

Pándi Lajos:

A NARODNYIKSÁGTÓL A MARXIZMUSIG

/A XIX. századi orosz forradalmi gondolkodás fordulópontja 1879-1883/

Egyetemi doktori disszertáció

"A falusi obscsina széthullása következtében kialakuló proletariátus halálos csapást fog mérni az önkényuralomra."

Plehanov¹

Ez a dolgozat a "Narodnyik mítoszok /Az orosz forradalmi gondolkodás 1861-1895 közötti forradalom és államfelfogásának vázlata/" című munkám egy része, amelyben a narodnyikságot a címben foglalt leszűkített szempontból vizsgáltam. Feladatomnak tekintettem végigtapogatni és felgöngyöltetni a narodnyikságot és a marxizmus útján történő meghaladásának folyamatát tengelye, a forradalom és állam viszonyáról vallott felfogása mentén.

Az orosz narodnyikság fő elméleti és mozgalmi előzménye a reformkori forradalmi demokratizmus, benne mindenekelőtt A. I. Herzen, "az orosz narodnyikság atyja". A forradalmi demokraták a narodnyik ideológia szinte minden lényeges elemét csíraformában előlegezik. Felállítják Oroszország sajátos útjának tételét, amely szerint az obscsina révén és parasztforradalom útján, átugorva a fejlődés kapita-

lista szakaszát, az orosz társadalom közvetlenül eljuthat a szocializmushoz.

A narodnyik ideológiának három áramlatát szokás megkülönböztetni: a propagandisták, a lázadók és az összeesküvők vonalát. A három irányzatot P.L.Lavrov, M.A.Bakunyin és P.N.Tkacsov neve fémjelzi. Eszmerendszerüket mindhárman a hatvanas évek végén és a hetvenes évek első felében fejtik ki. Összetevőit vizsgálva a narodnyik ideológia alapeleme láthatóan az orosz földközösség, az obscsina. A narodnyikok ezt tekintik Oroszország archimédeszi pontjának, amelyre támaszkodva az országot szocializmusba torkolló nemkapitalista utra fordíthatják prekapitalista sarkaiból. A társadalomfejlődés általános iránya ugyanis, amint azt Nyugat-Európa útja mutatja, a termelési eszközök ősi köztulajdonától magántulajdonukon keresztül új minőségű köztulajdonukhoz vezet. Napjainkban az emberiség a modern termelési eszközök köztulajdonba vételének, azaz a szocializmusnak mint a köztulajdonon alapuló közös munka és az államnélküliség társadalmának küszöbén áll. Oroszország ehhez a küszöbhez úgy érkezett, hogy az obscsina képében megőrizte az eredeti köztulajdon állapotát, s ez lehetőséget ad a kapitalizmus elkerülésével - amit a nyugat-európai kapitalizmus tapasztalatait tekintve jobb is elkerülni - a közvetlen szocialista fordulatra.

Az obscsinakérdésben a narodnyikság fő vitapartnere a

marxizmus, mint az általuk általánosnak tekintett nyugat-európai út adekvát ideológiája. Marx az obscsina-szocializmus elméleti lehetőségét vizsgálva ezt írja: "Egyelőre vonatkoztassunk el az orosz közösségre sulyosodó összes nyomoruságoktól, és csak fejlődési lehetőségeit nézzük. Egyedülálló helyzetet foglal el, amely precedens nélküli a történelemben. Európában egyedülálló módon egy mérhetetlen birodalom falusi életének uralkodó szerves formája még. A föld közösségi tulajdona a kollektív elsajátítás természetes alapját biztosítja számára, történelmi környezete pedig, a tőkés termelés egyidejű fennállása, készen nyújtja neki a nagyüzemi méretekben megszervezett kooperatív munka anyagi feltételeit. Átveheti tehát a tőkés rendszer által kimunkált összes pozitív vívmányokat anélkül, hogy átmenne annak caudiumi igája alatt. Fokozatosan kiszoríthatja a parcellás földművelést a gépek segítségével folytatott kombinált földművelés, amelyre az orosz föld fizikai adottságai ösztönöznek. Miután előzetesen jelenlegi formájában normális állapotba hozták, közvetlen kiindulópontjává válhatik ama gazdasági rendszernek, amely felé a modern társadalom tendál, és új életet kezdhet anélkül, hogy előbb öngyilkossá lenne."²

Az elvont lehetőség azonban még nem konkrét valószínűség. Oroszország a kapitalizmus felé fejlődik. A nagy lehetőség valóráváltásának feltétele, hogy az obscsina fennmaradjon a szocialista irányu fordulatig, az orosz parasztság pe-

dig hajlandó legyen a köztulajdon bázisán rátérni a közös művelésre. Az obscsina akkor válhat az új társadalom alapjává, ha győztes proletárforradalom szervezi a maga rendszerébe - az obscsina kérdése tehát a forradalom kérdése. Ennek - immár permanens világforradalom-konceptiójába ágyazva - Marx két reális útját látja. Lehet, hogy a nyugat-európai proletárforradalmat egy forradalmi háború követi a cári Oroszország ellen. A nyugat-európai forradalmak derékbátörője azonban a XIX. század folyamán rendre a cárizmus volt. Ezért valószínűbb a másik út, az oroszországi polgári forradalom, amely elsöpri a fő gátat Nyugat-Európa proletárforradalmai előtt, s azok az orosz forradalomra visszahatva proletárkörnyezetbe szervezhetik az obscsinát. Vagyis "ha az orosz forradalom jeladás lesz egy nyugati proletárforradalomra úgy, hogy a kettő egymást kiegészíti, akkor a mostani orosz közös földtulajdon kiindulópontja lehet egy kommunista fejlődésnek / - saját kiemelésem/."³

A narodnyikság és Marx obscsinafelfogásának látszólagos hasonlósága homlokegyenest szembenálló szemléletet takar. Marx szerint az orosz obscsinának nincs már belső dinamikája. Mivel 1.Oroszország a kapitalizmus felé halad, 2.az obscsina önmagától megújulni nem képes, külső segítségre van szüksége; 3.ennek a külső segítségnek, azaz a nyugat-európai proletárforradalomnak pedig az oroszországi polgári forradalom a feltétele. Az obscsina kérdése végeredmény-

ben tehát a következő kérdésbe torkollik: Mi a lehetősége és valószínűsége Oroszországban egy polgári forradalomnak?

A narodnyik ideológiában a szocializmus megvalósítója az obscsinából kiinduló közvetlen szocialista forradalom, amely egycsapásra és automatikusan minden társadalmi kérdést megold. Egyrészt ezért, valamint, mert Nyugat-Európa forradalmi a pusztán politikai forradalom perspektívátlan-ságát bizonyították, ez a forradalom nem politikai, hanem szociális-gazdasági jellegű. Oroszország fő ellentéte a néptől idegen, elszigetelt és gyökértelen állam és az obscsina között feszül, ezért a forradalom során a harc obscsina és állam között folyik. E közös stratégiai célon belül jelentős nézeteltérések vannak a narodnyik ideológusok táborában /a nép azonnali fellázítása vagy előkészítő propagandamunka, spontán néplázadás vagy tudatos politikai forradalom, anarchia vagy forradalmi állam, centralizmus vagy föderalizmus stb./.

Az első többé vagy kevésbé narodnyik típusú szervezetek a hatvanas-hetvenes évek fordulóján jönnek létre Oroszországban. Egyrésztük bakunyinista /Nyecsajev-kör, Dolgusin-kör/, másrésztük lavrovista /Csajkovszkij-kör, az I. Internacionálé Orosz Szekciójá, Délorosz Munkásszövetség/. Tkacsovnak a hazai mozgalomban ekkor nincs mérhető hatása. A narodnyik ideológia első gyakorlati próbája a zömmel 1873-74-ben lezajló nép közé járás, a forradalmi értelmiség által kidolgozott el-

mélet és a népmozgalom egyesítési kísérlete. A falujárás indítéka többféle, de elsősorban a forradalmat előkészítő lavrovi szellemű propaganda. A narodnyikok premisszái a következők: az orosz parasztságot viszonylag könnyen aktivizálni lehet; ez a parasztság gyűlöli a cárban megtestesülő államhatalmat és az obscsinarend hive; az államhatalom a propagandamunkába nem fog beavatkozni. Nagyon hamar kiderül azonban, hogy a parasztság közömbösen szemléli a forradalmi értelmiség erőfeszítéseit; él benne a cárilluzió; az obscsina számára nem eszmény, hanem kegyetlen valóság; a cárizmus keményen fellép a narodnyik propagandistákkal szemben, az államhatalmat tehát nem lehet megkerülni; a narodnyik elmélet doktrinér, mivel nem a nép életfeltételeiben gyökerezik; a forradalmárok laza szervezete nem képes sikeres munkát folytatni.

Az 1876-ban létrejövő második Zemlja i Volja /Föld és Szabadság/ a három legfőbb problémát - az elmélet elvontságát, a parasztság közömbösségét és a cárizmus terrorját - igyekszik orvosolni. Fő programpontja egy gyors népforradalom a nép pillanatnyi szükségletei alapján. Ebben az értelemben nevezhetjük klasszikus narodnyikságnak a bakunynista ideológiájú zemlevolec áramlatot.

A narodnyikság, mivel az államhatalmat sikertelenül próbálta zárójelbe tenni, zárójelbe tette hát a narodnyik eszményt. A népfelkelés mellett az új programban fontos sze-

rep jut a cárizmusra mérendő centrális csapásnak. 1878-ban megindulnak az első terrorakciók. A két alaptétel - a nép közötti munka és a centrális csapás - között fokozatos hangsúlyeltolódás megy végbe az utóbbi javára. A szervezet politizálódásával bekövetkező polarizálódása az 1879 nyári szakadásban kulminál, amikor a terrorakciók hívei megalakítják a Narodnaja Volját /Népszabadság/, a régi narodnyik ideológia folytatói pedig a Csornij Peregyelt /Fekete Felosztás/.

A következő fél évtized a XIX. századi orosz forradalmi gondolkodás kulcsponjtja: ebben a periódusban történik meg a narodnyikságról a marxizmusra való átmenet.

Debrecen, 1975 március 21.

Tartalom

Előszó	2
 <u>I.fej.A forradalmi narodnyikság narodovolec periódusa</u>	
1.Narodovolec hegemonia kialakulása a forradal- mi mozgalomban	10
2.A narodovolec ideológia	28
 <u>II.fej.Válság és utkeresés a forradalmi mozgalomban</u>	
1.Marx és Engels az oroszországi forradalomról .	54
2.A narodnyikság összefogási kísérlete	59
3.Utkeresés a forradalmi mozgalomban	75
4.A narodnyik Plehanovtól a plehanovi marxiz- musig	89
 <u>III.fej.A plehanovi marxizmus</u>	
1.Az obscsina - a narodnyikság Achilles-sarka .	107
2.A narodnyik 'szocializmus' és Oroszország va- lósága	116
3.Az orosz munkásosztály hatalomhoz vezető útja	133
 Utószó	 149
 Jegyzetek	 152

I.fej. A forradalmi narodnyikság narodovolec
periódusa

1. Narodovolec hegemonia kialakulása a forra-
dalmi mozgalomban

A Narodnaja Volja megalakulásával egy szilárd, országos hatókörű szervezet jött létre, a forradalmi mozgalom szervezetiileg centralizálódott. A többi áramlatot és szervezetet rövid idő alatt elsorvasztotta, alárendelte illetve beolvasztotta. Az évtized elejére a forradalmi mozgalom lényegében egyenlő volt a Narodnaja Volja tevékenységével.

1. A Csornij Peregyel, az ortodox narodnyikság képviselője /1879-1883/. A csoport eszmeileg a Zemlja i Volja szerves folytatása /bár a zemlevolecok elenyésző kisebbsége lett csornoperegyelista/, tagjait - a vezető G.V.Plehanovot, O.V. Aptyekmant, P.B.Akszelrodot, V.I.Zaszulicsot, M.R.Popovot, L.G.Deutsch-ot, V.N.Ignatovot, J.V.Sztyefanovicsot, G.N. Preobrazsenszkijt stb. - ezért nevezik ortodox narodnyikoknak.

Működésének első szakaszában /1879 október-1880 január/ az alapelvek megfogalmazása a szervezet hasonnevű lapjának első számában /1880 január/ történik meg, elsősorban Plehanov vezércikkében és Aptyekman "Levél az elvtársakhoz" című írásában. A program felvázolásában két axiómára támaszkod-

nak. A társadalomtudományok eredményei közül kettő különösen fontos. "Elismerjük - írja Plehanov programadó vezércikkében - a tudománynak az emberi társadalomról mondott utolsó szavaként a szocializmust, és ennek megfelelően a kollektívizmus győzelmét a birtoklás és a munka területén a társadalom gazdasági rendjében a haladás alfájának és omegájának tekintjük."⁴ A másik tétel szerint pedig "a mai társadalom kritikája arról győzte meg a tudomány embereit, hogy alapját elsősorban a gazdasági viszonyok / - saját kiemelésem/ képezik, melyek döntően meg is határozzák az egyéb viszonyokat"⁵, a politikait, szellemi, erkölcsi.

A másik axiómát Oroszország gazdasági viszonyai jelentik. Az ország sajátossága a népi-földközösségi együttélés, az obscsina. Ezt a realitást a szocializmussal mint céllal a 'föld és szabadság' jelszava kapcsolja össze, amely az együttélés következő elveit jelenti: "Szabad és független obscsinarend és önkormányzat, az obscsina minden tagjának, először, azon föld szabad művelésének joga, 'hová fejsze, kasza és faeke jár', azután, a lakosság növekedésével egyenlő földterületek joga, a 'közösségi szétszórásban és összesöprésben' való részvétel egyenlő kötelezettségével; az in^{gó} tulajdon egyetlen forrása a munka; mindenki számára egyenlő jog a társadalmi kérdések megvitatásában való részvételre, valamint az obscsinák szabad, a nép reális szükségletei által meghatározható egyesülése nagyobb egységekbe, 'földek-

be'."6

Oroszországban, individualista elve és erőszakra épülő gyakorlata miatt, a kollektivistá obscsinával szemben elsősorban az állam áll, amely uralkodik az obscsinán. "Az államnak van alárendelve a népi munka fő tömege."7 Végző soron Oroszország egész belső történelme nem más, mint "hosszu, tragikummal teljes történet a népi-obscsinai és az állami-individuális együttélés polárisan szembenálló elvei közötti élethalálharcról."8 A harc középpontjában a földkérdés áll, minden egyéb ettől függ. Ebben a harcban eddig az állam diadalmaskodott, a legutóbbi jobbágyfelszabadítás alkalmával a népnek tett engedményekkel. Az engedményeknek ezen az útján azonban nem mehet végig. "Senki sem kezeshet arról - olvasható a programban -, hogy, ha a kormány ezuttal is enged, a nép nem követelne tőle új és új engedményeket, míg állandóan korlátozva és csökkentve önmagát az állam végül nem jutna el az önmegtagadásig; és minthogy ez utóbbi már sehogyan sem történhet meg a kormányzati formák képében, így senki sem kezeshet azért sem, hogy a nép követeléseinek kielégítését nem olyan 'alulról' való nyomás útján kényszeríti ki, aminek árnyát a világ összes kormánya és liberálisa ugyanugy igyekszik kerülni, ahogy Mefisztó kerülte a keresztet."9 A föld ma napirenden levő újrafelosztását az állam nem fogja végrehajtani, megvalósítására csak forradalom útján kerülhet sor.

Axiómáikból a csornoperegyelisták programjuk alapel-
veit szűrik le. "Minthogy a gazdasági viszonyokat az összes
többinél alapvetőbbnek ismerjük el a társadalomban, nemcsak
a politikai élet összes jelenségének, de tagjai szellemi és
erkölcsi felépítésének gyökeres okaként, úgy a radikalizmus
véleményünk szerint mindenekelőtt gazdasági radikalizmus
/ é saját kiemelésem/ kell hogy legyen."¹⁰ A fordulat tehát
elsősorban gazdasági fordulat.

A fenti axiómákból az a következtetés is adódik, hogy
a mai orosz gazdasági viszonyokban az obscsina az egyetlen
elem, amire támaszkodva megvalósítható a szocializmus. "A
teljes kollektívizmus kifejlődéséhez a termelők munkaesz-
közökhöz való viszonyában egyedül az orosz népélet formái-
ban találjuk meg a foglalat, csak e formákat megvédve talál-
hatunk rendületlen támaszt a paraszti tömegben; az ellenséges
hatások kiküszöbölésében és az e formák helyes fejlődéséhez
vivő ut megtisztításában rejlik az Oroszországban ma lehetsé-
ges gazdasági és a mellettük mint ok mellett következmény-
ként álló politikai reformok summája."¹¹

Az alapelvekből logikusan következik a konkrét feladat.
A legfőbb akadály az állam, tehát "a reformok e maximumának
megvalósításához mindenekelőtt a ma hazánkban létező állam-
rend széttörésére kell fordítani erőfeszítéseinket."¹² Ez
azonban nem politikai forradalmat jelent. Gazdasági forradal-
mat kell végrehajtani, azért, mert alapvető a gazdasági szfé-

ra, s "a gazdasági agrárforradalom kikerülhetetlenül maga után vonja a fordulatot az összes többi társadalmi viszonyban. A nagy népmozgalmak híres jelszavában a 'szabadság' éppugy elválaszthatatlan a 'földtől', mint ahogy az erő elválaszthatatlan az anyagtól, a következmény az októl."¹³ És azért is, mert minden más ut "feltételezi nemcsak az állam megőrzését, de a segítségével való tevékenységet is. Bármennyire is alkalmazkodott az állam a népi szükségletekhez és érdekekhez, mindig annyiszor kevesebbet ad a népnek, ahányszor a mai állam /nemcsak az orosz, de minden más is/ alapjában rejlő individualisztikus elv alacsonyabbrendű a kollektívizmus, a békés segítség és a szolidaritás elvénel, amelyekre mindig épült vagy épülni törekedett a népi élet."¹⁴ Különben is, "a politikai szabadság eszményei, a nép legfelső joga, az általános választójog, aminek nevében nem is olyan régen a politikai forradalmak végbementek, ma minden erejüket és vonzásukat elveszítették."¹⁵ Oroszországban pedig "még az autoritárius zászló alatt végbement pugacsovi mozgalom is a népi követelések logikája által - ahogyan azokat mi ma értjük - a cári hatalom teljes tagadásához vezetne."¹⁶ A Csornij Peregyel tehát a klasszikus bakunyini anarchizmus híve. A gazdasági vagy politikai forradalom az egyik fő elméleti ütközőpont a narodovolecok és a csornoperegelisták között. Ezért van például az, hogy míg a Narodnaja Volja dicséri a Párizsi Kommünt politikai jellegéért, a Csornij Peregyel ugyanezért elmarasztalja.

A gazdasági forradalom fő tartalma az agrárforradalom, a 'fekete földfelosztás', eszköze a parasztfelkelés: "mint-hogy az állam elleni harc csak a 'föld és szabadság' talaján folytatódhat, úgy mi a szocializmus kifejtett általános elvéből kiindulva elérkeztünk az ugyanolyan elvek nevében való agitáció szükségességéhez, amelyekért már Razin, Pugacsov és mások harcoltak, eljutunk ahhoz, amit mi forradalmi narodnyikságnak nevezünk."¹⁷

Mivel az állam a fő ellenség, az egyik alapprobléma a nép cárillúziója, amely szerint az agrárkérdést a cár fogja megoldani - vagyis a felosztást hajlamos összeegyeztetni az állammal. A nép képzeletében azonban egészen más cár él, mint a valóságban, így ez a fikció a tapasztalat következtében előbb-utóbb el fog tűnni.

A pártba tömörült forradalmi értelmiség feladata a cárellúzió felszámolása, a nép önállóságra nevelése, elégedetlenségének felkeltése, az agrárfordulat eszközeinek megmutatása, a nép állam elleni aktív harcra ösztönzése - vagyis a nép közötti propaganda a felülről való földosztás ellen, áttérés a föld és szabadság alulról való követelésére. Ez nemcsak a nép, hanem az értelmiség érdeke is, mert feltétele a nép és az értelmiség közötti szakadék megszűnésének. Ennek az ideológiának az összefoglalója a szervezet mottóként használt jelmondata: A nép /agrárforradalomra hívó/ szava - isten szava.

A csornoperegyelisták a forradalmi terror értelmében vett erőszakot csak az agrárterror formájában ismerik el. Ez az egyik botránykő volt a narodovolecokkal való szakítás-kor.

1880 januárjában a szervezet tagjainak egyrésze lebukik, a szabadlábbon maradtak közül többen /Plehanov, Zaszu-
lics, Deutsch, Sztjefanovics/ Nyugat-Európába emigrálnak. Bizonyos módosulásokat szenved a szervezet ideológiája is, s ez tükröződik a hazai csornoperegyelisták Akszelrod vezet-
te un. föderalista szocialista csoportjának eszméiben. A vál-
tozások már az "Észak-orsz 'Zemlja i Volja' társaság" prog-
ramját előkészítő tervezetben megfogalmazódnak, amelyet 1880
január-februárjában közösen fogalmaz Plehanov, Deutsch, Ak-
szelrod és Preobrazsenszkij, majd magában a programban, a-
mely a "Csornij Perégyel" 1880.22.számában jelenik meg 1880
augusztus-szeptemberében. Lényegében hasonló irányvonalat
képvisel az un. "Narodnaja ^{Pr}tyija" 1881 áprilisából kelte-
zett programja.

A kiinduló alapelvek szerint "az állami és társadalmi
rendben csak azok a változások valósíthatók meg a gyakorlat-
ban, amelyeket egy társadalmi osztály szükségletei és érde-
kei biztosítanak és megfelelnek tudatos ideáljának."¹⁸ Ezek-
nek "a népi ideáloknak teljes megvalósítását csak magának a
népnek aktív harca és tudatos erőfeszítése érheti el."¹⁹ A
társadalmi csoportok vizsgálata során kitűnik, hogy "Orosz-

országban egyedül a parasztság rendelkezik a 'föld és szabadság' teljesen határozott ideáljával, amely különbözik a mai állami és társadalmi rend elveitől."²⁰ A nép fogalma alatt azért lehet lényegében a parasztságot érteni, mert mind mennyiségileg, mind gazdaságilag, mind egy határozott eszményt tekintve ez a fő erő.

Oroszországban az alapvető ellentét egyfelől a nép /parasztság/, másfelől az állam és a felsőbb osztályok között van. A nép elve, amely szerint 'a föld azé, aki megműveli', szemben áll a felsőbb osztályok földbirtoklásával. Ebből következik a földosztás szükségessége. Mivel a földbirtoklás fő formája Oroszországban az obscsina, azaz a kollektív, nem pedig az egyéni birtoklás, a földosztás sem jelent majd egyéni földbirtoklást.

A földet tehát el kell venni a felsőbb osztályoktól és a földművelők kezébe kell adni. Hasonló a feladat az iparban is, mert annak artszervezete a kollektív földbirtoklás talajáról fakadó népi szokás következménye. Az ipari üzemek átadása a városi munkásoknak ezért összefügg a föld átadásával a parasztságnak. Ezen az általános elven túl, mivel az ipari munkásságnál hiányzik az olyan közös követelés, mint a földosztás a parasztságnál, itt csak részköveteléseket fogalmaz meg a program. Az Akszelrod-program új vonásként igen részletesen foglalkozik az ipari munkássággal. A lényegi megállapítás feléje az, hogy, mivel ez a társadalmi

csoport gyenge, kislétszámu és még nem szakadt el a falutól, nem folytathat sikeres harcot a parasztsággal való szövetség nélkül.

A társadalmi problémák megoldásának utja az agrárforradalom mint "átmeneti lépcsőfok a társadalom szocialista elvek alapján történő átszervezéséhez."²¹ Eszköze a népfelkelés "az egyén és a társadalom teljes felszabadításáért az állami elnyomás és az adminisztratív önkény alól."²² Feladata a népesszmény megvalósítása, ami gazdaságilag a nép legfelső tulajdonjogát jelenti a földre, gyárakra, üzemekre és a jelentősebb munkaeszközökre, amelyek emellett a városi és falusi munkásság kezében maradnak. Politikailag a cárhit felszámolása még nem eredményez határozott új politikai ideált, ezért a követelés egyelőre a nemzetiségek függetlensége, az obscsinák autonómiája /a népjólét csak a teljes önkormányzatban szilárd/ és szabad föderációja.

A párt feladata ebben a harcban az agitáció, a népi forradalom megszervezése falun és városban, a forradalmi harc vezetése. A programok nívumát a politikai harchoz való viszony adja. "Nem téve a terrort rendszerré - olvasható a január-februári programtervezetben a politikai terrorról - és nem adva neki döntő jelentőséget a kormánnyal és a vagyonos osztályokkal folyó harc többi eszközeinek sorában, a társaság elismeri hasznosságát annyiban, amennyiben a Zemlja i Volja fő céljait szolgálja."²³ A szeptemberi végleges program enged a

fenntartásokból. "Figyelembe véve - írja -, hogy az osztályok különbségén alapuló államszervezet minden formája a kizsákmányoló kisebbség érdekeinek megtestesítője és támogatója, hogy a mai oroszországi állam a legarcátlanabb és legdurvább kifejezője ennek a tendenciának, a Zemlja i Volja társaság elismeri a képviselőivel való közvetlen harc, azaz az ugynevezett politikai terror szükségességét."²⁴ Ez nem más, mint a szakadást előidéző tétel feladása. Tovább halad ezen a vonalon az un. fiatal csornoperegyelisták 1880 őszétől A.P.Bulanov vezetésével jelentkező csoportja, amely a Narodnaja Volja hatására fenntartás nélkül elismeri a politikai terror szükségességét.

Változik az eddigi anarchista álláspont a forradalmi állam kérdésében is. A január-februári programtervezet elismeri korlátozott jelentőségét: "Nem tulajdonítva nagy jelentőséget az alkotmányozó nemzetgyűlésnek, a társaság mégis szükségesnek ismeri el a választók igénybevételét a népi követelések kinyilatkoztatására."²⁵ A szeptemberi programban Akszélrod a parlamentáris rendszert és a népforradalmat szembeállítva egymással megjegyzi, hogy 'gyengíteni kell a nép hitét a békés legális reformok jelentőségében.'

Hasonló folyamat, a szakítás közvetlen okául szolgáló alapelv feladása megy végbe az emigráns csornoperegyelista csoportban, részben már más alapról. A csornoperegyelista egyoldalúság meghaladása közben Plehanov "Levél a 'Csornij

Peregyel' szerkesztőségének" /"Csornij Peregyel" 1881.1.sz./ című írásában két ponton bírálja a Narodnaja Volját. Egyrészt emlékeztet rá: ahhoz, hogy a nép maga hajtsa végre forradalmát, a nép között kell tevékenykedni; másrészt a narodovolec politikai terror a politikai harc egyoldalú és szűk felfogása. A még a narodnyikságon belüli végső átértékelés 1882 márciusában, a Narodnaja Vola VB összefogásra felhívó körlevelére adott válaszukban történik meg, amit Plehanov, Deutsch és Zaszulics fogalmaz. Ebben nyilvánosan és az ellenféllel szemben visszavonják az 1879-ben szaktást előidéző csornoperegyelista alapelvet, mondván, hogy "az általunk külföldön eltöltött két év meggyőzőtt bennünket arról, hogy minden párt, amely elutasítja a politikai tevékenységet, ezzel saját halálos ítéletét írja alá."²⁶ A történelem bizonyítja, hogy "csak politikai agitáció útján jöttek létre szilárd pártok, csak politikai fordulat útján érték el törekvéseik megvalósulását."²⁷ Ugyanakkor a Narodnaja Volját bírálva leszögezik, hogy a feladat nem az azonnali hatalommegragadás, hanem a forradalom előkészítése.

A Csornij Peregyel tehát eszmei és szervezeti bomlásnak indul, aminek oka az ortodox elmélet és a valóság ütközése, a deklarált csornoperegyelista elvek és a csoport gyakorlati tevékenysége közötti ellentmondás /mint 'falusiak' városban ültek, nem folytatták a nép közé járást, megszakadt kapcsolatuk a néppel/, a Narodnaja Volja sikerei, valamint

egy új típusú erjedés a szervezet soraiban. Mindennek következtében a csoport 1882-83 folyamán széthull. Vezetőinek dilemmáját jól érzékeltetik Aptyekman kétségbeesett szavai: "A falu eltávolodott tőlünk - és láthatóan megfordíthatatlanul és tartósan. No és most? Mik vagyunk mi, 'csornoperegylista' narodnyikok, nép között végzett falusi munka nélkül?"²⁸

A tagok egyrészét elnyeli a sikerei teljében levő Narodnaja Volja, másrészük visszavonul, harmadik csoportjuk pedig a csirázó szociáldemokrata mozgalom felé orientálódik /Blagoev-csoport, Oszvobozsgyényije truda-csoport/.

2. A Szévernij Szojuz Russzkih Rabocsih, az ipari munkásság önállósodási kísérlete /1878-1880/. A narodnyikság a hetvenes években fokozódó figyelemmel fordul az ipari munkásság felé. Az erőteljes propagandamunka célja nem az ipari proletariátus szuverén tudatának felkeltése, abból kiindulva, hogy az ipari munkásság nem új osztály, csupán a nép legaktívabb, legkönnyebben aktivizálható része. Az ipari munkásság legjelentősebb emancipálódási kísérlete a Szévernij Szojuz Russzkih Rabocsih /Orosz Munkások Északi Szövetsége/, amely 1878 decemberében kétezerfőt tartotta programjovahagyó gyűlését. A programot 1879 januárjában hozzák nyilvánosságra, majd a szervezet ujságjának, a "Rabocsaja Zarjá"-nak egyetlen, 1880 február elején megjelenő száma közli. A mintegy 200 főt tömörítő szervezet Központi Munkáskörének veze-

tói V.P.Obnorszkij és Sz.N.Halturin.

Bevezetőjében a program az emberiség régi aranykorát állítja szembe a mai társadalmi renddel. "Kezdetben nem voltak sem pánok, sem gazdák, sem csinovnyikok: az egész orosz földdel a szabad orosz nép mirjei rendelkeztek".²⁹ Később a földet elvették a néptől, ám ősi joga megmaradt rá. A mai társadalmi rendet továbbra is a munkásság támasztja alá munkájával. "Az adókra, amiket fizetünk, munkákra épül az egész állam, az összes különféle hivatal, iskolák és egyetemek, bankok és vasutak, a mi dolgos pénzünkön vannak felszerelve a gyárak és üzemek. Sorainkból és megintcsak a mi pénzünkra van alapozva a hétszázévezres hadsereg".³⁰ Végző soron, állapítja meg a program, "mi mindenkinek, önmagunkat kivéve, lehetőséget adtunk élni és élvezni az élet minden örömet, mi és csak mi dolgoztunk meg a jogért a létre".³¹ A munkás fogalmán a szervezet láthatóan a dolgozókat és nem kizárólag a proletariátust érti.

A munkások dolgos népével szembenállnak az őket évszázadok óta elnyomó földbirtokosok, gyárosok, csinovnyikok. A munkások csak "az állam rabló jellegét, a csinovnyikság megvesztegethetőségét, a társadalom többi osztályának kapzsiságát, fényűzését és feslettségét"³² látják maguk körül. Erre alapozva jelenti ki a program, hogy "oldalunkon az erkölcsi erő"³³ és "érdekeinknek mint az egész népet átfogó érdekeknek el kell nyelniük minden réteget".³⁴

A fentiekből kiindulva az obscsina-szocializmus megvalósítását, "a teljes politikai egyenjoguságon és teljes belső önkormányzaton, valamint az orosz szokásjog tételein alapuló obscsinák szabad népi föderációjának létrehozását"³⁵ követeli a program. Obnorszkij az eszményt 'szociális gazdasági köztársaságnak' nevezi.

Az obscsina-szocializmus gazdasági téren megköveteli a föld közös használatba adását az egész orosz népnek, a gyárak és üzemek közös birtoklását az ott dolgozók részéről, általánosabban fogalmazva "a munka társulati megszervezését, amely a termékeket és a termelési eszközöket a munkás termelők kezébe adja."³⁶ Politikai téren meg kell semmisíteni mindazt, ami igazságtalan volt és ma is az, s meg kell valósítani "az emberi viszonyokban ma fennálló 'mindenki harca mindenki ellen' helyett mindenki számára a testvériséget, egyenlőséget és szabadságot".³⁷ Ez magában foglalja illetve feltételezi a politikai szabadságot mint a szociális kérdések megoldásának biztosítékát. Meg kell szüntetni a rendőrséget, a nyomozótestületet és a hadsereget, létre kell hozni az obscsina-önkormányzatot és be kell vezetni az államsegélyt. Döntő lépésként a szövetség követeli "az állam jelenlegi politikai és gazdasági rendjének mint türhetetlenül igazságtalan rendnek a megdöntését."³⁸

A párt ebben a harcban eszmét, szervezettséget és az érdekközösségből fakadó erkölcsi támaszt biztosít a munká-

soknak. Közvetlen célnak a végső harc előkészítését tekintti, aminek keretében tömöríteni kell a városi és falusi munkásság külön erőit, meg kell magyarázni sajátos érdekeiket és céljaikat.

A program megjelenése után polémia bontakozik ki a szervezet és a Zemlja i Volja között. A "Zemlja i Volja" 1879 márciusi számában Klemenc azt veti a szervezet szemére, hogy programja német másolat, s nem felel meg Oroszország viszonyainak. Ez szerinte két kérdésben vezet súlyos hibához. Egyrészt a szövetség nem foglalkozik az agrárkérdéssel, másrészt túlhangsúlyozza a politikai szabadság jelentőségét.

A Szévernij Szojuz az utóbbira reagálva kifejti, hogy "a politikai szabadság biztonságot nyújthat nekünk és szervezetünknek a hatóságok önkényével szemben, lehetővé teszi számunkra, hogy helyesen fejlesszük világnézetünket és sikeresebben végezhessük a propagandát - ezért erőink kiméltése és a mielőbbi siker érdekében követeljük ezt a szabadságot".³⁹ Ráadásul a szervezet szerint nemcsak szükséges a politikai szabadság, hanem lehetséges is, nem pusztán vágyalom. "Az ilyen követelés azért is könnyűszerrel elérhető, mert a mi fecsegőinknek / - ti. a liberálisoknak.P.L./, a jövőendő oroszországi szómalom / - ti. a parlament.P.L./ tagjainak is inyuk szerint való, következésképpen megvalósítására számítani nem is olyan nehéz."⁴⁰ Azonban "ne gondolják -

teszi hozzá a szövetség józanul -, hogy a politikai szabadság valóban beletartozik saját terveinkbe és számításainkba, és hogy ennek mi éppen olyan tiszteletreméltó helyet biztosítunk, mint alapvető követelésünknek."⁴¹ A politikai szabadság körül támadt nézeteltérésben a Szévernij Szojuz végül úgy összegzi a narodnyikság általános elvein messze túlmutató álláspontját, hogy "ez a szabadság mégis a gyorsabb fordulat és a szociális kérdés többé-kevésbé meggondolt eldöntésének nagyon fontos feltétele / - saját kiemelésem/."⁴²

A Szévernij Szojuz nem sokáig bírt az államhatalommal és a narodovolec konkurrenciával. 1879 elején letartóztatják Obnorszkijt, ugyanezen év végén Halturin beáll a cármérénylők sorába, az 1880 márciusi letartóztatások pedig a szervezet végleges megszűnését eredményezik.

Az ipari munkásság között is eluralkodó narodovolec-narodnyik hegemoniát jól mutatják a magát Juzsno-russzkij Rabocsij Szojuznak /Dél orosz Munkásszövetség/ nevező szervezet dokumentumai. Programja a gazdasági harc elsődlegességét alapozza meg. "Némelyek - olvasható benne - úgy gondolják, hogy a munkásoknak politikai szabadságot kell elérniük, hogy aztán annak segítségével megjavítsák gazdasági életüket. Ám az emberiség tudománya kétséget kizáróan bizonyítja, hogy politikai szabadság nem lehetséges megelőző gazdasági fordulat / - saját kiemelésem/ nélkül."⁴³ Többek között éppen a bur-

zsoázia felemelkedése bizonyítja, hogy "politikai jogokkal és befolyással a társadalomnak csak azon osztályai rendelkeznek, amelyek kezében van a gazdasági, vagy az erkölcsi és fizikai erő /harci szervezet/".⁴⁴ A mai világban Németország bizonyítja legjobban e tételt, ahol "az alkotmány szerint a munkásoknak joguk van képviselőket választani a Reichstagba /a népképviselők gyűlése/, a valóságban azonban nagyon kevés munkás él ezzel a joggal: 'Adjátok a szavazatokat akire akarjátok, ám akkor nem kaptok fizetést' - és a munkások nem kívánván éhenhalni a gazda képviselőjére fognak szavazni."⁴⁵ Végző konklúzió szerint a munkásoknak ahhoz, hogy a mai helyzetből kijussanak, "minden erejüket a gazdasági fordulat elérésére kell irányítani, a politikai kedvezmények pedig, amint a történelem mutatja, a gazdasági változások haladéktalan következményei lesznek."⁴⁶ A politikai tevékenység kérdésében a szervezet láthatóan az ortodox narodnyik elveket vallja.

A gazdasági viszonyok megváltoztatása a következő lényeges elemek^e foglalja magába: "1.A föld, a gyárok és az üzemek az egész néphez taroznak és mindenkinek joga van azokat használni. 2.Asszociációkban történő munkavégzés. És az ebből fakadó politikai változások: 3.Az állam irányításában való részvételnek mindenki számára egyenlő jogát biztosító államszervezet. 4.Az egyén teljes szabadsága, szólás-, gyülekezési, szervezkedési és sajtószabadság. 5.A mai hadsereg

felváltása helyi népfelkelésekkel."⁴⁷

A megvalósításra egyetlen ut kínálkozik. "Mag^{uk}ától - írja a program - a kormány és az urak, amint a történelmi tapasztalat mutatja, soha önként nem fognak engedményekbe és a nép helyzetének megjavításába beleegyezni, ezért a dolgok mai állapotából az egyetlen kiút a lehető leggyorsabb, maga a nép által végrehajtott forradalom."⁴⁸

Ennek érdekében harci szervezeteket kell létrehozni, amelyek alkalmazhatják a terrort. "Annak a körülménynek a, következtében, hogy a mai politikai feltételek nem engedik meg a munkásoknak eszméik széles propagálását és a munkásszervezet létrehozását lehetővé tevő agitációt, és annak következtében, hogy a munkások szimpátiáját megnyeri és megszerzi a befolyást rájuk, a munkások tevékenységük előterébe a gyári terrort helyezik."⁴⁹ Példaképként az irprszági anarchista-terrorista mozgalmat említi a program. Ezen "a fő célon kívül a gyári terror alkalmas arra, hogy a kormánytól és a burzsoáziától különböző engedmények... megszerzésére tevékeny eszközül szolgáljon."⁵⁰ A gyári mellett a politikai terror is alkalmazható, mint olyan eszköz, amely "megtöri a hitet a kormányerőkben s következésképpen alkalmas a munkások forradalmi szellemének emelésére s bátorságuk és frissességük megerősítésére."⁵¹ A cárgyilkosság alkalmával a szervezet mint szükséges rosszat elismeri ugyan a politikai terrort, de véleménye szerint "a nép keservén megölt

cárok tucatjai sem fognak segíteni, ha maga a nép nem emelkedik fel egy emberként testvériesen és nem mondja ki akaratát."⁵²

2.A narodovolec ideológia

A Zemlja i Volja tagjainak többsége a Narodnaja Voljába került át. A körülbelül 500 fős szervezet magja a Végrehajtó Bizottság, melynek tagjai többek között A.I.Zseljabov, M.F.Fólenko, A.A.Kvjatkovszkij, M.N.Osanyina, A.D.Mihajlov, V.N.Figner, L.A.Tyihomirov. Fontosabb kiadványai a Morozov és Tyihomirov, később Lopatyin szerkesztette "Narodnaja Volja" /1879 október-1885 október/, a "Lisztok 'Narodnoj Voli'" /1880 június-1883 november/ és munkásujságja, a "Rabocsaja Gazéta". Programját 1879 őszén fogalmazza meg, s a "Narodnaja Volja" 1.számának vezércikke közli. Emellett programjellegű "A párt előkészítő munkája" /1880 tavasza, Tyihomirov/, valamint "A narodnaja Volja munkástagjainak programja" /1880 november, Zseljabov/. Látványos sikerei nyomán hatása nem maradt meg illegális narodnyik körökben, kiterjedt a legális narodnyikokra /N.Mihajlovszkij, N.Zlatovratszkij, L.Alekszejev stb./, valamint a liberálisok egy részére.

Programja megfogalmazásakor a szervezet abból indul ki, hogy "a központosított államhatalomnak döntő jelentősége van,

s rányomja bélyegét népünk életének egész szerkezetére."⁵³ Egykor az állam rombolta szét Oroszország politikai rendjének föderatív alapjait, a népet röghözkötötte, megfosztotta személyes szabadságától. Létrehozta a kezdetben tisztviselő, később földbirtokos osztállyá fejlődött nemességet, ennek deklasszálódása után pedig /a XVIII. század elején/ nagykiterjedésű állami birtokok és katonaparasztok adományozásával megteremtette a jobbágyfelszabadításig érintetlen dúsgazdag nagybirtokos réteget.

Az 1861-es jobbágyfelszabadítás után az államhatalom maga vált a szabad munkaerő legfőbb kizsákmányolójává. Az állam szerepe Oroszországban nemcsak meghatározó, hanem igen negatív is. Először azért, mert mérhetetlenül kizsákmányolja a népet, hiszen a népre nehezedő "elviselhetetlen adóterhekre épült az a csillagászati számokkal dolgozó állami költségvetés, amelynek bevételeit 80-90 százalékban az alsó néposztályok szolgáltatják."⁵⁴ Másodszor a központosított állam ezeket a bevételeket szinte teljes egészükben külső hatalmának biztosítására, a hadseregre, a flottára és olyan államadósságok törlesztésére fordítja, amelyek ugyanezeket a célokat szolgálják. "Produktív kiadásokra, a nép életbevágóan fontos szükségleteinek kielégítésére - például népoktatásra - csak alamizsnaként odavetett filléreket áldozott."⁵⁵ Ez logikusan következett abból az elvből, hogy "a nép van az államért, nem pedig az állam a népért."⁵⁶ Har-

madszor az állam új kizsákmányoló réteg kialakulását támogatja, "mint ahogy annak idején megteremtette a földbirtokos nemességet, most a burzsoáziát igyekszik megteremteni. Ahelyett, hogy a nép gazdasági érdekeit karolná fel, a magánvállalkozókat, nagyiparosokat és vasuti vállalkozókat támogatja."⁵⁷ Negyedszer ez az állam a nép számára pusztán külsődleges erőszakot jelent, "ez az állami-burzsoá kinövés kizárólag pusztá erőszakkal tartja fenn magát: katonai, rendőri és hivatalnoki szervezetével."⁵⁸ A nép nem szentesíti ezt az önkényes hatalmat, amely erőszakkal vezet be és tart fenn olyan állami és gazdasági alapelveket és formákat, amelyeknek semmi közük a nép kívánságaihoz és eszményeihez, márpedig "csakis a népakarát szentesíthet politikai formákat."⁵⁹ Ötödször és éppen ezért az orosz állam a társadalomtól izolált, az egész társadalommal szemben áll, nincs semmiféle kapcsolata Oroszország gazdasági érdekeinek harcával. "Az orosz állam vaskolosszus agyaglábakon: nem támaszkodik az országban senki érdekeire, önmagáért él, és ezért nincs támasza semmiben a nyers erőn, fegyelmen és ~~seraiban~~ a passzív engedelmisségen kívül."⁶⁰

Az állammal szemben áll a nép a maga eszményével, amely a következő négy elvbe sűrithető: 1.a nép földhöz való joga, 2.faluközösségi és helyi önkormányzat, 3.föderatív szervezet, 4.lelkiismereti és szólásszabadság. Végző soron Oroszországban a nép és az állam áll egymással szemben. Az állam "az or-

szág legnagyobb tőkés hatalma, s egyben a nép egyetlen politikai elnyomója, s a kisebb rablók csak az államnak köszönhetik létüket."⁶¹ Ez Oroszország fő sajátossága Nyugat-Európával szemben, mert "mig Nyugaton az állam a már hatalomra jutott földbirtokos osztályok akaratának eszköze és kifejezője, nálunk önálló erő, sőt bizonyos mértékig ezeknek az osztályoknak a megteremtője, létük forrása."⁶² Az orosz állam egyáltalán nem olyan, mint az európai állam, "nem az uralkodó osztályok által meghatalmazott bizottság, hanem önálló, önmagáért létező szervezet, hierarchizált, diszciplinált asszociáció, amely a népet abban az esetben is gazdasági és politikai rabságban tartaná, ha semmiféle kizsákmányoló osztályok nem léteznének nálunk."⁶³

Ezekből az elvekből szüri le a VB a narodovolec program gerincét alkotó következtetéseit. Elméletileg a fő eldöntendő kérdés gazdaság és politika, gazdasági és politikai forradalom viszonya. Nem egységes az állásfoglalás, mind a legális, mind az illegális sajtóban éles vita folyik. N.I. Ziber /"Gondolatok a társadalmi gazdaság és jog közötti viszonyról", "Szlovo", 1880/ és N.Sz.Ruszanov /"Gazdaság és politika", "Gyelo", 1881/ azt vallja, hogy a gazdaság a jog tartalma, a politikai intézmények felépítmények a gazdasági alapon. Velük szemben foglal állást Tyihomirov /"A gazdaság és politika kérdéséhez", "Gyelo", 1881/. Szerinte a társadalom fejlődését két tényező határozza meg: az erőszak és a gaz-

dagság, vagyis a termelési eszközökkel való rendelkezés, s "a társadalom számára az erőszak ténye az emberek között fontosabb elem a termelésnél."⁶⁴ Cikke szerint a politikai rend változása a szociális változások elsődleges oka.

Azt a narodovolecok általában elismerik, hogy - ha szükséges is, de - a pusztán politikai forradalom kevés. Zseljabin írja egy konspirációs levelében, hogy a dolgok mai állásánál a parasztság reális érdekeiből kiindulva el kell ismerni gazdasági szabadságát a legfontosabb javakra, a követelés középpontjába pedig a szociálist kell állítani.

N.I.Kibalcsics cikkében /"Politikai forradalom és gazdasági kérdés", "Narodnaja Volja", 1881/ megkísérli szinkronba hozni a politikai harcot tagadó bakunyinista és a politikai harcot abszolutizáló tkacsovista álláspontot. "Ezen egyoldalú vélemények szintéziseként szolgál az a nézet - írja -, amely, elismerve a politikai és gazdasági tényezők szoros kapcsolatát és kölcsönhatását, feltételezi, hogy sem a gazdasági fordulat nem valósítható meg meghatározott politikai változások nélkül, sem fordítva, a szabad politikai intézmények sem jöhetnek létre meghatározott történelmi előfeltételek nélkül a gazdasági szférában."⁶⁵ Ebből következik, hogy "a gazdasági erők tényleges viszonyában, ugyyszintén a néptömeg eszméiben és szokásaiban meghatározott változásoknak kell végbemenni ahhoz, hogy a végrehajtott politikai forradalom az államszervezetet megragadva bevezethesse az élet-

be azt, ami a népnek is kívánatosan van megalkotva a gazdasági viszonyokban."⁶⁶ Oroszországban ez a gazdasági és politikai forradalom összefonódik: "a mai politikai rendnek győzelmes népforradalom útján való széttörése elkerülhetetlenül maga után vonná / ~~es~~ saját kiemelésem/ annak a gazdasági rendnek az összeomlását, amely elszakíthatatlan kapcsolatban van a fennálló renddel."⁶⁷ A Narodnaja Volja többsége a kibalcsicsi vonalon halad, amikor elfogadja az egyidejű gazdasági és politikai forradalom tételét. Később a vita a dühringizmus javára dől el a narodovolec táborban, erről tanuskodnak a "Vesztnyik 'Narodnoj Voli'" 1883-1886 között megjelent programjai.

A VB másik fontos következtetése a kiinduló elvekből, hogy az obscsina csak az állam segítségével válhat a szocialista rend alapjává. A társadalom átalakításához rendelkezni kell az államhatalommal, s ez a szociális forradalomnak is feltétele. "Az állami fordulat - ez a mi 'lenni vagy nem lenni'-nk"⁶⁸, írja a VB 1881 után az emigrációban élő forradalmároknak. Oroszország sajátossága immár nem az apolitikusság, hanem a gazdasági kérdések állami beavatkozással történő megoldása, vagy ahogy megfogalmazzák: az államnak most nemcsak a népelet regulátoraként van jelentősége, nem egyszerűen meghatározott szükségleteket kielégítő bizottság; az állam elkerülhetetlenül a harc eszközévé válik.

A harmadik és az eddigiekből következő tétel az abszo-

lutizmus elleni harcra vonatkozik. "E célok elérésére - írja Figner - legalkalmasabb eszköznek a fennálló államhatalmi szervezet megsemmisítését láttuk, mert erre az erőre támaszkodik az egész jelenlegi rendszer, amelynek megdöntése annyira kívánatos."⁶⁹ Elvileg fennáll az eszményi társadalom megvalósításának két útja. "Megléhet, például, hogy az elgyengült kormány, nem várva meg a felkelést, úgy dönt, hogy a legszélesebb engedményeket adja a népnek."⁷⁰ Ez a régi rend természetes halála alkotmányos berendezkedést jelentene. Egy ilyen rendben tág tere nyílna a szervezkedésnek, a felkelést el kellene halasztani. Mégis a másik utra, a felkelésre kell készülni, egyrészt, mert engedményeket csak kikényszeríteni lehet, másrészt, mert az engedmény lehet látványos és visszavonható. Ha a felkelés elmarad, az csak jó, mert a megszervezett erők rögtön békés munkába foghatnak. "Senki - olvasható a szervezet munkásprogramjában -, aki ma a nép számlájára él, vagyis a kormány, a földesurak, a gyárosok, üzemtulajdonosok és kulákok, soha nem fognak lemondani önakaratukból helyzetük előnyeiről... Ezért hasztalan ezen uraktól várni a mai rend megjavítását."⁷¹ Gyakorlatilag tehát a forradalom az egyetlen kiút. "Az államhatalmi gépezetet - folytatja előbbi gondolatát Figner - pedig csak egy politikai forradalom / - saját kiemelésem/ zuzhatja szét, amelyet összeesküvéssel / - saját kiemelésem/ kell előkészíteni."⁷²

Az államhoz való viszony a narodnyikság történetében először a közvetlen forradalmi gyakorlat kérdésévé vált.

"Mindezek a tiltakozások a politikai forma jelentősége körül forognak valamely ország társadalmi-gazdasági fejlődésében"⁷³ - írja Kibalcsics a "Narodnaja Volja" 5. számában.

"Ugy tűnik számunkra - olvasható a "Narodnaja Volja" 1. számának vezércikkében is -, hogy korunk egyik legfontosabb tisztán gyakorlati kérdése az állami viszonyok kérdése."⁷⁴

A lap szerkesztője, Tyihomirov pedig éppenséggel programjával tüzi az állam vizsgálatát, erről tanuskodik többek között 1880 szeptemberében Zseljabovhoz küldött levele. "Elképzelesem - írja a levélben - meghatározni az intézmények, azaz általában mindenféle intézmény igazi jelentőségét, van-e e valamilyen reális jelentőségük és hatásuk az emberekre, vagy pedig - ahogy nálunk általában gondolják - kizárólag csak fantazmagóriák, a valóság tükrözései. Sokat gondolkodtam erről és úgy vélem, hogy ma ez a legalapvetőbb kérdés, amelynek eldöntésétől minden függ."⁷⁵

A narodovolec forradalom két szakszból áll: 1.politikai fordulat és 2.a társadalom szociális átalakítása. A politikai /állami/ fordulat tartalma a fennálló államhatalom megragadása, "a halódó és mindenkit elnyomó államgépezet széttörése"⁷⁶ és egy új létrehozása. A Narodnaja Volja ismerte és a csornoperegylisíták ellen felhasználta Marx Polgárháboruját. A programban nincs részletezve, hogy mit értettek a régi államgépe-

pezet szétzuzásán, csak nagy vonásokban említik: önkényuralom helyett népkormányzat, állandó hadsereg helyett népfelkelés, csinovnyikok helyett választott hivatalnokok. "Annak a programnak - írja Vera Figner -, amely cselekvéseink alapjául szolgált, leglényegesebb - s számunkra minden másnál jelentősebb - pontja az abszolutisztikus kormányforma megdöntése volt. Jómagam nem tulajdonítottam jelentőséget annak, köztársaságról vagy alkotmányos monarchiáról beszél-e a program. Véleményem szerint köztársaságról is szabad ábrándozni, de így is, úgy is csak az az államforma valósulhat meg, amelyre a társadalom már megérett / - saját kiemelésem/.⁷⁷ A Narodnaja Volja egyik fő érve az állam elleni harchoz az, hogy a fennálló rendben lehetetlen a nép közötti munka. Olyan államhatalmat kell létrehozni, "amely mellett a nép közötti munka nem lenne a Danaidák feneketlen hordójának töltögetése."⁷⁸ Szét kell tehát törni az abszolutizmust, vagy ahogyan a vezércikk zárja fejtegetéseit: Delenda est Carthago.

A politikai forradalom körvonalazásánál két ponton vannak nézeteltérések: a hatalommegragadás és a forradalmi hatalom kérdésében. Mindkét vitapont alapdilemmája: a néppel vagy a nép nélkül végrehajtani a társadalomátalakítást? Elvben az összeesküvés útján történő hatalommegragadás esetére is fenntartják a népfelkelés eszméjét. A hatalommegragadás alkalmas időpontját jelentheti néplázadás, sikertelen hábo-

ru, államcsőd, az európai politika fordulata stb. Az összeesküvéssel történő hatalommegragadás a narodovolecok dilemmáját - a narodnyik alapelv: 'a nép mindig készen áll a forradalomra' /Bakunyin/ és a parasztság aktivitását illetően a nép közéjárás negatív tapasztalata közötti ellentmondást - próbálja feloldani a külső lökés funkcióját be-töltő összeesküvéssel, amelyet ha nem is az egyetlen, de mindenesetre a legcélszerűbb eszköznek tekintenek az erőszakos forradalomhoz. A párt ebben az esetben kezdeményező szerepet játszik. "Tekintettel arra, hogy a nép elnyomott és részleges megfélemezése útján a kormány igen sokáig visszatarthatja az általános forradalmi mozgalom kibontakozását, a pártnak magára kell vállalnia magának a fordulatnak a kezdeményezését, nem szabad oly sokáig várnia, míg a nép képes lesz nélküle is cslekedni."79

A felkelés fő ereje a parasztság, azonban a nép közéjárás bebizonyította nehézkességét, ezért kezdeményező szerepet a mozgékonyabb városi munkásságnak és a hadseregnek kell játszani. "A városi munkás lakosságra - olvasható az előkészítő munka programjában -, amely a forradalom számára ugy helyzete, mint viszonylag magasabb fejlettsége alapján különösen nagyjelentőségű, a párt komoly figyelmet kell hogy fordítson. Az első támadás sikere teljesen a munkások és a hadsereg viselkedésétől függ."80 Döntő erő azonban a parasztság, s ezt éppen a párt munkásprogramja mutatja. "A

városi munkásoknak csak emlékezniük kell, hogy a parasztságtól elszakadva mindig alá lesznek vetve a kormánynak, gyárosoknak és kulákoknak, mert a fő népi erő nem bennük, hanem a parasztságban van."⁸¹ Ebben a harcban a társadalom széles rétege lehet szövetséges. "Amíg ezt a célt el nem érjük - vonja meg a szövetségesek körét Morozov -, barátainknak tekintjük azokat, akik velünk együttéreznek és segítenek minket e harcban. Ellenségeinknek tekintünk mindenkit, aki ellenünk segíti a kormányt."⁸²

A VB precízen előkészítette a hatalommegragadást. Jól látta, hogy "az egyik fél a hatalom és az anyagi erő minden előnyével rendelkezett, a másik pedig csak energiáját és szervezethezességét vethette latba."⁸³ Ezért különböző szervezeteket hozott létre. "A katonai szervezet célja - írja Figner - a fegyveres felkelés, amelynek időpontját a Végrehajtó Bizottság határozza meg, mert ez rendelkezik az előkészítő időszakban szervezett valamennyi erővel nemcsak a hadsereg, hanem a munkásság, a közigazgatási alkalmazottak, az értelmiség és a parasztság körében is."⁸⁴

A VB egy csoportja /Osanyina, Morozov, Tyihomirov, elsősorban "A párt előkészítő munkájá"-ban/ messze tulment a hatalommegragadásnak ezen a koncepcióján. Szerintük a felkelést akkor is végig kell tudni vinni, ha nem kíséri népmozgalom. "Általában - írják - a párt előkészítő munkájának végre kell hajtani minden szükségessé a felkelés sikeréhez,

még a párt számára bármiféle külső kedvező feltétel nélkül is, azaz körülbelül olyan helyzetben, amilyenben ma Oroszország van."⁸⁵

Sokat foglalkoznak a programok a forradalmi terror kérdésével. Álláspontjukban nem mindig különíthető el egyértelműen az osztályerőszak az egyéni terrortól, a forradalmi erőszakot rendszerint a fizikai terrorral azonosítják. Az erőszaknak egyfajta kultusza jellemzi a narodovolecokat. Másrészt több kijelentésükben erőszakon pusztán politikai beavatkozást értenek. Az alapprogram leszögezi, hogy "a kormány mint ellenség viszonylatában a cél szentesíti az eszközt, vagyis minden a célhoz vezető eszközt megengedhetőnek tartunk."⁸⁶ A terror a kormány legveszélyesebb tagjainak likvidálásán túl több célt szolgál, Vera Figner például azt írja, hogy a terrort "soha nem tekintette öncélúnak a párt. Önvédelmi eszköz / - saját kiemelésem/ volt, s emellett hatékony agitációs eszközt / - saját kiemelésem/ is láttunk benne, de mindig alárendeltük a szervezési céloknak."⁸⁷ Az alapprogram szerint is propagandisztikus jelentősége van, amennyiben "a tevékenység célja, hogy aláássa a kormányhatalom erejébe vetett hitet".⁸⁸

Kropotki^{7/} a politikai terror korlátozott érvényét emeli ki. "Nem mintha nem értettem volna meg - írja -, hogy a cár elleni harc elengedhetetlen, és hogy az alakítja a forradalmi szellemet. Ezt a harcot viszont - szerintem - az or-

országban folyó agitáció részenek kell tekinteni, nem pedig a forradalmi párt központi, vagy éppenséggel egyedüli ügyének. En személy szerint sehogyan sem tudtam belátni, hogy a cár elleni merénylet - még ha sikeres is - számottevő, közvetlen eredménnyel járhat, akár csak a politikai szabadság szempontjából is. Aki viszont szívvél-lélekkel az uralkodó elleni terrorhadjáratnak akarja szentelni magát, annak hinnie kell az ily módon elérhető közvetlen eredmény erejében. És én ~~ppen~~^{épp} ebben nem tudok hinni mindaddig, amíg az önkényuralom szatrapái elleni terrorhadjárat nem párosul a paraszt és a munkás közvetlen ellenségeivel vívott harccal, amíg e hadjárat nem a nép fellázítását írja zászlájára."⁸⁹ Igaz, hogy a programban erről is volt szó, a gyakorlatban azonban néhány ember /Kovalik, Vojnarszkij/ kivételével "senki sem akart foglalkozni ezzel, míg a Végrehajtó Bizottság és annak hívei egyenesen károsnak ítélték az ilyen akciót."⁹⁰ Kropotkin szerint a VB azal vetette el ezt, hogy a politikai terror egyik célja a liberálisok ösztönzése, hogy alkotmány megadására késztesék a cárt, "mindenfajta népi mozgalom pedig - mivel az elkerülhetetlenül földfoglalással, gyilkosságokkal, gyujtogatásokkal jár -, véleményük szerint, csupán elijesztette volna a liberálisokat, és eltaszította volna őket a forradalmi párttól."⁹¹

Az egyoldalú politikai terror legalábbis egyik lényeges

gyökerére mutat rá Figner, amikor arra utal, hogy a falusi munkáról való lemondás "nem a mi hangulatváltozásunk következménye volt, hanem az objektív körülményeké. Abból fakadt, hogy a Narodnaja Volja működésének időszakában már nem akadtak friss erők, hogy folytassák a munkát az eldugott falvakban; az utánpótlás már a párt megalakulása előtt megszűnt / - saját kiemelésem/.⁹² Sőt az erők számbavétele azt is megmutatta, hogy sokkal kevesebben vannak, semhogy bármiféle utcai demonstráció komolyabb jelleget ölthetett volna. "Az ilyen kísérlet nem végződhetett volna másképp, mint az 1876-os Kazányi-téri tüntetés: vérbefojtották volna... A fegyveres felkelésről tehát le kellett mondani / - saját kiemelésem/. A forradalom ekkor még a távoli jövő zenéje volt, s nem is voltak határozott elképzeléseink róla."⁹³

A narodovolec 'narodnyikoknak' az elméleti dilemma mellett komoly morális problémát is jelentett a politikai terror elfogadása. Vera Figner a bíróság előtt utal erre. "Korábbi tapasztalataim arról győztek meg - mondja -, hogy csak erőszakos uton lehet megváltoztatni a fennálló rendet. A békés út el volt zárva előlem: sajtószabadság nálunk tudvalevően nincs, úgyhogy nyomtatott szó útján nem terjeszthettük eszméinket. Ha valamilyen társadalmi szervezet más, békés utat mutatott volna, ezt választottam volna, vagy legalábbis kipróbáltam volna ezt az utat. Én azonban a fennálló

rend elleni tiltakozáshak semmi jelét sem láttam... Így arra a meggyőződésre jutottam, hogy helyzetünkben az egyetlen kivezető út az erőszak alkalmazása."⁹⁴ Viszont minden harcnak, amelyet nem eszmei talajon vívnak, hanem csak a nyers erőre támaszkodva, "elkerülhetetlen velejárója az erőszak, így volt ez ebben az esetben is. Az erőszak pedig - akár az emberi gondolat, akár az emberi cselekedet, akár az emberi élet ellen alkalmazzák - sohasem mozditja elő az erkölcsök megszelidülését... Ebből a szempontból a kormány és a párt, amelyek, hogy úgy mondjam, kizűztetését vívtak egymással, egyaránt elősegítették társadalmi környezetük erkölcsi romlását."⁹⁵

A másik vitapont a narodovolec táborban a forradalmi hatalom kérdése. Az anarchizmust egyértelműen elvetette a Narodnaja Volja. "Mi nem az állam szétaprózását kívánjuk - fogalmazza meg ezt az álláspontot P.A.Tyellalov VB-tag a bíróságon -, hanem csak mindazon politikai feltételek összességének megvalósítását, amelyeknél szabadon kifejeződik népünk akarata."⁹⁶ Kvjatkovszkij a bíróságon így beszél: "Régóta anarchistáknak neveznek bennünket, de ez egyáltalán nem igaz. Gyakorlati feladatainkban mi soha nem tagadtuk általában az államot. Mi csak az államszervezet mint olyan adott formáját tagadjuk / - saját kiemelésem/, amely csak a társadalom jelentéktelen részének érdekeit szolgálja."⁹⁷ Kibalcics pedig a "Narodnaja Volja" 5.számában Marx

'végre megtalált politikai formáját' idézi. Amennyiben a Narodnaja Volja és az anarchisták között az eszményi államnélküli társadalom tételén túl mégis van valami közös államfelfogásukban, az az állam likvidálása feltételeinek meg nem értése. Ez vezet például Zseljabov kijelentéséhez, aki szerint az 1874-es anarchisták mint narodovolecok állampártiak lettek, a föderalizmus hivei, mert állam mindig lesz, amíg közös érdekek lesznek.

Az egyik fő dilemma az volt a Narodnaja Volja számára, hogy a forradalmi állam a nép önkényuralma vagy a forradalmi kisebbség diktatúrája legyen? Az álláspontok nem egyöntetűek. A hatalom megragadását a narodovolecok többsége /Kibalsics, Figner stb./ átmenetnek tekinti a népuralom megvalósításához. A program is úgy fogalmaz, hogy "meg kell szabadítani a népet az őt elnyomó jelenlegi államhatalomtól, politikai fordulatot kell megvalósítani, hogy a hatalom a nép kezébe menjen át. E fordulattal elérjük, hogy : először is a nép ezentúl önállóan fog fejlődni, akaratának és hajlamainak megfelelően; másodszor Oroszországban elismerik és támogatni fognak sok olyan szocialista alapelvet, amelyet a néppel együtt hirdetünk."⁹⁸

A népakaratot a hatalommegragadás után az alkotmányozó gyűlés képviselné megfelelően, amely, bár "természetesen távolról sem eszményi formája a népakarat megnyilvánulásának, de az egyetlen, amely gyakorlatilag megvalósítható."⁹⁹ Ezért

tehát az ideiglenes kormányt létrehozó forradalmi párt feladata - miután akár népforradalom, akár összeesküvés útján hatalomra került -, hogy átadja a hatalmat az általános választójog alapján megválasztott, választói utasításokkal ellátott alkotmányozó gyűlésnek, "amelynek át kell vizsgálnia valamennyi állami és társadalmi intézményünket, és a választók utasításának megfelelően kell azokat átalakítani."¹⁰⁰ Márpedig ebben a gyűlésben "a küldöttek 90%-a paraszt, és feltéve, hogy pártunk elég ügyesen tevékenykedik - a párt hive."¹⁰¹

A munkásprogram szerint a szociális átalakítás eszköze az ideiglenes forradalmi kormány, nem pedig az alkotmányozó gyűlés, az utóbbi csak szankcionál. Bár a program népválasztotta kormányról beszél, ez a gyakorlatban aligha keresztülvihető. Osanyina és Tyihomirov viszi ad absurdum ezt a vonalat. Népmozgalom hiányában "az ideiglenes kormány a nép politikai felszabadításával együtt végrehajtja a gazdasági fordulatot."¹⁰² - írja a "Narodnaja Volja" 8-9.számának vezércikke 1882 februárjában, tehát már a népforradalom elmaradásának előérzetével. Eszerint a gazdasági forradalmat az ideiglenes forradalmi kormány hajtaná végre még az alkotmányozó gyűlés összehívása előtt, s a cikk szerzőjének /egyébként Plehanov véleménye szerint teljesen helyes/ álláspontja szerint csak az ilyen forradalom nyújt biztosítékot arra, hogy az összehívandó nemzetgyűlésben a nép igazi képviselői lesznek jelen.

Ez már nem más, mint a felülről végrehajtott forradalom tkacsovi eszméje. A narodovolecok többsége azonban tiltakozott a jakobinizmus vádja ellen. Figner jegyzi meg, hogy "nem tekintettük magunkat jakobinusoknak. Sohasem volt szó köztünk arról, hogy egy kisebbség ráerőszakolhatja akaratát a többségre, s eszünkbe sem jutott, hogy forradalmi reformokat - akár szocialista jellegűeket, akár politikai természetűeket - rendeleti uton léptessünk életbe, márpedig éppen ez a jakobinus elmélet lényege."¹⁰³ Mindenesetre találóan utal Plehanov a Narodnaja Volja paradoxonjára: "Narodnyikok, akik elveszítették a népbe vetett hitüket."¹⁰⁴

Mindezeket a vitákat Vera Figner később meglehetősen elvont jellegűeknek ítéli. "Pártunk adott erőviszonyai mellett - írja - még az ideiglenes kormány kérdése is inkább akadémikus jellegű volt, egy pillanatig sem gondoltunk arra, hogy megérjük egy ilyen kormány megalakulását, vagy ha megérjük, tagjai leszünk; csak a program teljessége kedvéért vettük fel ezt a pontot, a jövő számára, mikor a forradalmi párt megnövekedett ereje időszerűvé teszi ezt a kérdést. Azal is tisztában voltunk, hogy ha ez az idő életünkben következik be, minden valószínűség szerint a liberálisok számára kaparjuk ki a gesztenyét a tűzből / - saját kiemelésem/: zemsztvoképviselők és városatyák.~~számára~~^{számára}. Hiszen ez történt Franciaországban is a XIX.században. De ebbe bele kellett törődnünk, csakhogy megdöntsük a cárizmust."¹⁰⁵

A narodovolec forradalmi állam nem az erőszak, nem a forradalmi elnyomás szerve. A programok még a diktatura fogalmát is csak a cári hatalommal kapcsolatban használják. Az új állam nem osztályállam. "A nép tömege és az értelmiség - ime az új állam alapja"¹⁰⁶ - fogalmazódik meg a "Narodnaja Volja"-ban, sőt még határozottabban kijelentik, hogy "az állam semmi más, mint mindenféle össznépi érdek, össznépi hatalom / - saját kiemelésem/ kifejezése."¹⁰⁷

A forradalmi állam feladata a szocialista társadalom megvalósítása, a nép számára a társadalmi termelés megszervezésének megkönnyítése. Ennek feltétele választás útján állandó és teljhatalmu központi népképviselői szerv létrehozása, helyileg pedig ugyancsak választások útján a területi és obscsinaönkormányzat megvalósítása. "Az obscsinák /falvak, üzemi artyelek.../ ügyeiket gyűlésen döntik el és választott hivatalos személyek - sztarosza, mester... - révén lesznek teljesítve."¹⁰⁸

Az új társadalom gazdasági-adminisztratív alapegysége az obscsina, amit azonban néhol igen tágra értelmeznek, például azt írják, hogy "obscsina /település, falu, előváros, gyári artyel/".¹⁰⁹ Az obscsina önállóságának feltétele a nép gazdasági függetlensége. A forradalmi állam gazdaságpolitikájának kiindulópontja az a tétel, hogy az obscsina - mert a kizsákmányolók erősek - csak akkor győzhet, ha mögötte áll az államhatalom. Állami beavatkozásra van szükség,

az obscsinarend egyik alapelve a kormány beavatkozása az obscsina /a parasztság/ ügyeibe. A beavatkozás célja egyrészt a kapitalizmus kibontakozásának megakadályozása, másrészt - a proletarizálódás megelőzésére - a népi termelés támogatása /ezt majd Tyihomirov vezetésével a "Vesztnyik 'Narodnoj Voli'" teljesíti ki/.

A gazdaságpolitika fő tétele a termelési eszközök köztulajdona, s mivel döntő szektornak a mezőgazdaságot tekintik, a Narodnaja Volja programjának legfontosabb pontja az agrárkérdés. Abból kiindulva, hogy a föld azé, aki megműveli, logikusan következik, hogy a föld a népé: a földet népi tulajdonba kell venni és obscsináknak /valamint magánszemélyeknek annyit, amennyit meg tudnak művelni/ használatba adni. A földfelosztás az obscsina kívánsága szerint történik. Az obscsinaönkormányzat elve a narodovolecok felfogásában elszakithatatlan kapcsolatban van a nép földre való jogával, a nép földtől való megfosztása egyenlő az obscsinarend szét-törésével. Az üzemek, gyárak szintén népi tulajdonba és az 'üzemi és gyári obscsinák' használatába kerülnek.

A gazdaságpolitika másik két fő tétele a közös munkavégzés és a szükségletek szerinti elosztás. A termelt jövedelem a termelői obscsináé, s munkásai döntése alapján válsul meg a szükséglet szerinti elosztás.

A megvalósítás ütemében sem egységes a Narodnaja Volja. Az alapprogram teljességükben, egycsapásra kívánja bevezetni

ezeket a rendszabályokat, más dokumentumok fokozatosan, több lépésben.

A szocialista társadalom politikai rendjének alapegysége az obscsina, ezekből szerveződnek nagyobb egységek. "Az államrendnek az összes obscsina szövetségi szerződésén kell alapulnia."¹¹⁰ A munkásprogram megfogalmazása szerint az orosz állam "jellegük és a lakosság életfeltételei alapján területekre osztódik, amelyek belső ügyeikben önállóak, de egy összoroszi szövetségbe tartoznak. A terület belső ügyeit a Területi kormány igazgatja; a közös államiakat pedig a Szövetségi kormány."¹¹¹ A legfelső hatalom a területi gyűléseken alapuló törvényhozó gyűlésben csúcsosodik ki, amely teljes hatalmu szerve a politikai rendnek.

Belső ügyeiben minden obscsina teljesen független és szabad, az önkormányzat és az autonómia elve alapján. "Az obscsina szabadsága - írja a program -, azaz joga az összes obscsinával és szövetséggel együtt beavatkozni az államügyekbe és az összes obscsina kívánsága szerint irányítani azokat, nem enged teret az állami elnyomásnak, nem engedi meg azt, hogy erkölcstelen emberek kezükbe ragadják az országot, tönkretegyék azt különféle vezetők és csinovnyikok minőségében és elnyomják a nép szabadságát, amint ez ma történik."¹¹² Az obscsina minden tagja meggyőződésében és egyéni életében teljesen szabad. Szabadsága csak abban az esetben korlátozódik, ha saját vagy idegen obscsina más tagja fölötti erőszakba

csap át.

Ez a felépítés a narodovolec ideológiában nem jelent unitárius államot, a jogok többsége az obscsinánál marad. A narodovolecok a föderalizmus hívei, csak 1882 után jelentik ki, hogy 'nem vagyunk föderalisták', mert a nagy állam gazdaságilag előnyösebb. Politikai berendezkedésük láthatóan az obscsinarend és a parlamentarizmus keveréke. Nem a klasszikus értelemben vett parlamentarizmus, mert alapja az obscsina, központjában demokratikus választási rendszer útján megválasztott törvényhozó szervezet áll, a hadsereget népfelkelés váltja fel stb.

Láttuk korábban, hogy a demokratikus szabadság kivívását a Narodnaja Volja a szocializmushoz vezető utnak tekintti. A 'politikai jogokat a népnek' nem szocialista jelző. Ugyanakkor a polgári demokráciához való viszonyuk meg lehetőszen szkepticista. Kimondják, hogy a törvényhozó gyűlés 'nem a legjobb' megoldás, nem is fog örökké fennállni. Utolsó ténykedése a régi gazdasági-politikai rend felszámolása, ezt követően ő maga is megszűnik. Egy bizonyos: a narodovolecok elvetik a hatvanas évek köztársasági tradícióit.

A narodovolec ideológia lényegét a gyakorlati harc nézőpontjából Vera Figner így foglalja össze: "A mai államszervezet a nép legfőbb ellensége az élet minden területén - állapítja meg a Narodnaja Volja. Ez a tézis a maga követ-

kezményeivel gyökeres fordulatot jelentett a kor forradalmi mozgalmában. A téziseiből az következett, hogy politikai harcot kell folytatni, hogy a forradalmi tevékenység súlypontját át kell helyezni a faluból a városba, hogy a népi felkelés előkészítése helyett összeesküvést kell szőni a legfelső hatalom ellen; abból a célból, hogy a forradalmi párt kezébe ragadja és átadja a népnek a hatalmat; végül pedig az következett belőle, hogy a forradalmi erők legszigorubb centralizációjára van szükség, mert ez elengedhetetlen feltétele annak, hogy sikert érjünk el a központosított államhatalom ellen vívott harcban."¹¹³ Ezek a politikai harcot középpontba állító új nézetek "aláásták az eddigi forradalmi nézetek alapjait, megingatták a forradalmi szervezkedés hagyományos szocialista és föderalista elveit, s teljes szakítást jelentettek a megszokott forradalmi gyakorlattal, amely az elmúlt évtizedben már beidegződött az emberekbe. Nem csoda hát, hogy nehéz volt megtörni a forradalmi körök ellenállását, és végleg diadalra juttatni az új nézeteket: vagy másfél éves fáradhatatlan propaganda és kápráztató eredmények egész sora kellett hozzá." ¹¹⁴

A 'kápráztató eredményeket' lényegében a politikai iszémélyiségek elleni merényletek, a Narodnaja Volja és a cári bürokrácia közötti párbaj jelentették. A még a Zemlja i Volja idején kezdődő terrorakciók során 1878 augusztusában meggyilkolják Mezencev csendőrfőnököt. Válaszul a cár hadbíró-

ság elé utalja a politikai pereket. 1879 áprilisában Szolovjov elköveti merényletét II.Sándor ellen, mire rendkívüli főkormányzókat neveznek ki. 1879 augusztus 26-án a Narodnaja Volja határozatot hoz II.Sándor meggyilkolásáról. Ez év novemberében sikertelen merényletet követnek el ellene. 1880 február elején Hatturin dinamittal felrobantja a Téli Palota cári ebédlőjét - a cár szerencsésen megussza, s politikát változtat. Belügyminiszterét, Loris-Melnikovot alkotmánytervezet kidolgozásával bizza meg. Ez 1881 elejére elkészül, s a liberálisokkal való kiegyezést célozza.

Tul Oroszország kül- és belpolitikai nehézségeiből fakadó politikai válságán a narodovolec sikerek titkát frapánsan fogalmazza meg Sz.J.Vitte. Az állam és a Narodnaja Volja viszonyát a hatalmas gőzkalapács és a vasszemcsé viszonyához hasonlítja. A gőzkalapács könnyedén lemezzé üti a vasat, de a szemcsével más a helyzet. Hasonlóképp "egy olyan kalapács, mint az állam egész ereje, nem tud megbirkózni az anarchistákkal, pedig az állam ereje nagyobb, hatalmasabb, mint a gőzkalapácsé. Miért van ez így? Azért, mert ha például a kalapács alá mikroszkopikus nagyságu vasparányt helyezünk el, akárhányszor veretjük is a kalapáccsal, semmiféle kárt nem teszünk benne. Ugyanez az eset, amikor az állam egész ereje nem tud megbirkózni ezekkel az anarchistákkal."115

Végül a narodovolecok hallatlan erőfeszítése sikerrel jár: 1881 március elsején Grinyevickij meggyilkolja II.Sándor cárt. Rögtön ezután a Narodnaja Volja március 10-i keltezésű levelében /amelyet Mihajlovszkij és Tyihomirov fogalmaz/ ultimátummal fordul a trónralépő III.Sándorhoz. A levél szerint a harc oka az, hogy "nekünk most valóságos kormányunk a szó igazi értelmében nem létezik. A kormánynak principiuma alapján kizárólag a népi törekvéseket kell kifejeznie, csak a népakaratot kell megvalósítania."¹¹⁶ Ezzel szemben az orosz történelemben minden rossznak az állam volt az oka, az hozott létre mindent, osztályokat, földesurakat, kizsákmányolást. Ezért "az orosz kormánynak nincs... semmiféle támasza a népben."¹¹⁷ Ennek alapján jelentik ki a narodovolecok: "A cárgyilkosság Oroszországban nagyon népszerű."¹¹⁸

Két kiút kínálkozik ebből a helyzetből, "vagy a forradalom, amely teljesen elkerülhetetlen, amelyet semmiféle kivégzésekkel nem lehet megakadályozni - vagy pedig a legfelső hatalom önkéntes közeledése a néphez."¹¹⁹ Amennyiben a cár a második utat választja, a VB maga szünteti be tevékenységét és "Békés eszmei harc váltja majd fel az erőszakot."¹²⁰ Konkrétumokra térve két feltételt szab a Narodnaja Volja. Egyik az általános amnesztia, másik "Az egész orosz nép képviselőinek egybehívása az állami és társadalmi élet fennálló formáinak felülvizsgálása és a nép kívánságainak megfelelő

átalakítása érdekében."¹²¹ Ennek feltételeként természetesen szabad választásokat kell tartani. A döntést a "Varodnaja Volja" tehát a cár kezébe teszi le, s láthatóan egyrészt felülről induló polgári jellegű reformokban, másrészt a cárgyilkosság hatására kirobbanó népforradalmában reménykedik.

II. fejelet. Válság és utkeresés a forradalmi mozgalomban

1. Marx és Engels az oroszországi forradalomról

Marx és Engels az ötvenes évek elejétől fordul intenzívebben Oroszország mint egy forradalom potenciális kiindulópontja felé. Ennek több oka van. Egyik ok az európai forradalmak tanulsága, amelyekben "Oroszország mindeddig az európai reakció nagy tartalékhadserege volt, mint ilyen cselekedett 1789-ben, 1805-ben, 1815-ben, 1830-ban és 1848-ban."¹²² Minden bizonnyal beavatkozna egy újabb és főleg proletárforradalom esetén - leszűrjük tehát az első fontos következtetést: "Egy forradalom sem győzhet végérvényesen Nyugat-Európában, amíg mellette fennáll a jelenlegi orosz állam."¹²³ Különösen Németország és Oroszország viszonyát vizsgálták nagy figyelemmel. Mivel "Németország a legközelebbi szomszédja, Németországo^téri tehát az orosz reakciós hadseregek első ütése. Az orosz cári állam megdöntése, az orosz birodalom nyomásának megszűnése tehát egyik fő feltétele a német proletariátus végérvényes győzelmének."¹²⁴

A cárizmus elsőprérének szükségessége nemcsak mint az európai forradalom feltétele fogalmazódik meg Marxnál és Engelsnél. Oroszország szocialista lehetőségeinek is ez a feltétele. Obscsbna-felfogásuk konkluziója az volt, hogy

a földközösség sorsa a forradalom függvénye. Az elvont elméleti kérdés tehát beletorkollotta nemzetközi forradalmi mozgalom legégetőbb gyakorlati problémájába: mind Európa általános, mind Oroszország belső fejlődése szempontjából döntő feladat a cárizmus megsemmisítése.

Ehhez elméletileg alternatíva kínálkozott. Az egyik lehetőség a forradalmasodó Európa forradalmi háborúja a reakciós Oroszország ellen. Ezzel mint hadiszakértő különösen Engels foglalkozik sokat. 1853-ban írja, hogy az 1812-es napóleoni hadjárat problémája "ismét felmerül számunkra annak a kérdésnek az alakjában, mit kell cselekednie egy forradalmi hadseregnek, ha sikeres támadást akar intézni Oroszország ellen."¹²⁵ Engels természetesen számol Oroszország belső eredményével is. "Ebből a számításból - folytatja előbbi gondolatmenetét - kimaradnak az oroszországi belső mozgalmak is, pedig egy nemesi-polgári forradalom Pétervározt, s a vele együttjáró polgárháború az ország belsejében, mindenképpen lehetséges."¹²⁶

Marx és Engels az oroszországi forradalom szükségességét mindenekelőtt a jobbágyfelszabadítás módjából vezeti le. "A felszabadítás nagy tette - írja Engels 1877-ben -, amelyet Európa liberális sajtója oly egyhangulag dicsőített és magasztalt, csak egy eljövendő forradalom alapját és abszolút szükségességét / - saját kiemelésem/ teremtetten meg."¹²⁷ És pedig a reform felemás jellege miatt. "Hogy az orosz pa-

rasztok helyzete a jobbágyság felszabadítása óta elviselhetetlenné vált, hogy ez a helyzet hosszabb ideig nem tartható fenn és hogy már emiatt is a forradalom Oroszországban küszöbön áll / - saját kiemelésem/, ez kétségtelen."¹²⁸ Azt tehát, hogy Oroszország forradalom előestéjén áll, nem vonják kétségbe, de a forradalmat nem az orosz falu szocialista természetéből, hanem Oroszország polgári fejlődésének elégtelenségéből vezetik le.

A napirenden levő forradalom jellegével sokat foglalkoznak az orosz-török háború idején. Mindketten világosan látják, hogy ez nem a klaszikus polgári forradalom lesz. "Az átalakulás - írja Marx Sorgénak 1877 szeptemberében - secundum artem / - annak rendje és módja szerint/ mindenféle alkotmányosdival fog kezdődni és nagy viharral fog végződni".¹²⁹ Bakunyin feltevésével ellentétben "felülről, a palotából fog elindulni, az elszegényedett, frondeuse / - párt-ütő/ nemesség köréből. De ha már egyszer megindult, magával sodorja majd a parasztokat, és akkor olyan jelenetek szemtanúi leszünk, amelyekhez képest elhalványulnak az 1793-ban történtek."¹³⁰ Engels hasonlóan állapítja meg 1878-ban, hogy Oroszországban "adva van egy orosz 1789 minden eleme, és ezt szükségképpen egy 1793 fogja követni."¹³¹

Milyen reális lehetősége volt a valóságban az oroszországi forradalomnak? Marx és Engels úgy látta, hogy ez a lehetőség a hetvenes években egyre növekvő. "Ez a forradalom -

írja Engels 1875-ben - biztosan közelédik. Csak két esemény késleltetheti hosszabb ideig: egy sikeres háború Törökország vagy Ausztria ellen, amihez pénz és szövetségesek szükségesek, vagy pedig - egy elhamarkodott felkelési kísérlet, amely a birtokos osztályokat a kormány karjaiba kergeti."132

Az orosz-török háború idején az esélyek szerintük nőttek. "Bárhogyan végződik is a háború - írja Engels 1878-ban -, az orosz forradalom küszöbön áll és hamarosan, talán még ebben az évben / - saját kiemelésem/ ki fog törni."133 1879 decemberében Bebelnek írja, hogy "Oroszországban most néhány hónapon belül döntő fordulatnak kell bekövetkeznie. Vagy megdől az önkényuralom és akkor a reakció nagy tartálékának bukása után rögtön más szelek fognak fujni Európában, vagy pedig európai háború lesz",134 és megfogalmazza a XX. századra előreutató jóslatát: "A forradalom ezuttal Keleten kezdődik, ahol az ellenforradalom eddig sértetlen bástyája és hadserege van."135

A narodovolec terrorral, a cárgyilkossággal kapcsolatban^{ban} értékeli a Narodnaja Volja taktikáját is, ami a forradalomcsinálás, a blanquizmus kérdése. Egy ilyen direkt taktika helyessége végső soron attól függ, hogy közvetlenül aktuális-e a forradalom. Legteljesebben Engels fejti ki ezt az álláspontot Zaszulics^(irt)hoz 1885 áprilisi levelében. Ebben a levélben úgy értékeli a helyzetet, hogy "az oroszok közeled-

nek a maguk 1789-éhez. A forradalomnak adott időben ki kell törnie; bármely napon körtörhet. Ilyen körülmények között az ország töltött aknához hasonlít, amelyhez csak a kanócot kell még hozzáérinteni / - saját kiemelésem/. Különösen március 13-a óta."¹³⁶ Ilyen helyzetben helytelen elvontan megítélni a narodovolecok blanquista kísérletét. "Ez egyike azoknak a kivételes eseteknek, ahol egy maroknyi ember forradalmat csinálhat, vagyis egy kis lökéssel megdönthet egy egész rendszert, amelynek egyensúlya enyhén szólva labilis /hogya Plehanov hasonlatát használjam/ és egy magában véve jelentéktelen cselekedettel később megfékezhetetlen robbanóerőket tehet szabaddá. Ha a blanquizmusnak - annak a képzelődésnek, hogy egy egész társadalmat egy kis összeesküvéssel meg lehet változtatni - valaha is volt bizonyos létjogosultsága, akkor biztosan Pétervároton is volt. / - saját kiemelésem/."¹³⁷

Ez azonban Engels szerint nem azt jelenti, mintha a forradalom győzelmének eredményeként a narodovolec szocializmus valósulna meg. "Ha a tűz egyszer elérte a puskaport - írja -, ha egyszer az erők felszabadultak és a nemzeti energiát helyzeti energiából mozgásivá változtatták /Plehanov egy másik kedvenc képe, még hozzá igen jó/, azokat az embereket, akik a kanócot meggyújtották, a robbanás, amely náluknál ezerszer erősebb lesz, el fogja sodorni és utat fog törni magának amerre tud, ahogyan a gazdasági erők és ellen-

állások azt megszabják".¹³⁸ Az pedig egyáltalán nem bizonyos, hogy ez az irány megegyezik a kezdeményező forradalmárok fejében létező iránnyal. "Tegyük fel, hogy ezek az emberek azt képzelik, hogy megragadhatják a hatalmat - mit jelent ez? Ha rést ütnek, ahol a gát át fog szakadni, a sodró áramlat majd kijózanítja őket ábrándjaikból. De há' ezeknek az ábrándoknak véletlenül az volna az eredménye, hogy kezükbe juttaja a legfőbb hatalmat, minek ezen bánkódni? Azok az emberék, akik azzal büszkélkednek, hogy ők forradalmat csináltak, másnap reggel mindig azt vették észre, hogy nem tudták, mit csinálnak, hogy a befejezett forradalom egyáltalán nem hasonlított arra, amelyet ők csinálni akartak."¹³⁹

2.A narodnyikság összefogási kísérlete

A sikeres merényletet követő győzelmi pozícióból a Narodnaja Volja összefogást kezdeményez a különféle narodnyik áramlatokkal: 1881 végén a VB levelet küld az emigrációban levő forradalmároknak /a csornoperegyelistáknak, Lavrovnak, Kravcsinszkijnek/, amelyben egy lehetséges szövetség platformját fogalmazza meg.

A levél szerint a szövetség közös nevezője az oroszországi forradalmi helyzet elismerése. Ezzel többé-kevésbé a válaszlevelek is egyetértének. Lavrov például - aki egymás

után három levelet fogalmaz /1881 március, 1881 augusztus-szeptember, 1882 március/ az egységes platform igényével - így ír: "A helyzet komoly hazánk számára, mint-hogy a kormány láthatóan teljesen szétzilálódott, elvesztette a tevékenység minden tudatos tervét".¹⁴⁰ Ez azonban nála csak a hatalom válságának elismerését jelenti, s más társaihoz hasonlóan szembeszáll a tételből levont narodovolec következtetéssel. A fő dilemma ugyanis az, hogy ebben a helyzetben előkészíteni vagy kirobbantani kell a forradalmat. "A narodovolecség - szögezi le a VB mindenekelőtt általános elvi álláspontját - kezdettől végig az azonnali cselekvés, az állami fordulat irányzata volt."¹⁴¹ Álláspontja az adott helyzetben sem változott. "Általában a forradalmat előkészítettnek tartjuk és feltételezzük, hogy most csak magának a fordulatnak az előkészítése van hátra, amely a forradalom kezdete is lesz."¹⁴² Már említett tételük, amely szerint "Az állami fordulat - ez a mi 'lenni vagy nem lenni'-nk"¹⁴³, rokon a tkacsovi állásponttal, ha most nem is elsősorban az általános oroszországi fejlődésből szűrjük le, mint korábban /és mint Tkacsov/, hanem a konkrét forradalmi helyzetből.

Lavrov véleménye szerint az oroszországi viszonyok egyrészt igazolják, hogy a feladat egy "állami fordulat, azaz a mai politikai rend megdöntése"¹⁴⁴ /amely azonban "szocialista irányu állami fordulat"¹⁴⁵/, másrészt azonban megmarad ko-

rábbi nézeténél, amely szerint "még magát a forradalmat kell előkészíteni, nem pedig csak a végső fordulatot"¹⁴⁶, mivel a nép nem áll készen a forradalomra.

A Narodnaja Volja az összeesküvés útján megvalósított hatalommegragadást tartja járható utnak. Egy azonnali állami fordulat véleménye szerint "olyan fordulat, amely az összes erő és eszköz birtokosává a munkás, elsősorban a paraszti tömegeket teszi; e forradalom kezdete pedig - az államhatalom megragadása a forradalmárok által."¹⁴⁷ Azt, hogy a nép segítségével vagy anélkül történik meg a hatalom megragadása, nem tartja kardinális kérdésnek, kijelentve, hogy "a hatalom megragadása - általunk, ismétlem, vagy a munkástömeg által - ez mindegy."¹⁴⁸

A csornoperegyelista Akszelrod már korábban szemére vetette, hogy megtagadja a néptömegeket. A VB erélyesen tiltakozik a vád ellen, kiemelve, hogy elméletileg a narodovolec program tanúsítja a szervezet népközpontuságát, tetteikben pedig szintén nem tagadják meg a tömegeket, csupán a despotának adott leckén kívül máshoz nem maradt ereje! Lehetőségeihez mérten foglalkozik a dolgozókkal, elsősorban a városi munkásokkal: vannak szervezett munkáskörei, 1880 telén megjelentette a "Rabocsaja Gazétát", Oroszország első munkáslapját, Odesszában a forradalmi mozgalom fő tömegét munkások adták. A parasztságba azonban - megmozdításához - egész hadsereget kellett volna küldeni, s ehhez a Narodnaja Volja ere-

je kevés volt.

A csornoperegyelista emigránsok is elvetik az azonnali hatalommegragadás narodovolec tételét - igaz, nem a nép közé járást kívánják vissza. "Természetesen most nem a mezőgazdasági lakosság közegében végzett lassu szocialista propagandának van itt az ideje, most az orosz abszolutizmus megsemmisítésének előestéjén / - saját kiemelésem/ azt az elégedetlenséget kell kihasználni, amely már megvan ebben a közegben, egyszóval agitációval kell foglalkozni."¹⁴⁹ A társadalom meghatározó tömege természetesen továbbra is a parasztság - tehát e munka célja is végső soron a paraszti tömegek mozgósítása, de "fő célunkhoz - írják- fogékony erőnek, amely a legtöbb eredményt ígér, a városi munkásságot számítjuk."¹⁵⁰ Közöttük már ma is szocialista propagandát kell folytatni.

A csornoperegyelisták szerint a hatalommegragadás egyik formájának sincs meg ma a realitása. A hatalom megragadásához a tömegeket fel kell világosítani, meg kell szervezni. Ez még nem fejeződött be, ezért "a munkástömeg által a hatalommegragadás céljával végrehajtott fordulat most elképzelhetetlen."¹⁵¹ Ugyanugy "lehetetlen reménykedni a hatalommegragadás lehetőségében a forradalmárok által."¹⁵² Elsősorban azért, mert a hatalmat megtartani képtelenek lennének a szocialisták a tömegek indifferentizmusa, politikai képzetlensége miatt, ugyanis "a szocialisták hatalma

csak a néptömegek tudatos együttérzésének és aktív öntevékenységének szilárd talaján nyugodhat."¹⁵³

A hatalommegragadás után létrejövő társadalom politikai rendjének alapja a Narodnaja Volja szerint nem lehet a föderalizmus. "Mi tulajdonképpen nem vagyunk föderalisták. - jelenti ki a VB - Minél nagyobb egy nép, annál erősebb, függetlenebb, annál megfelelőbben képes önállóan fejlődni. Ezenfelül a megfelelő államgazdaság szükségessége teljes ellentétben áll a túl kis állami egységek létével. Az egy gazdasági körzetet alkotó terület igen rosszul tenné, ha nemzetiségi alapon néhány nagyobb államra oszlana fel. A kultúra fejlődése révén ugyanis idővel az egész földgolyó egyetlen gazdasági körzetet alkot, s eszményeink ezért nem foglalkoznak például Oroszország feldarabolásának felvázolásával."¹⁵⁴ Oroszország egységének kérdése természetesen nem pusztán gazdasági probléma, ezért teszik hozzá a narodovolecok, hogy "egyik vagy másik államhoz tartozása teljes egészében magától a néptől függ. A 'Narodnaja Volja' principiuma összeegyeztethetetlen a nemzetiségek erőszakos elnyomásával, különösen olyanokéval, mint például Lengyelország, amelyet történelmi múltja készítet függetlenségi törekvésekre. Így tehát mi senki számára nem akadályozzuk meg az elszakadást, de lehetetlen nem megjegyezni, hogy ez a kérdés annyira eldönthetetlen, hogy lényegében nem éri meg beszélni róla."¹⁵⁵

A Csornij Peregyel a kérdés fölvetését időszerűtlennek

és ezért nem szerncsésnek itéli. "Ami az önök föderációra és centralizmusra vonatkozó nézeteit illeti - fogalmazzák meg a csornoperegyelisták -, azokban mi önökkel teljesen egyetértünk. Am jobb erről nem nyilatkozni idő előtt, mint-hogy amig néhány burzsoá-föderalista párt opposícióban van, nem lenne praktikus ellenünk ingerelni őket."156

Lavrov az anarchizmus problémájába tágitja a kérdést. "Sohasem voltam anarchista - írja -, mindig elismertem, hogy az állami elem, a hatalom eleme még sokáig szükséges lesz a szociálforradalmi párt szervezetében is, a jövőendő társadalom szervezetében is /bár éppen annyira meg vagyok győződve arról, hogy normális társadalmi fejlődésnél csökkennie kell és az egészen jelentéktelen minimumra kell jutnia/. "157

Kravcsinszkij válaszlevelében az egyik fő kérdés a centralizmus vagy föderalizmus, illetve anarchizmus problémája. Ő elismeri, hogy a centralizmus csökkentti a kudarc esélyeit, ugyanakkor azonban paralizálja az erőket, gyengíti az egyéni kezdeményezést. Oroszországban viszont - legalábbis a politikai változásig - partizánharc van napirenden, s ennek lényege éppen az egyéni kezdeményezés. Ez nem is politikai, hanem tisztán katonai szabály. Mezei harcban, inszurrekcióban döntő az időtényező, az, hogy adott időben és adott helyen erősebbnek kell lenni az ellenfélnél /s itt Napóleonra utal/. A parizánharcban viszont az időtényező elhanyagolható. Itt minden ponton erősebbnek kell lenni, az

azonban a partizánra van bízva, hogyan éri ezt el. Mindenesetre a siker titka éppen az egyéni kezdeményezés, nagyobb önállóság adása a helyi erőknek. Következésképpen nem kell az erőket koncentrálni, a centralizáció elemét a minimumra kell csökkenteni. Végül úgy fogalmazza meg álláspontját Kravcsinszkij, hogy "anarchista voltam és maradok, azért, mert úgy az ember és az emberiség jövő boldogságát, mint a forradalom diadalát is csak az egyéni, helyi és területi autonómia lehető legnagyobb fejlesztésében látom."¹⁵⁸

Látszólag formális vita folyik afölött is, hogy az együttműködők szövetségesek vagy elvtársak. A vita tartalma a harc céljának eltérő értelmezése. A csornoperegye-
listák szerint - mivel a szocializmus lényege minden "eszköz és termelési szerszám átadása a munkásnép kezébe"¹⁵⁹,
s a szocializmusnak ebben az alapelvében a Narodnaja Volja és a Csornij Peregyel egyetért - nem egyszerűen szövetségesek, hanem elvtársak lehetnek. Kétségtelen, hogy a hatalommegragadás kérdésében álláspontjuk eltérő, ez azonban az adott szituációban lényegtelen, mert a közvetlen cél az abszolutizmus megsemmisítése, a politikai szabadság kivívása. Emellett a Csornij Peregyel is hasznosnak ismeri el a zemsztvóban, a hadseregben és egyéb területeken végzett munkát. Szövetségesi viszonyba a liberálisokkal kerülhet a forradalmi narodnyik mozgalom, ennek feltétele azonban

az abszolutizmus elleni és a szocializmusért való harc mint minimális és maximális program elkülönítése. "Ezt téve a liberális pártokkal együtt tevékenykedő szocialista párt minőségében lépnek fel, amennyiben ezen pártok követelése a mai ázsiai-despotikus rezsim viszonylatában forradalmiak."¹⁶⁰ Eppen e szövetségesekre való tekintettel nem szabad a 'vörös kísértet' emlegetni. "Meggyőzni - írja később Plehanov az alkotmányozó gyűléssel kapcsolatban -, hogy összehívása a szocialista likvidáció kezdete lesz, azt jelenti, hogy 'vörös kísértettel' ijesztgetjük ugyanazon elemeket, amelyek mindennél erősebben működhetnének közre összehívásában."¹⁶¹

Lavrov a maga részéről nem osztja ezt a véleményt, szerinte nem kell megkülönböztetni minimális és maximális programot, viszont különbséget kell tenni politikai radikalizmus és szocialista forradalmiság, azaz polgári és szocialista forradalmárok között. Eppen ez a mai oroszországi pártok vizválasztója. Politikai radikálisokkal nem lehetséges az együttműködés. "Az, aki az emberiség egyetlen menedékét az összes társadalmi erőnek, a munkások szilárd uralmába történő átmenetében látja, és az, aki megengedi, hogy ilyen vagy olyan formában a fordulat után is folytathasson a munkások mint osztály kizsákmányolása más nem dolgozó embercsoportok által, nem harcolhat lelkiismeretesen együtt egy és ugyanazon jövőért."¹⁶² Az ilyen szövet-

ségesekre mindig nagyon kell vigyázni, mert "a politikai liberálisok nem hisznek önöknek, viszont mindig - ahogyan lehet^e - eszközként fogják önöket kihasználni."¹⁶³ Forradalmi pártok között nincs értelme a szövetséges és efvtárs megkülönböztetésének.

Ez a kérdés szorosan kapcsolódik a politikai és gazdasági, polgári és szocialista forradalom kérdéséhez, valamint ahhoz, hogy Oroszországban egy vagy két forradalom oldja meg a társadalom bajait. Egy korábbi írásában Akszelrod azt írja a Narodnaja Voljáról,^o hogy politikai radikalizmus jellemzi - sőt később már az sem. Mi egyszerűen narodovolecok vagyunk, hangzik a válasz. "Feladataink magukba foglalják a politikai radikalizmus, de ugyanugy a szocializmus elemeit is, és másképpen nem is lehet."¹⁶⁴ A rendi gyűlés összehívásának követelése különben is csak agitációs jelszó, a kormánytól követelik, nem a néptől. "Mindent a maga idejében. Ma az egyetlen, amit követelhetünk, a néphez való apellálás. Amit pedig ezzel az apellálással el kívánunk érni - azt nincs miért világgá kürtölni."¹⁶⁵ A hiresztelések azért keletkeztek a szervezet alkotmányos radikalizmusáról, mert nem akarják megérteni az összeesküvés és a propaganda közti különbséget.

A Csornij Peregyel emigránsai a politikai harc kérdésében visszakoza elismerik, hogy a politikai tevékenység minden párt létfeltétele. A politikai radikalizmus vagy szocializ-

mus viszont szerintük hamis kérdésfeltevés, egyik nem zárja ki a másikat. Nem igaz, hogy a szocialisták Nyugaton nem foglalkoznak politikával, akik pedig politikával foglalkoznak, azok nem szocialisták, nem igaz, hogy csak a Narodnaja Volja képes összeegyeztetni a kettőt. Az első feladat az abszolutizmus elleni harc, azaz a politikai radikalizmus, aztán következhet a szocializmusért való ~~harc~~ harc. A csornopereg्यelisták javasolják is a VB-nek, hogy a programban különböztessék meg a párt legközelebbi feladatait /a cárizmus megdöntését/ mintegy minimális programként a végső törekvésektől. Egyetlen forradalommal ugyanis Oroszország nem juthat el a szocializmushoz. A Csornij Peregyel nem osztja azt a narodovolec véleményt, hogy a hatalomátvétel után összeülő rendi gyűlés 90%-os paraszti többségével haladéktalanul szocialista átalakulást valósítana meg, a rendi gyűlés csak a képviseleti kormányzáshoz lenne átmenet. "Ezért természetesen főként a társadalom, nem pedig a nép érdekelt a rendi gyűlés összehívásában, és éppen a társadalomban lehet várni az ezen gyűlés összehívása érdekében végzett agitáció legnagyobb számu hívét találni."166

Lavrov szembenálló véleménye szerint a fordulat nem lehet más, "csak szocialista fordulat, a gazdasági rend kapitalistából munkásba fordulása."167 Ez a szocialista elv és ez a Narodnaja Volja véleménye. "Aki elismeri az erők és eszközök tartós átmenetét a munkások és csak a munkások ke-

zébe, az nem politikai radikalista, hanem szocialista, az gazdasági fordulatot követel, nem pedig csak politikait; az ezen erők és eszközök által az uralom biztosítását követeli a munkásoknak, következésképpen éppen olyan társadalmi formákat, amelyeknél ez a biztosítás lehetséges."168 Ezért ma "a szociális-forradalmi programon kívül más eszméileg egyesítő program számunkra lehetetlen. A forradalmi szocializmus elvét teljes határozottsággal kell kimondani."169

A gazdasági és politikai forradalom viszonyáról vallott felfogását jól mutatja 1881 őszi levele, amelyben azt írja, hogy "az orosz nép politikai átszervezése a szociális-forradalmi programnak megfelelően csak a gazdasági fordulattal egyidőben vagy annak következményeként mehet végbe / - saját kiemelésem/, de bármiféle politikai változás a mai gazdasági viszonyok között nem lehet a munkások többsége számára jótétemény, ezért hát csak olyan eseményként szemlélhető, amelyet a szociális-forradalmi program felhasználhat, de amely magába ebbe a programba nem kerülhet be."170 Lavrov, amikor elismeri a politikai fordulatot, egyúttal olyan erővel hívja fel a figyelmet veszélyeire, hogy szinte ugyanazzal a mozdulattal el is veti. Veszélyes az állami fordulat középpontba állítása, mert a forradalom legközelebbi céljának előtérbe állítása annak tartalmát veszélyezteti. Minél inkább a politikai célt állítjuk előtérbe, annál erősebben

kell e törekvések szocialista tartalmára támaszkodni.

Lavrov úgy látja, hogy a csornoperegyelisták program-minimuma, amely a rendi gyűlést a kormánytól követeli és nem a forradalomtól várja, ellentmond az erőszakos forradalom eszméjének. "Ha a mai rend elbukik - írja -, akkor természetesen összes ellenfele, a liberálisok, politikai radikálisok, forradalmi-szocialisták erőfeszítései alatt fog elbukni"¹⁷¹, s aztán az erő dönt a szövetségesek között. E pártok programjában vannak közös pontok /például a szabadság követelése/, de ezt a párt minimális programjává tenni hiba, mert így céljaink elérésére olyan eszközt használunk, amely a mai gazdasági erőelosztás mellett például a törvényhozó gyűlésben ellenségeinknek kedvez.

A közös platform kialakítása közben az egyik legáltalánosabb vitakérdés Oroszország és a Nyugat viszonya volt. A csornoperegyelisták azt vallják, hogy "nem látjuk hasznát Oroszország és a Nyugat azon éles szembeállításának, amit a 'Narodnaja Volja' csinál. Miért kell ezt agitációs orgánumban elővenni olyan időben, amikor az orosz irodalomban a nyugatosság ismét a szabadgondolkodás zászlajává válik, az 'orosz önlétűség' pedig a reakció jelszava?" - saját kiemelésem/"¹⁷² Legélesebb megkülönböztetést Kravcsinszkij tesz, kiemelve, hogy Oroszország fő sajátossága a politikai harc, gyökerében az orosz állam sajátosságával.

Kravcsinszkij a terrort is ezzel hozza összefüggésbe,

ami részfeladat ugyan, de az utóbbi 3-4 év oroszországi forradalmi mozgalma szerint is csak ebben jelent meg. A terror lényege szerint a politikai jogok, a politikai szabadság kivívásának eszköze, elismert eszköz a szocializmus megvalósításához. Másrészt kizárólag az oroszországi körülmények sajátja, ahol a nyílt harc lehetetlen. Amint a forradalmi mozgalom itt is eléri az európai értelemben vett politikai szabadságot, a terrorral felhagyva át kell térni a szocialista propagandára.

A Narodnaja Volja szerint a fordulat csak erőszakos lehet, ehhez erő kell, amit meg kell szervezni. Mindent e célszerűség szempontnak kell alárendelni, ez igazolja a terrorakciókat is. Ezzel együtt azonban a szervezet nem osztja Morozovnak az elsősorban a "Terrorista harc" című 1881-es cikkében kifejtett álláspontját, amely szerint sürgősen a szervezet és a propaganda, a politikai harc egyetlen formája a terror. A Csornij Peregyel meghatározott keretek között hasznosnak ítéli a terrorakciókat, Lavrov viszont elveti azokat.

A jakobinizmus vádjától a Narodnaja Volja a következőképpen próbálja elkülöníteni magát: "Ami jakobinizmusunkat illeti, ...nem egyezünk bele jakobinistának nevezni magunkat. ~~Igaz,~~ hogy állampártiak vagyunk, vagyis az állami elemek, a politikai hatalom elemének nagy fontosságot tulajdonítunk. Ez erőszékért hát bizonyára értelmesen szervezett.

Államhatalom volt, van és valószínűleg mindig lesz / - saját kiemelésem/. Ezért szervezésére ugyanolyan figyelmet fordítunk, mint a gazdasági viszonyok megszervezésére. A forradalom csak akkor következik be, amikor ez a hatalom jó kezekbe kerül, ezért is törekszünk hát megragadni, mint-hogy a nép, amig ezer egyéb körülmény rabja, semmiképpen sem tudja azt megtartani. Ha az állami fordulat hatalmat adna nekünk, akkor mi azt nem engednénk ki addig, míg nem állítanánk szilárdan lábra a népet. Azt jelenti-e ez, hogy mi jakobinusok vagyunk?"¹⁷³ A VB szerint nyilván nem, sőt hozzáteszi: "Ami pedig a továbbiakat illeti, úgy mi ezt a népi gyámkodást nem tesszük örök rendszerre, amint a nép tartósan megerősödik, kötelességünknek tartjuk összehívni a Rendi Gyűlést stb."¹⁷⁴

Az eddigiekből következik, hogy lényeges vitapont a forradalmi szervezet felépítése is. A VB ebben a kérdésben a következő szigorú álláspontot foglalja el: "Centralizáció, fegyelem, választás fölülről /vagyis a magasabb szintű csoport kiegészítése az alsóbb szintű csoport tagjaival az előbbi, nem pedig az utóbbi választása útján/ - ime szerveztünk alapjai."¹⁷⁵ A csornoperegyelisták egyetértenek a narodovolec szervezeti elvekkel, Lavrov is azt írja, hogy "Teljesen egyetértek a centralizáció szükségességével az orosz szociális-forradalmi párt felépítésében."¹⁷⁶

Anarchista alapállásából kiindulva egyértelműen a cent-

ralizált párt eszméje ellen lép fel Kravcsinszkij. Szerinte a társadalom alapelveként sem jó, a pártviszonyok eszmé-
nyeként pedig egyenesen borzalmas a centralizáció. Igaz,
mondja, hogy Lavrov szerint jobb a választott centralizá-
ció, mint az önkényes - de hát ő soha nem volt igazi anar-
chista, csak föderalista.

Láthatóan a narodnyikság soraiban az új gyakorlat már
kikezdte a régi eszméket, az ortodox álláspontot ebből kö-
vetkezően már kevesen képviselik /Kravcsinszkij/. Megindul
egy elméleti erjedés a mozgalomban. Különösen az emigráns
csornoperegylísták levele tartalmaz sok újszerű megállá-
pítást. Pillanatnyilag azonban a lényeg az, hogy egységes
plátformot kialakítani nem sikerült, a narodnyik mozgalom
soraiban megosztottság van.

Ezt a megosztottságot és a részben belőle következő
elméleti zavart a további események csak fokozzák. A Narod-
naja^a/Volja győzelme a cárizmus fölött ugyanis pürrhoszinak
bizonyul. III.Sándor, az új cár néhány hetes ingadozás u-
tán 1881 áprilisi kiáltványában deklarálja, hogy az abszo-
lut hatalmat 'a nép üdvére' minden kísérlettel szemben meg-
fogja védeni. Ezzel véget ér a 'sziv diktaturájának' rövid
időszaka, következik a fehérterror, a nemesi reakció, az el-
lenreform korszaka.

Kiméletlen hajsztát indítanak a narodovolecok ellen, min-
den eszközzel a VB megsemmisítésére törekednek: árulót szer-

veznek be /Gyergajev/, illegális szélsőjobboldali terror-szervezetet hoznak létre /Szvjascsonnaja Druzsina/. Az utóbbi kezdeményezője Vitte, aki kalapács-hasonlatát folytatva jut arra a következtetésre, hogy "az anarchisták ellen saját fegyverükkel kell felvenni a harcot. Következőleg titkos társulatot kell szervezni feltétlenül megbízható férfiakból, akik minden alkalommal, amikor az anarchisták merényletet hajtanak végre, vagy előkészületet tesznek a cár elleni merényletre, hasonlóan felelnek nekik - azaz ugyanilyen áruló és hitszegő módon kell őket meggyilkolni."¹⁷⁷ A rendszabályok sikerre vezetnek. Egy más után tartóztatják le a narodovolec vezetőket, 1882 nyaráig gyakorlatilag szétesik a VB, 1883 februárjában elfogják utolsó még szabadlábbon levő tagját, Vera Fignert.

A forradalmi lendület megtörik, s ezt a forradalmárok is előbb-utóbb kénytelen-kelletlen tudomásul veszik. Engels 1883 novemberében még úgy látja, hogy permanens forradalmi helyzet van és "a politikai helyzet Oroszországban annyira feszült, hogy a krízis beköszöntését napról napra várni lehet. Sőt valószínűnek ^atörtom, hogy Oroszországban a sajtószabadság előbb megvalósul, mint Németországban."¹⁷⁸ Válaszlevelében Zaszulics pontosabban méri fel az oroszországi helyzetet. "Ön azt írja levelében - válaszolja Engelsnek -, hogy a politikai helyzet Oroszországban annyira feszült, hogy napról napra várni lehet a krízis beköszöntését. Ön valószínűleg a pénzügyekre gondolt? Más viszonyokban a helyzet, ahogy nekem

tűnik, most kevésbé feszült, mint 2-3 évvel ezelőtt."179

A forradalmárok számára "a mai pillanat nem a közvetlen cselekvés, a cárvadászat pillanata. Lehet, hogy ez a pillanat csak 2-3 évig húzódik, de most a legféktelenebb blanquista sem tehet semmi mást, mint hogy propagandával foglalkozik."180

A narodnyikság tehát egymás után kipróbálta a gyakorlatban mindhárom ideológusa - Lavrov, Bakunyin, Tkacsov - eszméit. Mindhárom kudarcot vallott, s most a mozgalom válságba került. "A többség - panaszkodik Vera Zaszulics Engelsnek a diákokra 1885 április végén - mindent kétségbevon, beleértve a mindenható dinamitot, a hatalommegragadást, sőt magát a falusi obscsinát is./ - saját kiemelésem/."181

3. Utkereség a forradalmi mozgalomban

A hullámvölgy során a forradalmárok egyrésze - akik mindent egy lapra tettek fel vagy belefáradtak a meddőnek tűnő küzdelembe - visszavonultak. Másrészük - az elméleti kiutaltalanság és a forradalmi cselekvésvágy örjitő ellentéte elől - szinte megkönnyebbülve megy börtönbe.

A reakció léghőre elreformeresíti az ideológiákat: ami a hetvenes években forradalmi színezetű ideológia volt, nem biztos, hogy a nyolcvanas évek környezetében is annak bizonyul. Talán N.K.Mihajlovszkij a legjobb példa erre, aki

narorovolec szimpatizánsból a kilencvenes évek elejére a reformista narodnyikok vezérévé válik. - bár ennek természetesen nemcsak a megváltozott légkör az oka.

Ezt a reformista tendenciát segíti az, hogy már a hetvenes években is van a narodnyikságnak egy reformista áramlata, amely alapelveit részben a gazdasági materializmusként értelmezett marxizmusban találja meg. Egyik legjellegesebb képviselője, P.P.Cservinszkij a történelmi materializmus elveit interpretálva írja, hogy "minden hatalmas társadalmi jelenség alapja gazdasági ok, és a társadalom egész felépítését gazdasági felépítése határozza meg, a gazdasági építmény minden típusának a társadalmi építmény neki megfelelő típusa felel meg; az egyik társadalomnak másikkal való felváltását a 'termelés eszközeiben való forradalom' idézi elő; 'a termelőerők fokozatos fejlődése' a gazdasági, majd a társadalmi szférában gyökeres széttöréshez vezet; az új életforma létrejötte után egyensúly alakul ki, addig, míg a termelőerők újabb fejlődése nem idéz elő új átépítést."¹⁸²

A reformista narodnyikság szélesedő áramlatának fő orgánuma 1884-es betiltásáig az Otyécsesztvennije Zapiszki /Hazai Feljegyzések/, vezető képviselője Jeliszejev. Reformjavaslataik megtételénél egyrészt abból indulnak ki, hogy az obscsina bomlása nem immanens, hanem külső, elsősorban az állami nyomás eredménye; másrészt az orosz állam sajátossága az, hogy nem osztályállam. Ebből vonják le fő következtetéseiket,

amely szerint az állami elnyomást nem az állam kiküszöbölésével, hanem irányvonalának megváltoztatásával, befolyásolásával kell kiküszöbölni. Javasataik a - részben az 1861-es lehasítások eredményezte - földhiány megszüntetésére, az - elsősorban a magas megváltási díjból eredő - adóterhek csökkentésére és a közigazgatási nyomás, a jogtalanság kiküszöbölésére irányulnak: teleknövelést, adócsökkentést, a megváltási díjak mérséklését, földhitelt, az áruértékesítés megszervezését stb. kívánják.

Az irodalom liberális narodnyikoknak is nevezi őket, mert bár az abszolutisztikus cári kormány beavatkozását kívánják a parasztság érdekében, tehát sem politikai, sem gazdasági szempontból nem liberálisok, azaz a konstitucionalizmus és a laissez faire hívei; az orosz eszmétörténet fejlődését tekintve mégis liberálisok, mert a parasztság érdekében hasonló természetű reformokat javasolnak, mint a hatvanas évek liberálisai.

Ezekben az években történik meg a mostmár reformeresedő narodnyikság gazdasági megalapozása, mindenekelőtt V.I.Vorontsov és N.F.Danielszon munkáiban. Azt a tételt, hogy Oroszországban a népi termelés reális alternatíva a kapitalizmussal szemben, ők három ponton támasztják alá. Az első az obscsínához kapcsolódó klasszikus narodnyik alapelv, amely szerint Oroszország mezőgazdasági jellegű ország, a mezőgazdaságban pedig az obscsina lehetetlenné illetve ^eelkerülhetővé teszi a kapitalizmus kiteljesedését. Itt a tendencia amugyis a nagy-

üzemtől a kisüzem felé halad, mert a nagybirtokos művelésre adja ki földjét a parasztnak, alapvető tehát a paraszti termelési forma. Az iparban a népi termelési forma a kusztár, amellyel szemben a nagyipar Oroszországban mesterséges, idegen test. A harmadik tétel az un. piackérdésre vonatkozik. Eszerint a kapitalizálódással növekvő értéktöbblet nem realizálható sem kizárólag a munkások, sem kizárólag a tőkések fogyasztásában /mivel csak személyes fogyasztásra használható el/, hanem feltételezi harmadik személyek, azaz a kisáru-termelők fogyasztását. Az árutermelő parasztság azonban a kapitalizálódással elszegényedik, vásárlóereje csökken - a belső piac tehát elégtelen a kapitalista fejlődéshez. A külső piacon szintén nem realizálhatja, mert ott a fejlett nyugat-európai országok leküzdhetetlen konkurenciájával találja magát szemben. "Ugy tűnik - írja Danielszon Engelsnek -, hogy a mi kedvenc gyermekünk, a kapitalizmus, elszakítva a paraszti ipar alapjait, de nem rendelkezve se külső, se belső piaccal, nem rendelkezik fejlődéséhez szilárd alappal sem."¹⁸³ S idézi Engels gondolatát arról, hogy Oroszországban 'a belső piac létrejön és ugyanakkor teljesen szétrombolódik'. Vagyis Oroszországban a kapitalizmus halvaszületett, életképtelen.

A nyolcvanas években a narodnyikság fő áramlata még a forradalmi narodnyikság, amelyet a Narodnaja Volja maradványai képviselnek elsősorban. Elméleti szempontból legjelentősebb orgánus a "Vesztnyik 'Narodnoj Voli'" /"A 'Narodnaja Volja' Hiradója"/, amely 1883-1886 között jelenik meg. Szer-

kesztője és irányvonalának kialakítója L.A.Tyihomirov. Az ujnarodovolec irányvonalat a "Vesztnyik 'Narodnoj Voli'" 1883 augusztusi 1.számában megjelenő "Nyilatkozat"-a, valamint a 2.számban /1884 április/ leközölt "Mit várjunk a forradalomtól?" című írása képviseli. Az irányvonal módosulását jelzi már a "Miért szüntem meg forradalmár lenni?" című cikke. Pétervároton 1884-ben G.A.Lopatyin és P.F.Jakubovics újjászervezi a Narodnaja Volját, Molodaja partyija 'Narodnoj Voli' néven. A szervezet rövidéletű. A több kisebb-nagyobb narodovolec jellegű csoport között említésre méltó az az 1886-ban Pétervároton szerveződő csoport, amelynek A.I.Uljanov is tagja.

Tyihomirov az eddigi irányvonalat követve Oroszország és Európa szembeállításából indul ki. Elismeri azt, hogy a jövő útja a nagyipar kialakulása. "A nagyipari termelés kiemetele és elkerülhetetlensége - írja - tulságosan szemmel látható, sok esetben pedig már teljesen szükségszerű."¹⁸⁴ CA-
zonban "a munka társadalmasításának az a módja, amelyhez a kapitalizmus volt alkalmas - egyike a legrosszabbaknak, azért, mert az, valóban sok szempontból előkészítve a szocialista rend lehetőségét, ugyanakkor, más oldalai révén, sokban eltávolítja beköszöntésének pillanatát."¹⁸⁵ Szerencsére "semmiből sem következik, hogy más országoknak, például Oroszországnak, nincsenek más utjai a nagyipari termelés fejlesztéséhez."¹⁸⁶

A kapitalizmus ellenszere a nyolcvanas évek forradalmi narodnyikjai számára is a népi termelés, elsősorban az obszcsina /bár A.I.Uljanov szerint a faluközösségből szocialista Oroszországot felépíteni már nem lehet/, valamint az orosz állam jellegzetessége. "Az orosz társadalom - jelenti ki például Uljanov - a nyugat-európai~~ától~~ két lényeges pontban különbözik: intellektuálisan gyengébb és nincsenek erős kialakult osztályai, amelyek a kormánynak sorompót állíthatnának."¹⁸⁷ A kapitalizmus elkerülhetőségével lett annak lehetetlenségére az ujnarodovolecok előtt is egyik fő érv a piackérdés. "Ne csináljunk bálványt a magánvállalkozó tőkéből - írja Tyihomirov -, annál is inkább, mert nagy kérdés még, vajon az ilyen tőke meg tudja-e tenni Oroszország számára legalább azt, amit Európa számára megtett. Mai helyzetünk jelentősen eltér az európai országokban ama pillanatban uralkodó helyzettől, amikor a magántőke alapján hozzáfogtak a nemzetközi termelés megszervezéséhez. Ott a magánvállalkozó előtt hatalmas piacok nyíltak, s hiányzott a számára különösen félelmetes konkurrencia. Nálunk piacok egyáltalán nincsenek, s a magánvállalkozó minden kezdeményezésben erejét felülmuló európai és amerikai konkurrenciába ütközik."¹⁸⁸

A premisszákból adódó fő következtetés is a régi: meg kell változtatni Oroszország politikai rendszerét. Az ország sajátossága éppen az, hogy "bármely haladó párt, köztük a szocialista párt programjának lényegét alkotó szocialista célok mellett ebben a programban a legközelebbi feladatként

/ - saját kiemelésem/ szerepel: előkészíteni és meggyorsítani Oroszország politikai rendszerének megváltoztatását."189 Cikkében Tyihomirov még egyértelműbben fogalmazza meg az új sajátosságot. "A politikai harc - írja - az orosz élet olyan fellebbezhetetlen eredménye lett, amit senki sem tagadhat."190 A másik tyihomirovi következtetés szerint "Oroszország, az orosz kapitalizmus, az orosz gyári munkás mai helyzeténél a politikai harc propagandája a kapitalizmus történelmi szükségszerűségében hívó embert el kell hogy vezesse a szocializmus teljes tagadásához. Az osztálydiktatúrára képes munkás jóformán nem létezik / - saját kiemelésem/. Következésképpen nem reménykedhetünk abban, hogy megszerzi a politikai hatalmat. Nem előnyösebb-e átmenetileg lemondani a szocializmusról, mint a legközelebbi és szükségszerű cél haszontalan és káros akadályáról?"191 Bár a dolgozókon belül a hangsúly fokozatosan eltolódik a parasztságról a városi munkásságra, ez az eltolódás meghatározott keretek között marad. Jó példa erre a Narodnaja Volja 1883-as kalendáriumában megjelent "A városi munkások" című cikk. "A pártnak - olvasható benne - komoly figyelmet kell fordítania a városi munkáslakosságra, amely mind helyzeténél, mind aránylag nagy fejlettségénél fogva különösen fontos a forradalom számára / - saját kiemelésem/."192

Ebből következően közvetlen szocializmus megvalósítására elsősorban a nyugat-európai forradalmak segítségével

kerülhet sor. "A szocialista fordulat beköszöntése, ha nem is egész Európában, de több-kevesebb országában... Orosz~~or~~szágot nemzetközi cseréjének csaknem feltétlenül hasonló elvek alapján való megszervezésének szükségessége elé állítja, sőt meglehet, hogy szinte ránk kényszeríti a szocialista szervezetet a belső csere szférájában."¹⁹³ A belső lehetőségekhez illetve fő feladat az összeesküvés útján történő hatalommegragadás. "Nem kétséges - utal ennek feltételeire Tyihomirov -, hogy bármilyen forradalmi erő hatalomátvételének kérdése elsősorban attól függ, hogy eléggé dezorganizált, zülalt és népszerűtlen-e a fennálló kormány, s ha mindez adva van, akkor az államcsíny cseppet sem lehetetlen, sőt még csak nem is különösebben nehéz."¹⁹⁴

Oroszország sajátossága a forradalmi terror mozgatórugója is. A Molodaja partyija 'Narodnoj Voli' elismeri a fél-anarchikus üzemi és agrárterrort, valamint a politikai terrort /D.A.Tolsztoj gróf belügyminiszter ellen merényletet készít elő/, Uljanov csoportja pedig 1887 márciusában cárellenes merényletre készül. Uljanov a terror indoklásánál abból indul ki, hogy Oroszországban lehetetlen propagandát folytatni, ezért van szükség 'szisztematikus terrorra', a cárizmus megdöntése vagy engedményekre kényszerítése érdekében. "Értelmiségünk - mondja - oly gyenge és olyan kevésé szervezett, hogy a jelenlegi időpontban nem bocsátkozhat nyílt harcba, csak a terrorral tudja biztosítani azt, hogy gondolkodhasson és a társadalom életében szellemileg részt-

vegyen. A terror a harc XIX.század által teremtett formája: a védekezés egyetlen formája, amely egy olyan kisebbségnek áll rendelkezésére, amelyik csak szellemileg erős és meggyőződésében, hogy joga legyen, a többség mellé áll, amely fizikai erejének tudatában van. Az értelmiség az orosz társadalom mai állapotában csak egyéni harcokban védheti meg jogait a kormánnyal szemben."¹⁹⁵

A hatalom birtokában a forradalmi párt mint ideiglenes kormány olyan politikát folytatna, amely fokozatosan szocialista termelési viszonyokat vezet be. A forradalmi kormány - amely egyrészt felelős a dolgok menetéért az országban, másrészt érdekelt az állampolgárok jólétének emelésében, hiszen népszerűsége döntéseitől függ, ezért - "kényszerítve lesz a munkatermelékenység emelésére, valamint a nagyipari termelés megszervezésére is rendszabályokat alkalmazni."¹⁹⁶

A tyihomirovi koncepció lényege szerint tehát a forradalmi kormány, minden oldalról korlátozva a magánszektor, minden rendelkezésére álló eszközzel elősegíti a szocialista viszonyok fejlődését, a társadalmi rendet fokozatosan közelítve a szocialista eszményhez /és adott esetben az európai forradalom segítségére számítva/.¹⁹⁷ "Hát miért nem lehet - kérdezi - ilyen uton fokozatosan létrehozni az obscsina átmene-tét asszociációba, az obscsinák és az obscsinák szövetségei közti cserét, néhány obscsina meghatározott termelési céllal történő önálló szövetségét megszervezni, míg a szocialista rend, fokozatosan fejlődve és mindinkább kiszorítva a magán-

gazdaságot, át nem fogja az ország egész irányítását?"¹⁹⁸

A szocializmus ilyen úton történő megvalósítása nem általános az ujnarodovolec körökben. Lopatyin például nem osztja Tyihomirov koncepcióját. Osanyinához 1883 szeptemberében írott levelében azt fejtegeti, hogy "egy forradalmi pártnak vagy akciópártnak Oroszországban az adott helyzetben nem az a feladata, hogy az új szocialista eszményt egy elvbarátainkból alakított ideiglenes kormány segítségével próbálja valóra váltani, hanem az, hogy minden erejével igyekezzék 1. az uralkodót rákényszeríteni egy rendi gyűlés összehívására, 2. vagy az uralkodó megfélemlítésével stb. olyan hatalmas zavargásokat előidézni, amelyek valamilyen módon elvezetnének ennek a rendi országgyűlésnek vagy valami ehhez hasonlóknak az összehívásához... egy ilyen országgyűlés elkerülhetetlenül radikálisan átalakítaná nemcsak a politikai viszonyokat, hanem a társadalmi viszonyokat is... Persze nem gondolok arra, hogy azonnal valóra lehet váltani a kommunizmust vagy bármi ehhez hasonló, hanem csupán azt, ami a nép lelkében már megérett."¹⁹⁹

Meg kell jegyezni, hogy Tyihomirov később - amint említett cikkének címe /"Miért szüntem meg forradalmár lenni?"/ is mutatja - evolucionista irányba fejlődik. "Nálunk, de nemcsak nálunk - indokolja meg ezt a váltást - mélyen meggyökeresedett az a gondolat, mintha valamilyen 'rombolás periódusában' élnénk, amely, mint hiszik, rettenetes fordulattal fog végződni, vérfolyamokkal, dinamitrobbanásokkal stb. Aztán -

tételezik fel - kezdődik az 'alkotó periódus'."200 Ez a koncepció Tyihomirov szerint teljesen hibás és a váratlan geológiai katasztrófák megengedhetetlen politikai adaptációja. "Valójában a valóságos életben rombolás és alkotás kéz a kézben haladnak, sőt elgondolhatatlan egyik a másik nélkül. Egy jelenség széttörése tulajdonképpen attól függ, hogy benne, helyén létrejön valami más is, és fordítva, az új formálódása nem más, mint a régi széttörése."201

Más úton keresi a kiutat néhány kisebb oroszországi szervezet, közöttük elsősorban a Partyija Russzkoj Szocial-demokracii /1883-1886/, amelynek vezetője Dmitrij Blagoev. Személyi összetételét tekintve elsősorban munkásszervezet, tagjai többek között P.A.Latisev, V.J.Blagoszlavov, V.G.Haritonov, N.P.Andrejev, A.A.Geraszimov, P.P.Satyko, P.P.Arsaulov, V.A.Kugusev. A diákok között 1883-84 fordulóján szerveződő kör hamarosan 15 munkáskört szervez. Viszonylag szegényes irodalommal rendelkeznek, programjuk kidolgozásában /amelyet Blagoev és Latisev készít/ elsősorban Marx Tőkéjére és Lassalle "Az alkotmány lényegéről" című munkájára támaszkodnak. A későbbiekben felhasználják Plehanov "Szocializmus és politikai harc" című irását is. A kör ujságot is ad ki "Rabocsij" néven. Első számában többek között Blagoev "Miben szenved hiányt a munkásnép?" és "Mit kell elérni a munkásnépnek?" című cikkei jelennek meg, a második szám pedig már közli Plehanov "Az orosz szociáldemokraták feladatai /Levél a péter-

burgi körökhöz/" és Akszelrod "A német Reichstag-választások és a szociális-demokrata párt" című írásait. Forradalmi tevékenysége miatt Blagoevet 1885 márciusában kiutasítják Oroszországból, a kör maradványait 1887 márciusában, az Uljanov-csoport sikertelen cárellenes merénylete kapcsán számolják fel.

A kiinduló kérdés Blagoev számára is Oroszország és a kapitalizmus viszonya. Álláspontja szerint Oroszország fáziskéséssel Nyugat-Európa mögött halad. "Az orosz állam - fogalmazódik meg a programban - a jobbágyrendszer megszüntetésével a gazdasági verseny ugyanolyan útjára lépett, mint amelyen Nyugat-Európa is halad."²⁰² Az ebből következő legfontosabb konklúzió: "A kapitalizmus nálunk már megszületett és fejlődik."²⁰³ Ez a kör legfontosabb új tétele. Pléhanovtól függetlenül jutottak arra a következtetésre, hogy Oroszországban a jobbágyfelszabadítás kapitalista fejlődésnek nyitott utat, ami azt is jelenti, hogy a szocializmus a kapitalizmuson keresztül valósítható meg. Ugyanakkor ki mondja a program, hogy Oroszország nem teljesen olyan körülmények között érkezett a kapitalizmushoz, mint amilyenben ma Nyugat-Európa van, a nehézségek sokkal nagyobbak, s ebből következően "az állami beavatkozás nálunk még szükségesebb az új társadalmi rend kialakulási folyamatának megkönnyítéséhez."²⁰⁴ Ez a tétel - az államra támaszkodva átalakítani a társadalmat - döntő a csoport ideológiájában.

Az eszményi társadalom Blagoevnél is a szocializmus mint a munka társadalmazása és az egyenlő elosztás megvalósítása. Ezáltal bontakozhatnak ki teljesen a társadalom anyagi-erkölcsi erői. A cél a termelési eszközök állami tulajdonba vételével és a munkások földművelők, iparosok termelő szövetkezeteinek történő átadásával valósítható meg.

Az út előkészítése a szocializmus közelgő uralomra jutásához csak úgy valósítható meg, ha "az államhatalom beavatkozik a gazdasági viszonyokba."²⁰⁵ Ez az ország nagyipari fejlődésével kapcsolódik össze. "A nagyipar fejlődésének megállítására egyfelől nincs lehetőség, másfelől nincs is rá ok. Az állam tekintse feladatának, hogy az individuális kapitalizmust a munkások, földművelők és iparosok termelő szövetkezeteivel váltsa fel, fenntartva magának a földre és a termelés eszközeire vonatkozó legfelső jogát."²⁰⁶

Az egész feladat csak akkor oldható meg, ha az állam a nép akaratát fejezi ki: a burzsoá államot át kell alakítani népi állammá /a munkásszövetkezeteknek ebben jut fontos szerep/. Ennek módja a nép mozgalmakban megnyilvánuló aktív részvétele, valamint az "államhatalom átadása a népképviselői gyűlésnek, amelynek tagjait egyenes és általános szavazati rendszer / - saját kiemelésem/ mellett választják és a helyi önkormányzatnak ugyanilyen típus szerint való megszervezése."²⁰⁷ Vagyis az állam politikai formáinak föderatív alapon történő megszervezése. Emellett szó van az államgépezet megvál-

toztatásáról, például az állandó hadseregnek népi miliciával történő felváltásáról.

A forradalmi államot és a szoci^alista jellegű viszonyokat nem egyetlen forradalom valósítja meg. "Nincs semmi alap arra - fogalmaz a program -, hogy egy olyan egyszeri forradalomra számítsunk, amely azonnal azt eredményezné, hogy a föld és a munkaeszközök átmennek a nép kezébe. Az egyedüli lehetséges út a fokozatos demokratizálódás és a politikai befolyás átmenete a kiváltságos osztályok kezéből a nép kezébe, ami csak a nép aktív részvétele esetében lehetséges, olyan sorozatos népi mozgalmak eredményeképpen, amelyek gyökeresen átformálják az államhatalmat, és azt a népnek, nem pedig a kiváltságos osztályok kis csoportjának hasznára fordítják."208

Az előkészítő szakaszban a helyi obscsina-önkormányzat kiterjesztéséért folyik a harc - bár az obscsinának Blagoevnél koránt sincs már perdöntő szerepe, feladata csupán a paraszt megvédése az uzsorától. A későbbiekben ehhez jön a ⁿ kivatalnokapparátus csökkentése, választott obscsinahivatalok létrehozása, a bíróságok népi ülnökökkel való felváltása, államkölcson adása a parasztközösségeknek, munkásszervezeteknek. Általában már ebben az előkészítő szakaszban is a társadalmi élet különböző területein megvalósuló állami beavatkozásról van szó.

A társadalom fő tömegerejének a csoport a munkásnépet

tartja, amelyen belül a fő erő a parasztság, s amelynek része a proletariátus is. A munkások és parasztok közötti szövetséget is ebben a szellemben fogalmazza meg.

Blagoev nagy jelentőséget tulajdonít a forradalmárok mint kritikusan gondolkodó személyiségek szervezetének, a pártnak, amely meggyorsíthatja az eszmény kivívásának fájdalmas és lassu folyamatát, s amelyre elsősorban az államhatalom megszerzésénél van nagy szükség. Ehhez fontos a gyári munkásság mint a nép politikai erejének magva. Állást foglal a csoport a narodovolec-típusú egyéni terrorral kapcsolatban is: elvileg elutasítja, kivételes esetekben azonban megengedhetőnek tartja.

Végző soron a Blagoev-csoport kicsit eklektikus eszmei beállítottságáról azt mondhatjuk, hogy programjának általános része marxista, a forradalom hajtóerőinek megítélésében narodnyik, a kritikusan gondolkodó személyiségek tétele pedig lavrovi hatást tükröz.

4.A narodnyik Plehanovtól a plehanovi marxizmusig

Az utkeresést legkövetkezetesebben és legeredményesebben az emigráns csornoperegyelisták folytatják, közöttük is elsősorban Georgij Valentinovics Plehanov /1856-1918/, aki mind mozgalmi tevékenységében, mind elméletében mintegy reprezentálja az átmenetet a narodnyikságról a marxizmusra. Plehanov

1876-ban a pétervári bányászati főiskola növendékeként kapcsolódik be a forradalmi mozgalomba: Natanszon és Obolev köreiben dolgozik. Ez év októberében otthagyja a főiskolát, hogy professzionista forradalmárként tevékenykedhessen tovább. Rövid külföldi ut /Berlin, Genf, Párizs/ után a második Zemlja i Volja 1876 december 6-i pétervári zászlóbontó tüntetésén már ő a vezérszónok. Ettől kezdve illegalitásban él.

Ezekben az években Plehanov a Zemlja i Volja bakunista, buntár-narodnyik ideológiáját vallja, s igyekszik elméletileg megalapozni és megvédeni azt a narodnyik tételt, hogy a paraszti földközösség, az obscsina mint gazdasági alap Oroszország közvetlen szocialista útjának biztosítója. Társaihoz hasonlóan ő is Nyugat-Európa és Oroszország viszonyításával kényszerül indítani elemzését. Két elméleti előfeltevése van. Az egyik szerint egyetlen társadalom sem ugorhatja át fejlődésének egyes szakaszait - abban az esetben, ha az adott szakaszt már megkezdte. Másik premisszája pedig, hogy az emberek egykor földközösségben éltek, ez a termelés általános formája volt. Nyugat-Európában a gazdasági fejlődés során ez a földközösség felbomlott, a kollektívizmust ⁹ gazdasági individualizmus váltotta fel, ma pedig - a kapitalista fejlődés, a gépi nagyipar, a fejlett technika következtében - a fejlődés a kollektív termelés irányába mutat. Ez felveti a birtoklás kollektivitásának kérdését, ugyanis "egy

ember nem rendelkezhet és dolgozhat a gépek, amelyet a munkásoknak, ha nem akarnak örökké a gyárosoktól függeni, közösen kell birtokolniuk."209 A társadalomfejlődés nyugati - általános - iránya tehát a közös birtoklás és a közös termelés, azaz a szocializmus - ebből következően a szocializmust hirdető marxizmus a nyugat-európai, azaz az általános fejlődés adekvát elmélete.

Nyugat-Európában a kapitalizmus ténylegesen természetes előfeltétele a szocializmusnak, mivel új alapon, a munka társadalmi jellege alapján hozta létre a kollektívizmust, "A szocializmus fejlődése Nyugaton - írja Plehanov - egészen más lett volna, ha az obscsina nem szűnik meg idő előtt."210 Oroszországban ezzel szemben az obscsina /a kollektívizmus/ máig fennmaradt, ez az ország gazdaságának fő és sajátos vonása. A marxi törvényszerűség ezért itt nem érvényes, illetve nem úgy érvényesül, ~~mint~~ Nyugaton: a marxizmus törvényei éppen Oroszország sajátos útját bizonyítják. Mivel a társadalomfejlődés általános iránya törvényszerűen a szocializmus mint kollektívizmus, lehetséges a reform utáni Oroszország nemkapitalista fejlődése: az obscsina mint a kollektív tulajdon rendszere a közvetlen szocialista átmenet alapja lehet. Az obscsina Oroszország számára a szocializmus egyik feltételét, a kollektív birtoklást biztosítja. A másik feltétel, a kollektív termelés pedig itt is előbb-utóbb napirendre kerül: a mezőgazdaság gépesítése Oroszországban is elkerülhetet-

len. Ha sikerül a közösségi földbirtoklást eredeti formájában megőrizni és a kollektív munkát gépesítéssel megvalósítani, létrejön a szocializmus gazdasági alapja.

Legegyszerűbben és legvilágosabban a "Miről folyik a vita?" /"Zemlja i Volja", 1878 december/ című cikkében fejti ki mindezt Plehanov, amelyben G.Uszpenszkijjel vitázik az obscsina jövőjéről, teljességükben pedig ezek a tételek "A társadalom gazdasági fejlődésének törvénye és a szocializmus feladatai Oroszországban" című első elméleti igényű írásában jelennek meg. A munka a "Zemlja i Volja" 3. és 4. számában jelenik meg 1879 elején, s ez a "tehetségesen kifejtett és részletesen argumentált narodnyik credo"²¹¹ - egyrészt mert programjellegű, másrészt mert a Zemlja i Volja működésének tetőpontján született - fontos és szerzőjének a népszerűséget /s vele együtt Morozov és Klemenc mellett a szerkesztőségi tagságot/ meghozó munka. Tételeit a nyecsajevizmus, tkacsovizmus és lavrovizmus mint szubjektívizmus kritikáján keresztül fejti ki, szembeállítva velük az objektív módszerként felfogott bakunyinizmust. Plehanov itt a múlt tapasztalatainak átgondolásával a bakunyinizmus mint új irányvonal elméleti megalapozására törekszik.

A cikkben két elméleti buktató van, amelyek a későbbiekben fontos szerephez jutnak. Az egyik a földközösség kérdéséhez kapcsolódik. A kapitalizmus Nyugat-Európában azért jelent haladást Plehanov szerint, mert a feudális, azaz individuális elvre következett; Oroszországban viszont regresz-

szív lenne, mert ez az obscsinai elvre jönne. Azzal azonban nem foglalkozik, hogy Nyugat-Európában a közösségi földművelést miért váltotta fel az egyéni. "Hogy min alapult a nyugat-európai obscsina bukása - írja -, számunkra ez most nem fontos; csak az obscsinai elvnek individualizmus által való felváltásának tényét konstatáljuk."²¹² A buktató ott van, hogy ha egyrészt a kapitalizmus haladás a feudalizmushoz viszonyítva, másrészt a feudalizmus létrejötte történelmileg haladás a közösségi rendszer után, akkor a kapitalizmus haladás a közösségi rendszerhez, az obscsinához képest - és megdől a narodnyik alapelv. Ez később /"A földközösség és várható jövője" c. cikkében/ válik döntővé, miután ebből az első elméleti igényü írásból két irányban - az eddigi teória a belső logikájának következetes végigvitele, valamint a valóságnak gyakran e teóriát cáfoló és logikáját széttörő beépítése irányában - mozdul tovább.

A nemkapitalista ut az obscsina és az állam viszonyán áll vagy bukik. Az obscsina ugyanis bomlik. A bomlás nem belső ellentmondások eredménye, ez a rendszer nem tartalmazza saját pusztulásának csiráit. Bomlásának fő oka a munkaeszközök fejletlensége, ami lehetővé teszi egyéni felhasználását. Az obscsina felbomlása és a magántulajdon megjelenése csak a munkaeszközök alacsony színvonala mellett szükségszerű. Emellett és főleg külső állami behatások bomlasztják az obscsinát, köztük a hódítás, valamint a²/olyan rendszabályok az államapparátus részéről, amelyek elősegítik ezt a bomlást:

az állam elveszi a néptől a földet, s ezzel megteremti a városi proletariátust; magas adót vet ki, aminek következtében a paraszt az obscsinán kívül is dolgozni kényszerül; támogatja a falusi uzoratókét, a kulákságot. "A kámai sztanyica"²¹³ című cikkében /"Zemlja i Volja" 1878 december/ - ahol a szabad doni kozákságot az obscsinaelv őrzőjeként szerepelteti - fejti ki, hogy "az egész orosz történelem nem másról tanuskodik, mint az államiság szüntelen harcáról az obscsina és a személyiség automóm törekvései ellen; ez a harc 'vörös fonálként húzódik végig' az orosz állam egész ezeréves létén."²¹⁴

A feladat egyrészt az obscsina fenntartása a termelőerők megfelelő fejlettségéig, másrészt az út megtisztítása az obscsina fejlődése előtt - vagyis az államhatalom felszámolása, és pedig forradalmi uton. A forradalom Plehanovnál Pugacsov-típusú lázadás, azaz parasztfelkelés, amelynek során tömeges agrárterror alkalmazható. A forradalom fő ereje a parasztság, vezetője a forradalmi értelmiség. Hasznos szövetséges a városi munkásság, ezért fontos a köztük végzett munka is /a Zemlja i Voljában Plehanov a munkáskérdés specialistája volt/. Éppen a városi munkásság kérdéséhez kapcsolódik első elméleti írásának másik buktatója. A cikk első részében Plehanov megígéri, hogy a következőkben bemutatja, "milyen adottságok vannak történelmünkben és mai valóságunkban egy forradalmi szervezet létrehozására".²¹⁵ Ehelyett a cikk második részében a munkások jelentőségével és szerepével foglalkozik a felszabadító harcban; s ezt így indokolja: "A városi munkásság kérdése azok közé tar-

tozik, amelyeket, mondhatjuk, a forradalmi személyiségek apriorisztikus, teoretikus döntései ellenére maga az élet állít az őket megillető helyre."²¹⁶

A forradalom eredményeként nem jön létre új - forradalmi - állam, a plehanovi obscsinaszocializmus is az államnélküliség, az anarchia társadalma.

Elméletében Plehanov egészen Csernisevszkijig nyúl vissza. Marxista elemek nincsenek benne. Használja ugyan a marxi frázeológiát, de ez Marxnak az oroszországi forradalmárok közötti népszerűségéből fakad. A marxizmust Bakunyin nyomán gazdasági materializmusként értelmezi, s felhasználja Nyugat-Európa és Oroszország fejlődésének szembeállítására. Van-e elméletében a marxizmusnak olyan potenciális elemei, amelyek a későbbiekben majd felerősödnek: hajlik a történelem materialista felfogására; Nyugat-Európára nézve elismeri a kapitalizmus progresszív szerepét; látja a szocializmus gazdasági szükségszerűségét; Nyugat-Európára elfogadja a proletariátus harcának meghatározó voltát.

Plehanov önálló útja az 1879 nyári szakitással kezdődik, amelynek már ő a főszereplője. A szakitást előidéző okot - a vezető államhivatalnokok^k elleni terrorakciók kérdését - így fejti ki: ezek a terrorakciók állami megtorlást vonnak maguk után, s ez szétverheti a mozgalmat; a terror elvakít és egyoldalú politikai koncepciót eredményezhet; a látványos akciók a fiatalságot elvonják a parasztság közti hétköznapiabb

munkától, márpedig ez a tartós tömegbázis létrehozásának feltétele. A szakítás oka csak a felszínen a politikai terror mértéke-aránya. Mögötte az a fontos kérdés huzódik meg, hogy a szocialista fordulathoz hol kell cselekedni: az állam, a politika szférájában, vagy a nép között, a gazdasági alapoknál - azaz politikai vagy gazdasági fordulatot kell végrehajtani?

A Csornij Peregyel vezetőjeként Plehanov emigrációjáig ingadozás nélkül - ortodox módon - képviseli a klasszikus narodnyik elveket.²¹⁷ Vallja Oroszország sajátos gazdasági fejlődésének tételét. Döntőnek a parasztságot tekinti mint a munkásnép tömegét, legfontosabbnak a parasztkérdést. A fő feladat véleménye szerint továbbra is a szocialista irányú tevékenység a parasztok között, vagyis a szocialista értelmiség és a parasztság egybeolvasztása. A nép szemben áll az állammal, közömbös a politika iránt, ezért gazdasági fordulatra van szükség. Egyébként ezt indokolja a gazdaság elsőlegességének tétele is. A társadalomfejlődés kiutja az államot is elsőprő agrárforradalom, a 'fekete földosztás'. Ez a periódus nem hoz változást elméleti megállapításaiban.

1880 januárjában Plehanov és csoportjának egyrésze emigrál. Az emigrációban felgyorsul az a már Oroszországban elkezdődött erjedés, ami során, ha nem is egyszerre és nem is teljesen, de megszabadul narodnyik nézeteitől. Személyes érénvein - bátorság az ár ellenében uszni, világos teoretikus fej,

gyakorlati forradalmi tevékenység - tul a következők moti-
válták ezt a fejlődést. Mindenekelőtt a narodovolec és ezen
keresztül a narodnyik mozgalom kudarca. Észmeileg az 1879
januári cikkétől induló /emlitett/ kétirányu fejlődés vezet
saját elmélete bukásához, mivel kiderül, hogy az obscsina
magában hordja bukása csiráit és így egyre kevésbé lehet az
orosz szocializmus alapja; másrészt világossá válik az orosz-
országi kapitalizmus és munkásmozgalom fejlődése. Az utóbbi
a másik forrása elméleti fejlődése felgyorsulásának. Az o-
roszországi munkásmozgalom fejlődése korlátozott ugyan, de
Plehanov mint "a pétervári zemlevolecok között a 'munkáskér-
dés specialistája',"²¹⁸ közvetlen kapcsolatba kerül a nagy-
pari munkásokkal. Zemlevolec korszakában kétszer jár a 'nép
között', le tudja tehát mérni a városi munkásság és a paraszt-
ság reagálása közti különbséget. Harmadsorban hat rá a marx-
izmus oroszországi terjedése, bár Plehanov előtt Oroszország-
ban nem volt a szó tulajdonképpen értelmében vett marxista,
csupán népszerűsítő akadtak Marxnak. Plehanov elméleti elő-
készítői Oroszországban Csernisevskij és N.I.Ziber, akit ő
maga Marx egyik legtehetségesebb tanítványának tekint; emel-
lett a bakunyini elméletben is voltak a marxizmus irányába
mutató elemek. Nagy hatással van rá találkozása a nyugat-európai
pai, elsősorban a németországi munkásmozgalom hatalmas áram-
latával, óriási sikereivel. Megismerkedik a nyugat-európai
szocializmus különböző irányzataival, a munkásmozgalom elmé-

leti vezetőivel /Guesde, Kautsky, W.Liebknecht, Turati/, végül pedig behatóan tanulmányozza "Marxot és a klasszikus német filozófiát". Emigrációjáig Plehanov viszonylag kevés munkát ismer elsőkézből tőlük /"A tőké"-vel is narodnyik ideológus ismerteti meg"/, fő forrásai Belinszkij, Dobroljubov, Csernisevszkij, Piszarev, Bervi-Flerovszkij, Bakunyin, Lassalle, Mill, L.Blanc. 1880-1882 között ismerkedik meg többek között a "Kommunista Kiáltvány"-nyal, a "Polgárháború"-val, az I.Internacionálé "Alapító Üzeneté"-vel, "A filozófia nyomorá"-val, az "Anti-Dühring"-gel, valamint "A lakáskérdéshez", a "Bakunyinisták munkában", "A kommunisták kölni pere" c. írásokkal, s foglalkozik W.Liebknecht, Lassalle, Ricardo, Malthus, Turgot, J.B.Say, Sismondi munkáival.

Első elméleti megingása "A földközösség és várható jövője" /Russzkoje Bogatszto, 1880 január/ című cikkében fogható meg, amelyben az obscsina belső bomlását bizonygató Kovalevszkijjel vitázik. A cikkben Plehanov az obscsina belső bomlását alátámasztó adatokat közöl, amihez az obscsina nyugat-európai bukásának vizsgálata kapcsolódik. Elemzése során döbben rá, hogy a narodnyik alaptétel nem teljesen meggyőző - s meginog előtte a narodnyik elmélet gazdasági alapja. Ugyanakkor mint vezető csornoperegyelista ragaszkodik korábbi nézeteihez, ebből következően inkább proklamálja, semmint bizonyítja narodnyik tételeit. A 'bizonyítás' során aztán egy váratlan fordulattal úgy fogalmaz, hogy Oroszország-

ban 'szerencsés körülmények között' megvalósulhat az obszcuraszocializmus.

Az első kétely jelentkezésétől eszmei fejlődése két tétel felé konkretizálódik. A politikát tekintve az körvonalazódik egyre határozottabban előtte, hogy a politikai szabadság sokkal inkább előfeltétele, mint következménye a gazdasági fordulatnak. Gazdasági téren pedig az, hogy Oroszország is a kapitalizmuson keresztül jut el a szocializmushoz. E két tétel kikristályosodásáig azonban hosszú az út és ellentmondásos. Eszmei fejlődésének fontos állomása a "Levél a 'Csornij Peregyel' szerkesztőségének" /"Csornij Peregyel", 1881.1.sz./, amelyben két ponton támadja a narodovolecokat. Egyrészt védi azt a klasszikus narodnyik tételt, hogy a nép felszabadítása csak magának a népnek az ügye lehet. "A szocializmus - írja - a jelen társadalom antagonizmusának és osztályharcának elméleti megfogalmazása a dolgozó tömegek érdekei szempontjából. A forradalmi tevékenység ebből következő gyakorlati feladata a munkásréteg szervezése kell hogy legyen, meg kell mutatni számára szabadulásának útjait, módjait. Ezt a feladatot csak abban az esetben lehet végrehajtani, ha a forradalmi tevékenység nem csupán a népért, de a nép között is / - saját kiemelésem/ folyik. Az erők megszervezése, a nép öntudatának, önállóságának felkeltése nélkül a leghősiesebb forradalmi harc is csupán a felsőbb osztályoknak kedvez, pontosan a mai társadalom azon rétegeinek, melyek ellen nekünk a dolgozó, kisemmizett tömegeket fel kell fegyve-

reznünk. A nép felszabadítása a nép saját ügye kell hogy legyen."²¹⁹

A másik pont a politikai szabadság és a politikai harc kérdése, s itt a Narodnaja Voljával szembeni védekezésből megy át Plehanov fokozatosan támadásba. Az 1879 nyári álláspontjának revideálását már az 1880 eleji "Levél a volt elvtársakhoz" /"Csornij Peregyel", 1880.1.sz./ c. írásában megkezdí. "Kérem, elvtársak, ne gondolják - írja benne -, hogy én általában a politikai szabadság ellen vagyok."²²⁰ Általános elvi álláspontját így summázza: "Sokkal jobban tisztelem az emberi személyiséget, semhogy a politikai szabadság ellen legyek... Oktalan dolog azt mondani, hogy a politikai szabadság érthetetlen, szükségtelen dolog a népnek. Számára az ugyanolyan elengedhetetlen követelmény, mint az értelmiség számára is."²²¹ A különbség abban van, hogy "ez a követelés a népénél összeforr a gazdasági sajátosság más, égetőbb, alapvető követeléseivel. Ez utóbbiakat pedig minden szocialista párt észszerűekként kell hogy elfogadja, ha azt akarja, hogy a politikai szabadság a vele szemben álló elemek bitortlásaitól és torzításaitól tökéletesen biztosítva és garantálva legyen."²²²

Az Észak-orosz 'Zemlja i Volja' társaság programjában 1880 szeptemberében a csornoperegelyelisták elismerik a politikai terrorra szűkített politikai harc szükségességét, a fent említett 1881-es "Levelé"-ben pedig Plehanov már az államhatalom elleni egyoldalú harcért marasztalva el a narodovolecokat ir-

ja, hogy "a nép gazdasági és politikai felszabadításának legfőbb akadálya nem csupán a jelenlegi államrendszer, és az abszolutizmus megdöntése még nem szünteti meg a nép rablásának legfőbb okait."²²³ Ahhoz, hogy a nép kivívja a valódi népszabadságot, tudatosan szervezett erővé kell válnia. Ha a nép szervezetlen, a harc eredményeként a ma fennálló abszolút monarchiát burzsoá érdekeket szolgáló alkotmányos rezsim váltja fel - amely ellen elkerülhetetlen az újabb harc. Az alternatívát éppen a nép szervezettsége, szilárd pártja dönti el a nép javára. Eszmei téren szükséges a politikai szabadságjogok és a mai gazdasági követelések megfogalmazása is.

Mindemellett meg kell jegyezni, hogy Plehanov nagy simpatíával és fokozódó érdeklődéssel kíséri a Narodnaja Volja párharcat a cárizmussal. "A párt - írja 1880-81-es naplójában - energikusan tevékenykedik, s ez a győzelem reményét adó tény. A terror sokáig fog folytatódni - ezért a kormány enged."²²⁴ A cár elleni többéves hajsza őt sem hagyja hidegen. "Rajtatok a világ szeme: vajon nem egyértelmű-e ez már a győzelemmel?"²²⁵ - jegyzi meg 1881 februárjában. Ez a simpatia az oka annak, hogy új szervezet megalakítására is csak 1882 nyarától gondol, miután a Narodnaja Volja VB-t szétverték.

Eszmei utkereséséről tanuskodnak Lavrovhoz ebben az időben írt levelei is. 1881 október végi levelében bevallja Lav-

rovnak, hogy három gondolkodó van rá egyformán nagy hatással: ő, Csernisevskij és Marx. Ugyanebben a levélben leírja azt a gondolatot, hogy Oroszország a kapitalista fejlődés ^u útját járja, s kifejezi azt az ebből következő kételyét, hogy először esetleg polgári forradalom következik, s csak azután szocialista. A Kommunista Kiáltványhoz 1881 őszén írt plehanovi előszó szerint a szocialista forradalom a munkáosztály ügye. Másik, 1882 elejéről keltezett levelében azt írja Lavrovnak, hogy Oroszország és a Nyugat története között lényegi különbség nincs.

Ezek az első tapogatózó, elejtett megjegyzések egyelőre szervetlen elemekként vannak jelen eszmerendszerében, még nem állnak egészszé össze, mivel nem konkrét elemzésekre támaszkodnak. Plehanov egyre égetőbben érzi ennek hiányát, s ezért fokozatosan filozófiailag a materializmus, szociológiailag a gazdaság kérdései felé fordul. Érlelődik benne a gondolat, hogy a szocializmus problémáinak eldöntése csak ezek alapján lehetséges. "A tizenkilencedik század szocialis forradalma - fejezi ezt ki virágnnyelven 1880-81-es naplójában - poézisét nem meritheti a multból, hanem a jövőből kell azt meritenie."²²⁶

Emigrációja első éveiben Plehanov több kritikai jellegű munkát ír a polgári közgazdászokról. Az "Otyécsesztvennije Zapiszki" közli 1881 novemberében "Új irányzat a politikai gazdaságtanban" című írását. Ez az első politikai gazdaságtannal

foglalkozó munkája, amely lényegében a német történeti iskola kritikáját adja, több problematikus megállapítást tartalmaz. Ezek egyrésze /pl. a vasbértörvény elfogadása/ arra vezethető vissza, hogy Plehanov ekkor még nem tesz különbséget Marx és Lassalle között. A munka egyik legfontosabb novuma államfelfogása. A rabszolgatartó Róma példájára támaszkodva Plehanov elutasítja az iskola álláspontját, amely szerint az állam 'az igazságosság szerve', és meghatározza osztálylényegét. Az állam nem az igazságosság szerve, nem magasabb etikai elvek hordozója, nem a társadalmi-gazdasági fejlődés fő mozgatója. Ez a nézet, mondja Plehanov, nem más, mint a német történeti iskolának a porosz-junker állam létéből leszűrt 'tapasztalata'. Ellentétben ezekkel a tapasztalatokkal az állam nem a nemzeti egység megteremtője, nem az egyéni érdekek fölött álló szervezet, hanem osztálymeghatározottsága, osztályérdekek képviselője.

Eszmei fejlődésének fontos kifejezője a "Karl Rodbertus közgazdasági elmélete" c. 1882-83-ban írt cikksorozata, amelyben - ha nem is tesz még pontos különbséget Marx és Rodbertus elmélete között, de már - alapjában marxi álláspontból vizsgálja a rodbertusi elméletet. A narodnyikság egyik alaptételét adja itt fel, amikor szakít az erőszakelmélettel. Erőszakból, mondja, nem lehet megmagyarázni a társadalom fejlődését, amiből - egyenlőre implicite - az következik, hogy a kapitalizmus az árutermelés fejlődésének és belső törvényszerűségének eredménye, létrejöttében az erőszak, azaz az állami bea-

vatkozás nem játszik és nem is játszhat döntő szerepet. Ezzel elveti az állam meghatározó szerepét az obscsina széthullásában is!

A Narodnaja Volja körkérdésére 1882 márciusában adott csornoperegyelista válaszlévél társszerzőjeként Plehanov kijelenti, hogy a harc célja a szocializmus, azaz a termelési eszközöknek a munkásnép /ipari munkásság, parasztság, szellemi munkások/ kezébe adása. A hozzávezető utat illetően feladja a narodnyik apolitikusságot - elismeri a politikai harc szükségességét, s rögtön össze is kapcsolja a politikai harcot a szocializmusért folyó küzdelemmel, utalva arra, hogy Oroszország ugyanazon az uton jár, mint Nyugat-Európa, nem kell tehát orosz sajátosságok után kutatni. Oroszországban a közvetlen cél az abszolutizmus megsemmisítése - annyira azonban nem közvetlen, amennyira a Narodnaja Volja véli. A nép nem áll készen a forradalomra, nélküle értelmetlen forradalmat csinálni, a hatalmat tömegtámogatás nélkül megtartani lehetetlen. A népet tehát fel kell készíteni a harcra, s ezen belül most legfontosabb az ipari munkások közötti agitáció. Mivel az abszolutizmus megdöntése van napirenden, a szocialista forradalmárok szövetségesei lehetnek a liberálisok is. Megemlíti a levél a forradalom utáni centralizált állam szükségességét, ezt a kérdést azonban nem tartja aktuálisnak.

Plehanov eszméi 1883-ban sem ellentmondásmentesen forr-
nak, erről tanúskodik többek között az, hogy a "Vesztnyik 'Na-

rodnoj Voli'" egyik szerkesztőjeként ez év augusztusában még szkeptikus Oroszország beköszöntő marxista korszakát illetően. Közben azonban beérik az a munkája - a "Szocializmus és politikai harc" /1883/ -, amelyben a marxizmust már saját szavai szerint Ariadné fonalaként használva kiutat talál az elméleti zsákutcából. A "Vesztnyik 'Narodnoj Voli'" két társszerkesztője, Lavrov és Tyihomirov megtagadja a broszúra kiadását, mire Plehanov - végleg leszakadva a narodnyikságról - 1883 szeptemberében néhány társával /P.B. Akszelrod, L.G.Deutsch, V.I.Zaszulics, V.N.Ignatov/ proklamálja az "Oszvobozsgyényije truda" /A munka felszabadítása/ csoport létrejöttét és "A modern szocializmus könyvtára" sorozat beindítását. A sorozat októberben megjelenő első számának - amely a "Szocializmus és politikai harc"-ot közli - bevezetője a csoport manifesztuma. "Ma - deklarálja ez a csoport megalakulását - az abszolútizmussal való harc és az orosz munkásosztály meghatározott szociális-politikai programmal rendelkező külön pártba való szervezése értelmében megváltoztatva programját, a 'Csornij Peregyel' csoport volt tagjai most új csoportot alakítanak, az 'Oszvobozsgyényije truda'-t, és véglegesen szakítanak a régi anarchista tendenciákkal."²²⁷

Mindhárom tétel - a harc az abszolútizmussal, az önálló munkáspárt létrehozása és az anarchista elmélet elvetése - a már a csornoperegyselista periódusban is megfogalmazott alapon nyugszik: Nyugat-Európa és Oroszország utja egy. A "Szocializ-

mus és politikai harc"-ban új nyugatos-szlavofil oppozíció kibontakozásáról beszél Plehanov, második marxista munkájában, a "Nézeteltéréseink"-ben /1884/ pedig immár tudományos igényvel így állítja elére a dilemmát: "Az elmaradott országok számára csak a következő módon lehet megfogalmazni a kérdést: sikerül-e - és pedig pontosan mennyire sikerül - a nyugati kapitalizmusnak örvényébe vonnia ezeket előbb, semmint átadják helyüket a társadalmiság magasabb formájának?"²²⁸

Az erre adott válaszon nyugszik az Oszvobozsgyényije truda hármas gyakorlati programja: terjesztetni a marxizmust Oroszországban, bírálni a narodnyikokat és Oroszország viszonyaira alkalmazni a marxizmust./Láthatóan propagandamunkáról van szó, ennek egyik oka, hogy a szervezet nem hazai, Genfben működik./ Az említett két munkán kívül ezeket az elveket a csoport két programja /"Az 'Oszvobozsgyényije truda' csoport programja", 1883 és "Az orosz szociáldemokraták programjának tervezete", 1885/ is megfogalmazza.

III.fej. A plehanovi marxizmus

1.Az obscsina - a narodnyikság Achilles-sarka

/Oroszország és a kapitalizmus/

A narodnyiksággal szembeforduló Plehanov számára alapvető kérdés, hogy a marxizmus alkalmazható-e Oroszország viszonyaira. Hipotetikus tételei a következők: 1.A marxi tudományos szocializmus akkor alkalmazható Oroszországra is, ha általában megállja a helyét; 2.Az alkalmazás nem jelenti azt, hogy Oroszországnak a nyugati fejlődés minden szakaszát végig kell járnia; 3.A sajátosságok figyelembevételével lehet csak alkalmazni. A kérdés tartalmát tekintve Plehanovnak azt kellett bizonyítani, hogy Oroszország a kapitalista fejlődés útjára lépett. A narodnyikság szerint - amint láttuk - a népi termelés reális alternatíva a kapitalizmussal szemben: az obscsina lehetetlenné illetve elkerülhetővé teszi a kapitalizmus uralkodóvá válását a meghatározó mezőgazdaságban; az ipari kapitalizmus Oroszországban idegen test a kusztáriparral szemben; a kapitalizmus halvaszületett, életképtelen, mert nincs piac.

A narodnyik elmélet kulcsponjtja az obscsina, ez minden narodnyik áramlat közös jellemzője. "Szocialista narodnyikok alatt - írja Plehanov - mindazokat a szocialistákat értjük, akiknek a véleménye szerint az obscsinának kell alkotni Orosz-

országban a szocialista forradalom fő gazdasági bázisát. Ebben az értelemben narodnyikoknak kell tekinteni a 'narodovolecokat' is."²²⁹ A narodnyik mozgalom azért jutott zsákutcába, mert legujabb formája, a narodovolec terror az elméleti alapokat kérdőjelezte meg, a forgalomban levő bakunyinizmus és proudhonizmus azonban még az alapkérdések felvetéséhez sem elegendő. A narodnyik ideológia kiindulópontja az obscsinában élő paraszt kommunista ösztöne, holott ez a bizonyítandó, éspedig a következő szempontok alapján: 1. Mi az elsődleges: az obscsina vagy a kommunista paraszti ösztön? 2. A kommunista és individualista elv obscsinán belüli gyorsuló harca milyen irányba mutat? 3. Van-e erő, amely új, magasabbrendű formát kölcsönöz az obscsinának? 4. Ez az erő az obscsinán belüli vagy külső? 5. Ha külső, ugy egy osztály társadalmi-politikai életének átalakításához elegendő-e pusztán külső erő? 6. Hol kell felhasználni ezt az erőt: a parasztság életfeltételeinek vagy gondolkodási szokásainak terén?

Az obscsina-kérdés megválaszolása során Plehanov Csernisevskijtől indul ki, aki bebizonyította az ősközösségi obscsina 'magasabb, kommunista formába' való közvetlen átmenetének absztrakt lehetőségét. "Az absztrakt lehetőség - teszi hozzá Plehanov - még nem konkrét valószínűség."²³⁰ A maga részéről éppen ennek az elvont lehetőségnek a konkrét-gyakorlati valószínűtlenségét próbálja bizonyítani. Az obscsina eredetét illetően közös állásponton van Csernisevskijjével. "A

falusi földközösség nem más - írja -, mint az őskommunizmus bomlásának egyik foka. A föld köztulajdona szükségképpen alakult ki azokban a társadalmakban, amelyek nem ismerték a tulajdonnak semmilyen más fajtáját."²³¹ A csernisevskij obscsinaszemléletnek azonban volt egy lényeges fogyatékos-sága. "Az orosz parasztság passzivitása és politikai indif-ferentizmusa nem zavarhatta azt, aki nem várt nagy politikai öntevékenységet Nyugat munkásosztályától. Ez a körülmény az egyik oka annak, hogy Csernisevskij obscsina-földműveléssel foglalkozó kutatásait a termékek ^eelosztásának, az agronómiá-nak a jog területéhez tartozó gondolata korlátozta, és nem tette fel az obscsina politikai hatásának kérdését az állam-ra és az államét az obscsinára."²³² Az állam és az obscsina kölcsönhatását nem vizsgálva "kiderítetlen maradt az obscsi-na-földbirtoklásról az obscsina-megmunkálásra és a szocializ-mus végleges győzelmére történő átmenet eszközeinek kérdé-se."²³³

A narodnyik opposíció körében maradva Plehanov megfor-dítja a narodnyik alaptételt: obscsina és állam nem homlok-egyenest szembenállnak egymással, hanem megfelelnek egymás-nak. "A moszkvai zsarnokság alapját - írja a "Nézeteltérése-ink"-ben - pontosan 'a népelet ama százados pillérei' alkot-ták, amelyekkel narodnyikjaink olyaⁿ/nagyra vannak. Ezt egy-formán jól megértette a reakciós Haxthausen báró és a forra-dalmi agitátor Bakunyin."²³⁴ Obscsina és despotizmus felté-telezi egymást, "az abszolutizmus legfőbb támasza éppen a pa-

rasztság politikai közömbösségében és szellemi elmaradottságában van."²³⁵ Ez a rend Plehanov szemében tehát egy 'ázsiai' típusu termelőmód. /Ezzel függ össze Plehanov fogása a termelőerőkről, amelyeket - Engels néhány tételét kibontva - végső soron a földrajzi viszonyokkal azonosít; és ebből következik egyrészt a parasztság konzervativizmusának tulértékelése, a föld parasztság által követelt nacionalizálásának az ázsiai despotizmushoz való visszatérés-ként értékelése, másrészt néhány az állam osztályokfölöttiségére utaló megjegyzése./ Plehanov szerint "az obscsina eszménye a multban van"²³⁶ és az obscsina felől ítéletnapig tespedhetne Oroszország. "Ha Oroszország tökéletesen el van szigetelve a nyugat-európai élet gazdasági és politikai kihatásaitól, nehezen lehetett volna megmondani, hogy a történelem mikor ássa alá politikai berendezésének gazdasági alapját."²³⁷ Az obscsinát már a jobbágyi függés megrontotta. A paraszti közösség adózási függésben lévén az államtól "az obscsina a paraszti lakosság állam általi leigázásának egyszerű eszközévé válik."²³⁸

A narodnyik ideológiával szembeni kételyét fogalmazza meg Plehanov, amikor a politikai szabadság kivívása és a társadalom gazdasági átalakítása közötti intervallumra utalva felteszi a kérdést, hogy "nem változik-e meg, s ha igen, úgy milyen értelemben változik meg az orosz társadalmi élet ezen időköz folyamán? Nem vezet-e az alkotmányos rend a paraszti

élet régi, a szocialista narodnyikok számára drága alapelveinek széttöréséhez?"²³⁹ Válaszában először Marxot idézi: "A falusi obscsinák kétségtelenül életképesek addig, amíg ki nem kerülnek a naturális gazdaság feltételei közül. 'Ezeknek az önmagukkal beérő közösségeknek - amelyek magukat állandóan ugyanabban a formában termelik újra és amelyek, ha véletlenül szétrombolják őket, ugyanazon a néven megint felépülnek - az egyszerű termelő organizmusa szolgáltatja a kulcsot az ázsiai társadalmak ama változhatatlanságának titkához, amellyel oly feltűnő ellentétben áll az ázsiai államok folytonos felbomlása, újjáalakulása és az uralkodók szüntelen váltakozása. A társadalom gazdasági alapelemeinek szerkezetét nem érintik a politikai felhőrégió viharai.'"²⁴⁰

Van egy erő, amellyel szemben még ez a földközösség is tehetetlen. "A barbár társadalmaknak azonban ugyanez az alapeleme, amely oly szilárdan állja a politikai forradalmak viharait, tehetetlen és védtelen a gazdasági evolúció logikájával szemben. A pénzgazdálkodás és az árutermelés fejlődése apránként kikezdi az obscsina-földbirtoklást."²⁴¹ A modern gazdálkodás összes elvei, a mai gazdasági élet összes rugói kibékíthetetlen ellentétben vannak a faluközösséggel, ezért "abban reménykedni, hogy továbbra önállóan 'fejlődhet', ugyanolyan képzelenség, mint abban reménykedni, hogy a partravetett hal még sokáig fog élni és szaporodni. A dolog nem azon mulik, hogy milyen horog fogta ki a halat, hanem, hogy légzőszervei adap-

táltak-e a környező légkörhöz. A mai pénzgazdálkodás légköre azonban elpusztítja a mi archaikus földbirtoklási formánkat, alapjaiban ássa alá."242

Ehhez a belső bomláshoz járul az állam külső, pusztító hatása. Az állam ugyanis "a körülmények pusztító erejénél fogva az individualizmus elvének támogatására kényszerül. Erre az utra terelik mind saját növekvő szükségletei, mind azoknak a felső rétegeknek a nyomása, amelyeknek érdekei ellentétesek az obscsina elvével. A pénzgazdálkodás fejlődése - amely maga is a termelőerők fejlődésének, vagyis a társadalmi gazdagság növekedésének következménye - új társadalmi funkciókat hív életre, amelyeknek biztosítása elképzelhetetlen volna a természetbeni adóztatás régi rendszerével. Pénzre van szükség, s ez arra készíti a kormányt, hogy támogassa mindazokat az intézkedéseket és a társadalmi gazdálkodásnak mindazokat az elveit, amelyek növelik a pénz beáramlását az országba és gyorsítják a társadalmi-gazdasági élet ritmusát."243

A társadalmi gazdálkodásnak ezek az elvont elvei azonban nem önmagukban léteznek, hanem csak általános kifejeződései egy bizonyos - nevezetesen a kereskedő-ipari - osztály valószínű érdekeinek. Ennek az osztálynak - amely részint volt obscsina-tagokból, részint más rétegek tagjaiból kerül ki - létérdeke, hogy mozgósítsa mind az ingatlan tulajdont /a földet/, mind magukat a tulajdonosokat, amennyiben ezek a dolgozók. Az obscsinaföldbirtoklás eleve gátolja mindezeknek a céloknak az

elérését. "Ezért van az, hogy a kialakulóban levő burzsoázia eleinte olyan ellenszenvvel tekintett rá, most pedig már többé-kevésbé erőteljes támadásokat is intéz ellene. De ezek a csapások sem zuzzák szét egyszerre az obscsinát. Fokozatosan közeledik a pusztuláshoz. Az obscsinatagok külső viszonyai látszatra még hosszú ideig teljesen változatlanok maradnak, de az obscsina belső jellege súlyos metamorfózisokon megy át / - saját kiemelésem/."²⁴⁴ Az obscsinatagok között egyenlőtlenség alakul ki, ami kölcsönhatásban van többek között az újrafelosztási időközök kijelölésével, amennyiben "a földközösségben szükségszerűen kialakuló egyenlőtlenség egy bizonyos időpontban, előbb-utóbb, szükségszerűen vezet az újrafelosztások közötti időszakok meghosszabbodásához."²⁴⁵ A földközösség tagjai közötti egyenlőtlenség eredményeként megjelenő meghosszabbítás pedig "csupán fokozza az egyenlőtlenséget és végérvényesen aláássa a faluközösséget."²⁴⁶ Emellett a fejlettebb földművelési módszerek bevezetése újabb tényezője a földközösség bomlásának. E belső metamorfózis konklúziójaként írja Plehanov: "A régi forma... nem változtathatja meg az új tartalmat: neki magának kell alkalmazkodnia vagy végérvényesen elpusztulnia."²⁴⁷

Az állam - és rajta keresztül a kialakuló burzsoázia - tehát egyrészt prostituálja, másrészt bomlasztja az obscsinát, ugyannyira, hogy "a primitív agrárkommunizmus már készül átadni helyét a személyes vagy porta szerinti birtoklásnak."²⁴⁸ Ma küszöbön áll az obscsina teljes felbomlása, a hosszú ideje

tartó folyamat "elért egy bizonyos intenzitási fokot, többé nem tartóztathatja fel egyetlen titkos társaság 'hatalomátvétele' sem."²⁴⁹ Sem az obscsina, sem az obscsinaparaszt nem lehet tehát kiindulópontja a társadalomátalakításnak. "A diadalmaskodó individualizmussal egyedül és csakis azok a társadalmi erők szegülhetnek szembe komolyan, amelyeket az obscsina felhomlási folyamata hívott életre / - saját kiemelésem/. Az obscsina tagjait, akik valaha vagyoni helyzetüket, jogaikat és kötelességeiket tekintve egyenlők voltak, a jelzett folyamat két rétegre bontja. Az egyik a városi burzsoáziához huz, s igyekszik vele egyetlen kizsákmányoló osztályvá összeolvadni. Lassanként a faluközösség egész földje ennek a kiváltságos rétegnek a kezében halmozódik fel. A másik réteg részben kirekedt az obscsinából, s a földtől elszakítva, munkaerejét a piacra viszi, részben pedig egy új kategóriát alkot, a nincstelen obscsina-tagokét, amelynek kizsákmányolását többek között az obscsina-szervezet nyújtotta előnyök is könnyítik."²⁵⁰

A proletárrá szegényedett obscsinatag szociáldemokrata agitátorként tér vissza a faluba. "Ebben a szerepben való megjelenése megváltoztatja az obscsinának ma reménytelen sorsát. Széthullása csak addig az ideig elkerülhetetlen, amíg maga ez a széthullás nem szül új népi erőt, amely képes véget vetni a kapitalizmus uralmának / - saját kiemelésem/. És éppen ilyen népi erő a munkásosztály és a parasztságnak az a legszegényebb

része, amelyet magával ragad."²⁵¹ Ebben a folyamatban az obscsina szerepe minimálisra redukálódik, egyrészt - az általános elvet tekintve - azért, mert "A szocialista forradalmat nem a birtoklásnak ez vagy az a módja készíti elő és könnyíti meg, hanem a termelőerők fejlődése és a termelés szervezete."²⁵² A Nyugat-Európával történő összehasonlítás alapja sem lehet így a földbirtoklás formája, hanem a földművelés jellege. Másrészt pedig a földek közös művelése csak részkérdés, ami "nagyon jó és hasznos dolog, ám meglehetősen furcsa gondolat, hogy ez a fő összekötő kapocs lehet a mai földközösség és a kommunista eszmények között. Legfeljebb a 'bekötő utacska' szerepét játszhatja."²⁵³

A mezőgazdaság kapitalizálódásánál fontosabb, hogy Oroszországban kialakul az ipari kapitalizmus. A kusztár nem a mezőgazdasági obscsina ipari megfelelője. Az iparban, elsősorban a feldolgozóiparban már ma is alá van vetve a kistermelő a nagyüzemeknek. Marx a kapitalizmus kialakulásának két útját vázolta: az egyik a radikális út, amikor a közvetlen termelő válik tőkéssé, a másik pedig, amikor a kereskedő igázza le a közvetlen termelőt. Oroszországban egyelőre csak az utóbbi folyamat játszódik le. Az ország sajátosága éppen az, hogy míg Nyugat-Európában kapitalista termelés folyik, addig Oroszország a tőkés felhalmozás korát éli. "Ez a rendszer - írja a Marx vázolta második utról Plehanov - még nem igazi kapitalizmus. Nem egyeztethető össze vele, akadályozza a kapitaliz-

mus fejlődését és ezért meg fog szünni, mielőtt a termelés a szó igazi értelmében kapitalistává válik."²⁵⁴ Plehanov szemében az értéktöbblet realizálhatatlansága, az ún. piackérdés sem érv, mert a piac nem eleve adott, a burzsoázia maga hozza létre, másrészt a kapitalizmus kialakulása idején Nyugat-Európában szintén szükség volt állami protekcionizmusra.

Végül még egy - analógiás - érvvel él Plehanov Oroszország kapitalizálódásának bizonyítására, a XIX. század eleji angol-német viszonyt állítva szembe a századvég német-orosz viszonyával. "Hasonló volt-e az angol kapitalizmus kezdete a kapitalizmus kezdetére Németországban? - kérdezi - Amennyire ismeretes előttünk, egyáltalán nem volt hasonló, annyira nem hasonló, hogy a maga idejében Németországban is felbukkant az a vélemény, hogy ennek az országnak egyáltalán nincsenek adottságai a feldolgozó nagyipar fejlődéséhez"²⁵⁵ - ma viszont már senki sem vitatja a fejlett németországi kapitalizmus létét.

2. A narodnyik 'szocializmus' és Oroszország valósága

Plehanov sorra veszi a narodnyik ideológia nemkapitalista utra vonatkozó főbb tételeit, hogy bebizonyítsa irreálisukat, életképtelenségüket. Minden narodnyik eszmeáramlat központi problémája az állam mint az obscsina szabad fejlődésének, tehát az obscsinaszocializmus megvalósulásának fő akadály;

ennek nyomását próbálják valahogyan kiküszöbölni.

A reformista narodnyikok az államhatalom előtti behódolással és befolyásolásával igyekeznek reformjaikat keresztülvinni. "Annak az embernek - írja erre utalva Plehanov Tyihomirov evolucionizmusáról -, aki semmiképp sem akarja az orosz falu túlélte gazdasági viszonyainak eszményítését elutasítani, természetesen a cárizmusnak mint a nevezett viszonyok ezen természetes politikai gyümölcseinek eszményítésével kell végeznie. Tyihomirov ur mostani nézetei nem egyebek, mint a szocialista narodnyikok elméleti feltevéseinek - amelyeket mindig vitathatatlanoknak tartott - logikus, bár egyáltalán nem szép következményei."²⁵⁶ Feltéve, hogy sikerülne az államot meggyőzniük, reformjaik - elsősorban a teleknövelésre, az adócsökkentésre, másodsorban a megváltásra és a földhitelre vonatkozó javaslataik - akkor is fordítva sülnének el: a teleknövelés és az adócsökkentés az ujrafelosztás ritkulásán keresztül egyéni földtulajdonhoz, a kulákság kialakulásához vezetne, a megváltás és a földhitel szintén. E reformjavaslataik ma már a parasztság individualista részét, a kulákságot támogatja, fokozva az obscsina bomlását. Nem vezetne eredményre a mezőgazdasági nagyüzemek kisüzemekké változtatása sem, egyrészt, mert már a mezőgazdaságban is kapitalizmus van, másrészt, mert Oroszország útját tekintve nem a mezőgazdaság a döntő.

Bár sok kérdésben Lavrovval ért egyet, Plehanov elveti

a lavrovisták csaknem-reformista propagandizmusát. "Oroszország egész további történetét - írja Lavrovról - egészen a forradalomig a szocialista eszmék terjesztésére redukálta"²⁵⁷, és a forradalmi propaganda minden feladata rémületbe ejtette, mint 'veszélyes elhajlás' a békés propagandatevékenységtől. Elítéli a lavrovisták olyan értelmű apolitikusságát is, amely szerint drága ár a jogállamban létrehozandó politikai pártért a burzsoázia teljes ⁹ győzelme és a dolgozók helyzetének romlása.

Mivel a nyolcvanas évek fő áramlata még a baloldali, forradalmi narodnyikság, ez Plehanov fő ellenfele; ezen belül is 'a bakunyinizmus gerincét' kellett elsősorban megtörni.

"Anarchista szempontból - foglalja össze Plehanov - a politika kérdése minden munkásprogram próbaköve. Az anarchisták nemcsak, hogy elutasítanak minden megegyezést a jelenlegi állammal, de a 'jövő társadalmáról' alkotott nézetük közül is kizárják mindazt, ami ilyen vagy olyan módon az állam eszméjére emlékeztet."²⁵⁸ Az orosz anarchisták feladata még egyszerűbb. "Az állam szétrombolásának' ami az anarchista programban lassanként elfoglalta az állam Proudhon ajánlotta 'szétbomlasztásának' a helyét/ meg kellett tisztítani az utat az orosz nép 'eszményeinek' kifejlődéséhez."²⁵⁹ Itt kapcsolódik az orosz anarchizmus eszmérendszerébe az obscsina. "Mivel pedig ezekben az 'eszményekben' a faluközösségi földművelés igen tekintélyes helyet foglalt el, feltételezték, hogy a demokrati-

kus származásu 'autonóm' oroszok egymás között 'szerződéseket' már nem a proudhoni kölcsönösség, hanem inkább az agrárkommunizmus szellemében fogják kötni."²⁶⁰ Gunyorosan említve írja Plehanov, hogy az orosz nép "mint 'született szocialista', hamarosan megérti, hogy a föld és a termelési eszközök közös birtoklása magában véve még nem biztosítja az óhajtott 'egyenlőséget', és ezért kénytelenek hozzáfogni 'az autonóm közösségek' megszervezéséhez, teljesen a kommunista alapelvek szerint."²⁶¹

Ez az államellenes alapállás vezette az orosz anarchistákat apolitikusságukhoz: "'zendülőink' történetfilozófiájából az következett, hogy az orosz nép nagy és kis mozgalmak egész sorával tanuságát adta államellenes hajlandóságainak, s ezért elég érettnek tekinthető politikai vonatkozásban is. El tehát mindenfajta 'politizálgatással'! Segítsük a népet államellenes harcában, vezessük át egyetlen forradalmi folyamatba elszigetelt erőfeszítéseit, és akkor az állam egyetlen épülete porrá omlik össze, és összeomlásával megnyitja a szociális szabadság és a gazdasági egyenlőség új korszakát!"²⁶²

Ezt az elvont állam- és politikaellenességet az állam genezise szempontjából bírálva írja Plehanov, hogy "a primitív közösségekben előbb jött létre az egyenlőtlenség, semmint a közösségek állammá szerveződnének. Az állam távolról sem az egyenlőtlenség létrejöttének eredendő oka, hanem maga is ennek történeti terméke. Később azután természetesen az állam

is kezdi kifejteni hatását a gazdasági viszonyokra, rombolja a primitív kommunizmust. De annak, aki csirájában akarja elfojtani az egyenlőtlenséget /márpedig, aki nem kívánja, az nem is lehet szocialista/, a fő figyelmet nem az egyenlőtlenség másodlagos, hanem gyökeres okára kell fordítania. Az ilyen ember részéről igen nagy következetlenség volna az egyenlőtlenséget fokozó államtípus megsemmisítésére törekedni, és érintetlenül hagyni azokat a gazdasági viszonyokat, amelyek mind magát az egyenlőtlenséget, mind az 'osztály'-államot létrehozzák." ²⁶³ Tyihomirov is az állam mint következmény ellenhadakozik az ok helyett.

Kritikai gondolatmenetének másik tételét azzal indítja Plehanov, hogy a társadalomfejlődés alapja a termelőerőktől meghatározott gazdasági fejlődés. A termelőerők meghatározott tulajdonviszonyok közepette funkcionálnak, aminek következtében a gazdasági fejlődés osztályok létrejöttéhez vezet. A tulajdonviszonyok által rögzített termelőerők alkotják a társadalmi szervezet fajait. Adott társadalmi szervezet tulajdonviszonyai az uralkodó osztály érdekeit szolgálják. Ezeket az érdekeket az uralkodó osztály politikai hatalmával biztosítja. "Mindig és mindenütt a politikai hatalom volt az az emeltyű, amelynek segítségével az uralomra jutott osztály végrehajtotta a jólétéhez és további fejlődéséhez szükséges társadalmi átalakulást." ²⁶⁴ Hatalomrakerülésekor a társada-

lom politikai szervezetét hozzáidomítja léte legkedvezőbb feltételeihez, kiküszöböl belőle mindent, ami befolyását gyengithetné, erősít mindent, ami befolyását növeli. "A burzsoázia politikai hatalma, amely kora társadalmának gazdasági viszonyaiból nőtt ki, maga is e viszonyok továbbfejlődésének állandó tényezőjéül szolgált."²⁶⁵ Amíg az uralkodó osztály a leghaladóbb társadalmi eszmények hordozója, politikai rendszere kielégíti a társadalomfejlődés követelményeit.

A termelőerők fejlődésével a fennálló tulajdonviszonyok szűknek bizonyulnak: a termelőerők ütköznek a tulajdonviszonyokkal, a termelés többi társadalmi erőivel. "Ahhoz, hogy szabaddá váljon az út a társadalom termelőerőinek fejlődéséhez, ki kell küszöbölni e fejlődést gátló tulajdonviszonyokat, vagyis, mint Marx mondja, társadalmi forradalmat kell végrehajtani."²⁶⁶ A társadalomfejlődés tehát a társadalmi szervezet fajainak változását jelenti, a darwini fejlődési koncepció analógiájaként. A fennálló társadalmi szervezet érdeklentétei ^ofzkozódnak, éleződik az osztályharc. Az uralkodó osztály a gazdasági fejlődés következtében rendszerével már nem képes kielégíteni a társadalomfejlődés követelményeit, retrográddá lesz. Uralma fenntartását azonban még egy ideig biztosítja politikai hatalma, "felhasználja önvédelme céljából az államgépezetet. A politikai hatalom a reakció leghatalmasabb eszközévé válik kezében."²⁶⁷

Ebből következik, hogy a társadalmi forradalom "lehetetlen mindaddig, amíg a törvényhozó hatalom a régi rend képviselőinek a kezében van, vagyis, más szavakkal, amíg az védelmezi az uralkodó osztály érdekeit."²⁶⁸ Ebből pedig egyértelműen az anarchista apolitikusság tarthatatlansága következik. "Nem csoda hát - írja Plehanov -, hogy az ujitók, vagyis az elnyomott osztály vagy osztályok képviselői igyekeznek majd kiütni ellenfeleik kezéből és ellenük fordítani ezt a félelmetes fegyvert, A dolgok logikája maga viszi el őket a politikai harcnak és az államhatalom megragadásának az útjára, jóllehet a gazdasági fordulat elérését tekintik céljuknak."²⁶⁹

Kettős tételt mond ki itt Plehanov. Az egyik a gazdasági evolúció és a politikai revolúció közötti összefüggés, amely szerint a gazdasági evolúció politikai forradalmakhoz vezet. Tyihomirovval szemben - akinél a forradalom abszolút cezúra - fogalmazza meg, hogy megelőző gazdasági evolúció nélkül nincs revolúció, és, hogy "ha a gazdasági fejlődés folyamata bárhol és bármikor osztályokra tagolja a társadalmat, ezeknek az osztályoknak az érdekellentéte óhatatlanul a politikai uralomért vívott harcukhoz vezet."²⁷⁰ Eppen azt tartja Plehanov Marx egyik fő érdemének, hogy bebizonyította: abból, hogy a cél a gazdasági forradalom, nem következik, hogy eszköze a gazdasági harc; a gazdasági tényező elsődlegességéből nem következik a politikai feladatok mellőzése.

"A gazdasági evolúció - összegzi Plehanov - végzetes módon vezet a politikai forradalomhoz, ez utóbbi pedig a maga részéről a társadalom gazdasági rendjében fontos változások forrása lesz. A termékek termelésének módja lassan és fokozatosan társadalmi jelleget vesz fel. A neki megfelelő elsajátításuk módja erőszakos fordulat eredményeként jelentkezik."²⁷¹ Ebből azt a történetfilozófiai elvet általánosítja ki, hogy "a történelem nem csinál előkészítetlen ugrásokat. Egyetlen ugrásnak sincs helye elegendő ok nélkül, amelyet a társadalmi fejlődés megelőző menete foglal magában. De mint-hogy ez a fejlődés soha sem áll meg a progresszáló társadalmakban, azt lehet mondani, hogy a történelem állandóan ugrások és fordulatok előkészítésével foglalkozik. Szorgalmasan és tántorithatatlanul végzi ezt a dolgot, lassan dolgozik, de munkájának eredményei /ugrások és politikai katasztrófák/ elhárithatatlanok és elkerülhetetlenek."²⁷² Egy hasonlatával Plehanov a politikai harc nélkül folytatott gazdasági harcot partizánháborúhoz hasonlítja, szemben a reguláris hadseregek közötti harccal. A partizánnak nincs támaszpontja, nincs adva az erőkoncentráció lehetősége. Az így harcolók nem tudják a kizsákmányolók társadalmi szervezetére mérni csapásaikat, csak egyes kizsákmányolókra, akik mögött mindig ott áll az államgépezet.

Az osztályharc legmagasabb, tudatos formája tehát a politikai uralomért vívott harc, egyrészt azért, mert "minden

olyan osztály, amely tudatos harcot viv ellenfeleivel, fejlődésének bizonyos fokán igyekszik biztosítani magának a politikai befolyást, majd a politikai uralmat is"²⁷³, másrészt pedig, mert "minden ilyen osztály csak akkor érte el fejlődésének legmagasabb, kulminációs pontját, amikor már megszerezte a politikai uralmat".²⁷⁴ Plehanov ezek alapján ártalmasnak tartja az ~~anarchizmus~~ ^{anarchizmus} 'politikai be nem avatkozását' általában és a bakunyinizmus 'politikai önmegtartóztatását' különösen. A spontán népforgadalommal bekövetkező anarchizmus nem oldja meg Oroszország társadalmi kérdéseit.

A másik tétel, amellyel Plehanovnak fel kellett vennie a harcot, az összeesküvés útján történő hatalommegragadás. A zemlevolec anarchizmustól a narodovolec tkacsovizmushoz vezető fonalat így ragadja meg Plehanov: "Mivel hívek maradtak Bakunyin tanaihoz, 'az állam' ellen akartak harcolni. De Oroszországban nekik nem az állammal mint olyannal kellett harcolniuk, nem az állam fogalmával, hanem a konkrét orosz rendőrállammal. Ezért agitációjuk, szemben Bakunyinnal, aki mindenfajta 'politikát' a forradalom elárulásának tekintett, elkerülhetetlenül határozott politikai jelleget öltött. A társadalmi élet logikája kényszerítette az orosz forradalmárokat, hogy azt tegyék, ami előttük elméleteik szempontjából árulás volt."²⁷⁵

A hatalommegragadás tkacsovi, narodovolec, tyihomirovi tételével szemben Plehanov Lavrov mellett áll, ez az a pont,

ahol legteljesebb az egyetértés közöttük. A "Nézeteltéréseink"-ben írja Lavrovról, hogy "tökéletesen osztjuk a hatalomátvételről kifejtett gondolatait, még ha némileg más úton jutottunk is erre a meggyőződésre. Mi mindig arra törekedtünk, hogy a dolognak ne a szubjektív, hanem az objektív oldalára irányítsuk a fő figyelmet, ne az egyes személyek gondolataira és érzelmeire - még ha ezek a személyek diktatori címet viselnek is -, hanem azokra a társadalmi feltételekre, amelyekkel számolniuk kell, azoknak a társadalmi feladatoknak a belső értelmére, amelyeknek a megoldására vállalkoztak. Mi nem azért beszélünk a hatalomátvétel ellen, mert 'minden diktatura elrontja a legjobb embereket is', - ez olyan kérdés, amelyet a 'történelem és a pszichológia' még aligha oldott meg végérvényesen. Hanem úgy véljük, hogy ha 'a munkások felszabadítása maguknak a munkásoknak az ügye kell hogy legyen', akkor semmiféle diktatura nem tehet semmit ott, ahol a 'városi és falusi' munkásosztály nem áll készen a szocialista forradalomra."²⁷⁶

A hatalom megragadását célzó összeesküvés ellen Plehanov a fentiekben túl több érvet sorol fel. Először is az összeesküvők kiinduló tétékében, az orosz állam osztályonkivüliségében benne rejlik /s a későbbiekben ki is bontakozik/ a reformizmus. "Ha az állam - idézi egy a reformizmus csiráját tartalmazó gondolatukat Plehanov - politikájának megváltoztatására szánná el magát, akkor a támogatásától megfosztott fel-

só osztályok pusztulásra lennének ítélve, s a primitív kollektivizmus népi principiumai számára lehetővé válnék 'a további egészséges fejlődés'."277 Másodszor ez a felfogás metafizikus. "Nem törődik a társadalmi erők fejlesztésével, azoknak az intézményeknek a létrehozásával, amelyek biztosítanák, hogy lehetetlen legyen a régi rendszerhez való visszatérés. Csupán a már meglevő társadalmi erők átcsoportosítására törekszik."278 Ez a forradalmi metafizika "a történelmi fejlődést egyszerűen a konspirációs rutinnal helyettesíti."279 A tkacsovi elmélet nem más, mint "leegyszerűsített bakunyinizmus, olyan bakunyinizmus, amely teljesen lemondott az orosz történelem filozófiájának kidolgozásáról és minden ilyen kísérletre kimondta a forradalmi anathémát."280

A hatalom megszerzését célzó összeesküvés gondolata a gyakorlatban különösen veszélyes, mert "Oroszország forradalmi erőinek fejlődése még távolról sem ért a végéhez"281, fejlődésük félbeszakítása tehát a reakció életét hosszabbítaná meg. Ez a plehanovi megjegyzés összeecseng Engelsnek a hetvenes évek közepén tett kijelentésével, amely szerint Oroszország sikeres forradalmát két tényező odázhatja el: vagy egy győztes háború, vagy egy elhamarkodott felkelés /Plehanov utal is az engelsi megjegyzésre/.

Az orosz történelem tkacsovi szemlélete arra a meglepő következtetéshez vezet, hogy "Oroszország gazdasági elmaradottsága a forradalom legmegbízhatóbb szövetségese, és a téspeedésnek 'minimum-programunk' első és egyetlen paragrafusá-

ként kell tündökölnie."²⁸² Ezzel a narodnyik ideológia önmaga ellentétébe fordul. "Tanításuk - írja Plehanov a Narodnaja Voljáról - annak a gazdasági rendnek az idealizációját jelentette, amely, legyen bár a valóságban olyan tartós, mint nekik tűnt, örökre teljes erőtlenségre ítélte volna őket."²⁸³

Az összeesküvés önmagában is nagyon veszélyes játék, mert ha nem sikerül hajszálpontosan a csapás, a liberálisok ragadják meg a hatalmat, s a kommunista eszményeket szétromboló kapitalista fejlődés következik /s itt ül Morozov hasonlata, aki a narodnyik terrort tellizmusnak nevezi: Tell Vilmos is saját fia életét kockáztatta/. A szövetségesekkel az összeesküvés során különböző problémák adódhatnak, ugyanis sikerének feltétele az összeköttetés, befolyásos helyzet, vagyon. Ez a szocialista beállítottságu értelmiségnek nem áll rendelkezésére, ezért ilyennel rendelkező szövetségesek után kell néznie. A szövetséges azonban a megszerzett hatalmat majd a dolgozók ellen használja fel. Az összeesküvők szándéka tehát győzelmük esetén ellentétes eredményt szül - így paradox módon akkor jutnak közelebb céljukhoz, ha összeesküvésük sikertelen.

Másrészt hatalomátvétel és államcsíny két teljesen különböző dolog. A valóságos hatalomátvétel sikeréhez kevés az összeesküvők személyes kvalitása, bármilyen kiváló legyen is az - a dolgozók öntudatának, öntevékenységének fejlesztése

kell hozzá. Az államcsinytől a valóságos hatalomátvételig ~~vezető~~ hosszú ut vezet. "Az államcsinyt számos, egymás között ellenséges, de a fennálló rendhez viszonyítva mégis forradalmi 'erő' együttes cselekvése is végrehajthatja. Ekkor a 'hatalmat' nem ezeknek az erőknek valamelyike szerzi meg, hanem a közös eredőjük, amely az új - ideiglenes vagy állandó - kormányban ölt testet."²⁸⁴ Ez azt jelenti, hogy a hatalomátvétel kérdése nem dőlt el. "Külön-külön, egyenként véve ezeket az erőket, 'a hatalomátvétel kérdése' nemcsak nem oldódott meg egyikük számára sem, hanem még bonyolultabbá vált, a dolgok ilyen kimenetele miatt: egy gyenge és népszerűtlen ellenfél helyett most friss, eleven, a harcban még fel nem őrlődött s a nemzet egy részének szavát maguk mögött tudó riválisokkal kell megküzdeniük a hatalomért."²⁸⁵ Többek között ezért kevés a hatalomátvételhez - ahogyan azt Tyihomirov állítja - a kormány tehetetlensége és eltávolítása, feltétlenül szükség van a forradalmi erők szilárd szervezetére. A siker végső garanciája pedig a gazdasági fejlődés.

"Csak ott - summázza mindezt az obscsina perspektívája kapcsán Plehanov -, ahol a történelmi körülmények megteremtik az új gazdasági alapot ahhoz, hogy át lehessen alakítani a társadalmat ennek az alsó osztálynak az érdekében; csak akkor, amikor ez az osztály kezdi tudatosan felismerni rabságának alapvető okait és felszabadulásának legfontosabb feltételeit, - csak ott és csak akkor 'várhatjuk' az új társadalmi forradal-

mat anélkül, hogy manyilovizmusba esnénk. Ez az új folyamat is fokozatosan megy végbe, de ha egyszer elkezdődött, szintén a természeti jelenségek feltartóztathatatlanságával jut el logikus végkifejletéhez. A társadalmi forradalom ebben az esetben nem összeesküvők 'esetleges' sikerére épül, hanem a társadalmi evolúció valóságos és elháríthatatlan folyamatára."²⁸⁶

Végeredményben tehát Plehanov ezt a narodnyik tételt is elveti, mondván, hogy a mai Oroszország társadalmi feladatai "nem nyerhetnek kielégítő megoldást a blanquizmus hagyományos, az összeesküvést célul tűző programjában. Ez az elavult program lassanként az orosz forradalmi mozgalom Prokrusztész-ágyává változik."²⁸⁷

Feltéve, de nem megengedve, hogy a forradalmárok mégis hatalomra kerülnek, Plehanov megvizsgálja azokat a narodnyik téziseket is, amelyek azzal foglalkoznak, hogy mit tegyen a párt a hatalom birtokában. A két szélsőséges lehetőséget elveti. Egyrészt nem jelenthet megoldást a jakobinizmus, vagyis a hatalom birtokában a társadalom gazdasági átalakítása a párt által, a nép részvétele nélkül - többek között azért sem, mert a forradalmárok nyilvánvalóan felkészületlenek ilyen hatalmas feladatra. Elveti azt az egykor Tyihomirov által hangoztatott elvet, hogy - mivel a nép mindig készen áll a társadalmi forradalomra - a pártnak a hatalom megszerzése után pusztán szabadon kell engednie a népforgadalom erőit.

"A szocialista forradalom a termelés szocialista megszervezését szolgáló intézkedések egész sorát feltételezi. - írja válaszul Plehanov - A forradalmi kormány 'tisztán külsődleges' segítsége már ennél az egyetlen oknál fogva sem tekinthető semmiképpen elegendőnek a forradalom sikeres kimeneteléhez. Ezenkívül a termelés szocialista megszervezésének van két olyan előfeltétele, melyeknek hiánya esetén még csak hozzá sem lehet fogni. Az első objektív jellegű, s az ország gazdasági viszonyaiban rejlik, a második tisztán szubjektív és magukkal a termelőkkel kapcsolatos: nem elég, hogy a szocializmusba való átmenet pusztán objektíve, gazdaságilag lehetséges legyen; az is kell, hogy a munkásosztály megértse és felismerje ezt a lehetőséget."²⁸⁸

A realitásokon belül maradv a ideiglenes kormány előtt két nagy feladat áll majd. Az egyik: hogyan szervezi meg a néptömegek hatalmát. A másik: hogyan adja át helyét a népkormánynak. Biztosítani kell a nép gazdasági függetlenségét kisajátítóitól, a réteg- és osztálycenzust, a politikai függetlenséget. Ilyen alapon bonyolíthatja le a választásokat, amelyek eredményeként - a narodnyik doktrína szerint - létrejön a közvetlen népi törvényhozás útján irányító népkormány, megvalósul a népállam.

A népállamot illetően a kérdés kettős. "A népet - fogalmazza meg Plehanov - politikai önkényuralma egyáltalán nem biztosítja a gazdasági leigázás ellen, és nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az országban kifejlődjön a kapita-

lizmus. Zürich kanton Svájc egyik legdemokratikusabb és egyben legpolgárabb kantonja. A demokratikus alkotmány csak abban az esetben válik a nép társadalmi emancipációjának eszközévé, ha a gazdasági viszonyok fejlődésének természetes menete lehetetlenné teszi a felső osztályok uralmának fennmaradását."²⁸⁹ Az alkotmányozó gyűlés összetétele nem lesz tehát feltétlenül perdöntő. "A 'Narodnaja Volja' gyakorlati programjának a narodnyik elméletekkel összhangba hozása céljából - írja Plehanov - hamarjában kigondolt fikciók tipikus mintaképe volt az a közismert jóslat, hogy az eljövendő orosz alkotmányozó gyűlésben a képviselők 90%-a a társadalmi fordulat híve lesz, már amennyiben megkapjuk az általános választójogot. Itt sajátyszerűségünk elmélete eljutott már a lehetőség legvégső határáig, amelyen túl már a józan ész legegyszerűbb érveivel szemben sem állhatta meg a helyét... A 'Narodnaja Volja' programja nem tudott narodnyik jelleget adni magának másképpen, mint úgy, hogy az abszurdumig vitte a narodnyik világszemlélet minden jellemző sajátosságát."²⁹⁰

Oroszországban a népállam parasztállam lenne. A kérdés az, hogy megkezdí-e ez az állam a termelés szocialista megszervezését. Az bizonyos, hogy a kisajátítást végrehajtja, mert ez a parasztság közös érdeke. A termelésben, a használatban viszont - helyzetéből következően - nem akar kommunizmust a paraszt, az eddigi rendszert tartaná fenn, ugyanis "minden osztály gazdasági tendenciáit meghatározza azoknak a gazdasági

feltételeknek a jellege, amelyek között él. Parasztságunk az árutermelés feltételei között él, az árutermelésben pedig a termék uralkodik a termelő felett, és előírja neki a maga törvényeit. Az árutermelés törvényei azonban olyanok, hogy mindenekelőtt a kapitalizmusnak, a kapitalista, és egyáltalán nem a kommunista tendenciáknak a fejlődését mozditják elő. Honnan eredményezne hát a kommunizmusra való törekvést parasztságunkban?"²⁹¹

Az ok tehát a nép - elsősorban gazdasági - fejlettségi foka. A nép nem veszi el a munkaeszközt, igazságosnak tartja, hogy a földhöz való jog kritériuma a munka és a munkaeszköz - ez pedig egyenlőtlenséget hoz létre, osztályok létrejöttéhez vezet. A nép állama érintetlenül hagyná a kereskedelmi-ipari tőkét, a paraszt ugyanis elismeri a magánvállalkozói nyereséget. Továbbá ebben az államban egyéni termelés fog folyni társadalmi tulajdonban lévő földön. Végeredményben, mondja Plehanov, "nézzünk meg egy kispolgári országot. Milyen feladatokat kell megoldania 'ebben az esetben az önkényuralomra jutott népnek'? Mindenekelőtt kizárólag az egyéni kistermelők érdekeinek biztosítását, mivel ez az osztály teszi ki a nép többségét. Csakhogy ezen az uton haladva nem kerülhető el sem a kapitalizmus, sem a nagyburzsoázia uralma, mivel maga az árutermelés objektív logikája gondoskodik arról, hogy az egyéni kistermelők egyrészt bérmunkásokká, másrészt burzsoá vállalkozókká változzanak. Amikor ez

a változás bekövetkezett, a munkásosztály természetesen minden eszközt felhasznál a burzsoázia elleni élethalál-harcra. Ekkor azonban a társadalmi osztályok kölcsönös viszonyai már élesen meghatározottak, a 'nép' helyét a munkásosztály foglalja el, s a nép egyeduralma a proletariátus diktatúrájává változik. Ebből következik, hogy egy nép gazdasági fejlettsége határozza meg, hogy mennyire áll készen az igazi, hamisítatlan demokráciára."²⁹² Tehát, fejezi be Plehanov, "egyáltalán nem hiszünk a szocialista kormány közeli lehetőségében Oroszországban."²⁹³ Ez kispolgári szocializmus, árutermeléssel, napszámosmunkával stb., mert a gazdaságpolitikát és általában a politikát a gazdasági feltételek határozzák meg.

A narodnyik eszmék, amint a fenti elemzés mutatja, nem nyújtanak reális alternatívát Oroszország társadalomfejlődése számára. Erőtlenek, mert nem felelnek meg Oroszország valóságának, mert "semmilyen organikus kapcsolat nem volt náluk az ideálok és a valóság között."²⁹⁴

3. Az orosz munkásosztály hatalomhoz vezető útja

Ezután a valóban forradalmi erőt keresve vizsgálja Plehanov az orosz társadalom szerkezetét. A parasztság Oroszországban politikailag közömbös, szellemileg elmaradott. "Az erőfeszítések, a harc és az időnkénti keserves kiábrándulá-

sok tíz éve megmutatta ifjúságunknak, hogy a mai körülmények között a parasztságban lehetetlen forradalmi mozgalom szervezése."²⁹⁵ A középosztály fejletlen és így "nem képes vállalni az abszolutizmus ellen vivandó harcban a kezdeményező szerepet."²⁹⁶ Az értelmiség ingadozó, azonban - kizárásos alapon - mégis a szocialista beállítottságu értelmiségnek kell a harc élére állnia. Az első program kimondottan az értelmiséghez van címezve. A kezdeményező szerep betöltéséhez azonban az értelmiségnek fejlődnie kell. "Amíg ez a réteg a csaknem a tizenegyedik századból származó szociális talajon áll, addig 'lázaadhat' és tetszőleges utópiák iránt érdeklődhet, de az őt körülvevő valóságban egyáltalán semmit nem változtathat meg. Az orosz élet általános menetében ez a réteg volt a 'fölsőleges emberek' rétege"²⁹⁷, s így lesz mindaddig, míg nem csatlakozik a társadalom alapvető osztályához. Addig ezek "az 'egyszemélyes lázaadások' nem alkalmasak semmiféle politikai rendszer széttörésére /márpedig bármely mozgalomban az 'intelligencia' egyedül nem több meghatározott számú 'egyszemélyes lázaadásnál'/"²⁹⁸ Változás akkor következik be, amikor "ezek az egyszemélyes lázaadások összefolynak az egész osztály tömeg' lázaadásával", mint ahogyan az egyes erek széles folyóvá folynak össze."²⁹⁹

Az az osztály, amellyel a szocialista értelmiségnek össze kell olvadnia, a munkásosztály. A proletariátus önálló történelmi szerepét Plehanov fokozatosan ismeri fel és fo-

gadja el. Kezdetben a 'termelők' kategóriáját használja /amely mintegy átmenetet képez a narodnyik ideológia nép fogalmától a marxizmus proletariátus kategóriájához/. A termelők tudatos részvételét a termelés megszervezésében "nem helyettesítheti a konspirációs rutin, az összeesküvők semmiféle merészsége és önfeláldozása. Maga a gondolat, hogy a szociális kérdés a gyakorlatban eldönthető bárki által magukon a munkásokon kívül, e kérdés teljes meg nem értésére mutat."³⁰⁰ Frappáns hasonlatainak egyikét használva írja Plehanov, hogy "az ügyvéd ugyan képviselheti kliensét a biróságon, de senki... nem képviselheti a munkásosztályt a történelemben; hogy ennek az osztálynak a felszabadítása saját ügye kell hogy legyen."³⁰¹

Az értelmiségnek tehát nem a parasztságnál, hanem a munkásságnál kell kezdeni a néppel való összeolvadást. A munkásság itt még a láncszem szerepét tölti be értelmiség és parasztság, művelt réteg és nép között. A munkásság segíti a néppel, a parasztsággal való összeolvadást: a munkásság megnyerése és az agitációs-propagandamunka szabadságának kivívása után ismét a parasztság körében végzendő munka válik központivá, a város immár megszervezett társadalmi-politikai erői bevonják a falut a világtörténelembe. "Egyébként magától értetődik - írja Plehanov az első programban -, hogy szocialistáinknak a jövőben erőiket másként kell csoportosítaniuk, ha a parasztság körében önálló for-

radalmi mozgalom mutatkozik."³⁰²

A proletariátus történelmi hivatásának eszméje vizválasztó az oroszországi narodnyikság és a marxizmus között. "A nyugati szocialista, azaz a szociál-demokrata különbsége a szocialista narodnyiktól abban áll, hogy az első a munkáosztályhoz fordul és csak a munkáosztályra számít, a második már régen egyedül az 'intelligenciához', azaz saját magához fordul."³⁰³ Tyihomirov kijelentésére reagálva írja, hogy az osztálydiktatúrára képtelen munkás napról-napra képesebbé válik a diktatúra ^ggyakorlására. Szintén Tyihomirov-nak válaszolva mondja, hogy nem lehet csak a nyugat-európai proletárforradalomra számítani, nem mindenható a nemzetközi csere sem. A szocializmushoz vezető ut aktiv ereje, amely a társadalmat efelé tereli, belső erő; az átmenetet megkönnyítő kritikai feltétel lehet a külső erő, de a lehetőséget valóssággá tevő belső feltételekről az orosz forradalmároknak maguknak kell gondoskodni. Az orosz munkáosztálynak az ország helyzetéből fakadó különösen fontos szerepét Plehanov így fogalmazza meg: "Megjelenésétől megváltozik az orosz kultúra karaktere, eltűnik a régi ázsiai élet, átadva helyét az új európainak. A munkáosztály arra van ítélve, hogy beteljesítse Péter nagy ügyét: végigvinni Oroszország europaizálását. De a munkáosztály teljesen új karaktert fog adni ennek az ügynek, amelytől Oroszország civilizált országgént való létezése függ. Az egykor fentről, az orosz despoták leg-

despotikusabb vasakarata által elkezdett lentről fogja befejezni, a történelem által ismert összes osztály közül a legforradalmibbnak a felszabadító mozgalma útján."³⁰⁴

A munkásosztály hosszú fejlődés eredményeként válik alkalmassá az uralomra. Eszmei és szervezeti önállósodása, a párt létrejötte minőségi változást jelent harcában. Osztálytudatának formálódása során felismeri, hogy az uralkodó osztály nem egyének halmaza és az állam nem osztályokfölötti békebíró - megérti állam és társadalom összefüggését, meglátja az uralkodó osztály tagjait összefűző politikai szervezet szálait. Látja, hogy az állam erős, amelyet nem lehet megkerülni, mert nem semleges, amelyet meg kell hódítani. A társadalmi forradalmat az uralkodó osztályok akadályozzák, ezért annak elengedhetetlen feltétele, hogy a munkásosztály magához ragadja a politikai hatalmat. "Csak a munkásosztálynak ez az átmeneti uralma béníthatja meg az ellenforradalmárok erőfeszítéseit, és vethet véget az osztályok fennállásának és a közöttük folyó harcnak."³⁰⁵ Addig, "amíg van 'privilegizált kisebbség', a szocializmus politikai feladata a hatalom megragadása a munkásosztály által, a proletariátus diktatúrája"³⁰⁶ - írja Plehanov egy 1888-as megjegyzésében. A munkásosztály szervezete képes kezébe venni az államhatalmat és ily módon megszervezni a politikai uralmat, s e tétel másik oldalaként "'elkergetni' a tulajdonosokat csak olyan szervezet képes, amely le tudja küzdeni politikai ellenállá-

sukat."³⁰⁷

A hatalommegragadás eszméjét tehát elfogadja Plehanov, nála azonban - ellentétben a narodovolecokkal - ez nem párt-, hanem osztálydiktaturát jelent. E diktatura feladata egyfelől a nemtermelő osztályok politikai uralmának felszámolása. "A politikai uralmat elért forradalmi osztály - írja a "Szocializmus és politikai harc"-ban - csak akkor őrzi meg magának ezt az uralmat, csak akkor lesz viszonylagos biztonságban is a reakció csapásaitól, amikor az államhatalom hatalmas fegyverét irányítja ellene. Den Teufel halte, Wer ihn Haelet! mondja Faust."³⁰⁸ A diktatura másik funkciója a termelési-társadalmi élet anarchiájának megszüntetése. Ezt a feladatot a különböző országokban különböző módon fogják megoldani, mert a proletárdiktatura értelmében vett "politikai fordulat következtében az egyes államok szociáldemokratáinak programjában különbségek fognak mutatkozni, mindegyikük jellegzetes társadalmi viszonyainak megfelelően."³⁰⁹

A politikai harc során a munkásosztály nem egyvetlen aktussal veszi kezébe a hatalmat. "Hosszu időn át csak engedményekért harcolnak, csupán olyan reformokat követelnek, amelyek nem az uralmat biztosítanák nekik, hanem csak a későbbi uralomhoz való felnövés és érlelődés lehetőségét; olyan reformokat, amelyek kielégítenék legégetőbb, legelőmibb követeléseiket és legalább valamelyest kiszélesítenék az ország társadalmi életére gyakorolt befolyásuk szféráját.

Az elnyomott osztálynak előbb ki kell járnia az ellenséges terület egy-egy darabjáért vívott harc kemény iskoláját, hogy a döntő csatában szükséges kitartásra, bátorságra és fejlettségre szert tegyen."³¹⁰ Ezután következik a politikai viszonyok átalakítása, a forradalom. "Az ugynevezett forradalom - írja Plehanov - csupán az utolsó felvonás / - saját kiemelésem/ annak a forradalmi osztályharcnak a hosszú drámájában, amely csak annyiban lesz tudatos, amennyiben politikai harccá válik."³¹¹ Plehanov szerint a proletariátusnak a politikában a burzsoázia analógiájára kell cselekedni: a proletariátus nem csinál mást és többet, az állammal, mint a burzsoázia.

A társadalomeszmény Plehanov felfogásában nem az anarchia, hanem - ahogy azt ő maga nevezi - a panarchia, azaz a népuralom, "amely lehetővé teszi a társadalom minden tagjának, hogy közvetlenül részt vegyen a közügyek mérlegelésében és a felettük való döntésben."³¹² Uralomrajutásakor minden osztály adekvát kormányzási formát vezet be, tehát "a proletariátus sem korlátozhatja politikai programját a mai államgépezet megragadására."³¹³ A proletariátus uralmának megfelelő kormányzási formát Plehanov így indokolja: "A dolgok minden olyan rendje, amely meghatározza az állampolgárok egymáshoz viszonyított helyzetét, valamint vagyoni és munkaviszonyaikat, a kormányzás olyan sajátos formájának felel meg, mely forma a kormányzás számára megvalósulása és egyszersmind fenntartása eszközeül szolgál."³¹⁴

A burzsoázia uralmának adekvát kormányzási formája a - monarchikus vagy köztársasági - népképviseleti rendszer, a proletariátusé viszont a közvetlen népi törvényhozás. A - társadalmi és nemzetközi értelemben - kommunista forradalom, "amidőn egyszerűvé és ésszerűvé teszi az összes társadalmi viszonyokat, egyuttal minden egyes polgár számára reális gazdasági lehetőséget nyújt arra, hogy közvetlenül vegyen részt minden társadalmi ügy elbirálásában és eldöntésében. A polgároknak ez a közvetlen részvétele a közügyek irányításában a politikai képviselet jelenlegi rendszerének kiküszöbölését és annak közvetlen népi törvényhozással való felcserélését tételezi fel."³¹⁵

Ezen az általános sémán belül speciális az olyan országok helyzete, mint például Oroszország, ahol a dolgozók csoportjait többszörös terhek nyomják. Egyfelől a rendőri-despotikus államgépezet, másfelől a kapitalista felhalmozás, helyenként a kapitalista termelés ró rájuk szinte kibíratatlan terheket. A dolgozók nemcsak a kapitalizmus fejlődése, hanem a kapitalista termelés fejletlensége miatt is szenvednek. Ezekben az országokban átmeneti fokokra van szükség a társadalom átalakításában. Oroszországban a dolgozóknak "az abszolútizmus megdöntését / - saját kiemelésem/ kell minden mást megelőző politikai feladatuknak tekinteniük."³¹⁶ Indoklása során Plehanov megrajzolja a cári abszolútizmus progresszívából reakciósba forduló ívét Nagy Péter-

től a reform utáni évekig. Péter lefektette az orosz ipar alapjait. "Kezdetben - és származásának teljesen megfelelően - ez az ipar teljesen alárendelt, szolgai viszonyban volt az államhoz."³¹⁷ Az azóta eltelt időszak nagy változását azonban jól jellemzi, hogy "akkor, amikor Péter reformjai a parasztiok jobbágyi függőségének megerősítését követelték, II.Sándor reformjai elképzeltelhetetlenek voltak annak megsemmisítése nélkül."³¹⁸ Az államnak új eszközök, új bevételi források ~~források~~ kellettek. "De ahhoz, hogy megtalálja azokat, feltétlenül meg kellett semmisíteni a jobbágyrendszert, amely erősen akadályozta akkor ipari fejlődésünket. II.Sándor megtette ezt és 1861 február 19. után azt lehetett mondani, hogy abszolutizmusunk a földiek határai között minden földit megtett."³¹⁹

1861 után az állam és az ipar viszonya megváltozott. "A bennünket 1861 február 19-étől elválasztó 28 év alatt az orosz ipar olyan gyorsan haladt előre, hogy viszonyai az államhoz a leglényegesebb módon megváltoztak. Az egykor teljesen neki alárendelt most azt magának alárendelni, magához szolgai viszonyba helyezni törekszik."³²⁰ Ezzel az önkényuralom szerepe megváltozott. "A hatvanas évek elejétől Oroszországban kezdtek megérni új társadalmi szükségletek, amelyeket az önkényuralom nem elégíthetett ki anélkül, hogy meg ne szűnne önkényuralom lenni."³²¹ Napirendre került az abszolutizmus felszámolásának szükségessége. "Az orosz gazdasági fej-

lődés dolgában - mondja Plehanov - az abszolutizmus éneke ilymódon már elénekeltnek tűnik. Énekfoszlány^a/nemcsak hogy nem kell már, de egyenesen káros iparunknak. És nincs meszsze az idő, amikor a mi 'kereskedő-ipari rétegünk', a jámbor intelmek hiábavalóságát tapasztalva, kényszerítve lesz szigorubb hangon emlékeztetni a cárizmust arra, hogy tempora mutantur et nos mutamur in illis."³²²

A munkásosztály szempontjából a cárizmus a kommunⁱsta forradalmat végrehajtó munkáspárt létrehozásának akadályá, ezért kell elsöpörni, szabad politikai intézményeket létrehozni, amelyek lehetőséget biztosítanak a munkásosztály részvételére Oroszország politikai életében. A munkások napi követeléseit - az obscsinától való elszakadás jogát, a progresszív jövedelemadót, a vállalkozók és a munkások viszonyának törvényes rendezését, az államsegélyes termelőszövetkezetek létrehozását /1883-ban Plehanov még így szakaszolja a szocializmushoz vezető utat: első szakaszban mindenki munkájának minden~~k~~ javára történő megszervezése, vagyis e termelőszövetkezetek létrehozása a feladat, a második szakaszban pedig az egész társadalmi-politikai államgépezet kézbevétele/ - is a demokratikus alkotmány talaján lehet megfogalmazni. Az abszolutizmus elleni győzelem Oroszországban elsősorban a parasztság létfeltételeit javítaná. "Az orosz forradalmi mozgalom, amely, ha győz, mindenekeelőtt a parasztságnak kedvez"³²³ - írja Plehanov a programban -, amennyiben a kapitalista fejlőd-

dés utját teszi szabaddá. "A kapitalizmus rossz, de a despotizmus rosszabb."³²⁴ A kapitalizmus a szocializmus anyagi előkészítése. Kiteljesedését támogatni kell a reakcióval szemben, viszont kiméletlen harcot kell folytatni ellene, amikor és amennyiben az a jövő munkásforradalmát gátolja. A munkásosztály támogatja a burzsoáziát az abszolutizmus elleni harcban, vigyázni kell azonban, mert végzetes lenne, ha a harc irányítása a liberálisok kezébe menne át. Az érlelődő liberális forradalom progresszív oldalait kihasználva hünek kell maradni a szocializmus ügyéhez.

Hibás tehát az a narodnyik álláspont, amely szerint ma Oroszországban közvetlen szocialista forradalom van napirenden /bár első munkáiban Plehanov még közvetlen szocialista forradalomról beszél, két etapban: először a politikai győzelem az abszolutizmus fölött, aztán a társadalmi-gazdasági forradalom, a termelés szocialista megszervezése, ami révén az obszcina egyrésze még megmenthető a szocializmusnak/, "ma szigorúan meg kell különböztetni a rendi tudatot az osztálytudattól, minthogy a régi rendi felosztások többé nem felelnek meg Oroszország gazdasági viszonyainak és a polgárok 'jogállam'-beli formális egyenlőségének készülnek átadni helyüket. Ha a 'Narodnaja Volja' parasztságunk mai világfelfogására az osztály- és politikai tudat benne való fejlettségének szempontjából tekint, úgy aligha fog ahhoz ragaszkodni, hogy társadalmi tényezőink kölcsönös viszonyai alkalmasak a szociális fordulat ügyéhez."³²⁵

Az orosz munkásság előtt álló kettős feladatot nagyon pontosan el kell különíteni. "Egybemosni két olyan lényegileg különböző dolgot, mint az abszolutizmus megsemmisítése és a szocialista forradalom, forradalmi harcot folytatni azaz a számitással, hogy a társadalomfejlődésnek ezek a pillanatai egybeesnek hazánk történelmében - azt jelenti, hogy elodázzuk ennek is, annak is a beköszöntését. De tőlünk függ e két pillanat közelítése. A német kommunisták ragyogó példáját kell követnünk, akik, a Kiáltvány szavai szerint 'együtt haladtak a burzsoáziával, amennyiben az forradalmi volt harcában az abszolút monarchia ellen', és ugyanakkor egyetlen pillanattig sem szüntek meg a munkások értelmében a burzsoázia és a proletariátus érdekeinek lehető legtisztább tudatát kifejleszteni. Így cselekedve a kommunisták azt akarták, hogy 'a német burzsoá forradalom csak a munkásforradalom közvetlen prológusaként szolgáljon'".³²⁶ A két forradalom pontos elkülönítése tehát nem jelenti azt, hogy nem lehetséges összekapcsolni őket. "A burzsoá társadalmak mai helyzete és a nemzetközi viszonyok hatása minden civilizált ország szociális fejlődésére feljogosít arra a reményre, hogy az orosz munkásosztály felszabadulása nagyon hamar következik az abszolutizmus bukása után. Ha a német burzsoázia 'tul későn jött', ugy az orosz méginkább elkésett, és uralma nem lehet tartós. Csak az kell, hogy az orosz forradalmárok a maguk részéről ne 'tul későn' kezdjék

a munkásosztály előkészítésének ügyét, azt az ügyet, amely most teljesen időszerű és égető."327

Oroszország napirenden levő forradalma szoros kapcsolatban van a fejlett országok forradalmaival. "A nemzetközi csere - fogalmazza meg ezt Plehanov a második programban - mai fejlettsége mellett a forradalom tartóssá tévése csak akkor lehetséges, ha a civilizált társadalmak valamennyien vagy legalábbis közülük többen részt vesznek benne. Ebből fakad a világ összes termelőjének érdekközössége."328

A sikeres harc feltétele a munkásság titkos körökbe szervezése, előkészítése a kettős harcra: ma az abszolutizmus, holnap a burzsoázia ellen. Ma Oroszországban az orosz szocialisták egyetlen nem fantasztikus célja "egyrészt csak a szabad politikai intézmények kivívása lehet, másrészt Oroszország leendő munkás szocialista pártja létrehozásának előkészítése."329 A forradalmárok az abszolutizmus elleni harcban a legkülönbözőbb eszközöket felhasználhatják, sajátos munkamegosztás keretében. Az értelmiség folytatja a politikai harcot, a munkásság pedig a propagandától, agitációtól kezdve a nyílt utcai harccal bezáróan minden eszközzel támadja az uralkodó osztályt. Az értelmiség politikai harcát illetően az első program "elismeri annak szükségét, hogy terrorista harcot / - saját kiemelésem/ folytassanak az abszolút kormány ellen és a 'Narodnaja Vol-

ja' párttól csak azokban a kérdésekben tér el, amelyek a hatalomnak a forradalmi párt által való úgynevezett átvételére és a munkásosztály körében kifejtendő közvetlen szocialista tevékenység feladataira vonatkozik."³³⁰ Plehanov úgy véli, hogy a cári abszolutizmus fennállása miatt van szükség egyéni terrorra. Ugyanakkor elismeri, hogy "a terrorista harcnak, minden vitathatatlan fontossága mellett sem lehet semmi köze 'Oroszország szocialista megszervezésének kezdetéhez'".³³¹ A terroristák által megsebesített politikai szörnyeteget - a plehanovi kép szerint - a munkás teríti le és veri agyon. Az egyéni terror azonban nem az egyetlen és nem is biztos, hogy a legjobb módszer. Ahogy Plehanov fogalmaz, "az orosz despotizmus ellen a dinamit nem bolond eszköz, de a guillotine még jobb",³³² és "93 férfainak útján el lehet oda jutni, ahová a március 1-i emberek útját követve nem jutunk el."³³³

Plehanov 1889-ben részt vesz a II. Internacionálé alakuló kongresszusán. Az orosz munkásmozgalom kiforrott programmal ekkor lép ki a nemzetközi szintérre. Plehanov beszéde mintegy esszenciája az oroszországi marxizmus eddig megtett útjának. /A kongresszuson az orosz forradalmárok képviselőiben és szintén a kongresszus egyik vezetőjeként Lavrov is részt vesz. Beszédében az Oszvobozsgyénijje truda csoporttal szemben, a narodnyik-narodovolec körök mellett foglal állást, kétértelműen fejezve ki a munkáspárt létrehozásának lehetőségét illetően Oroszországban./

Beszéde kiindulópontjaként Plehanov Nyugat-Európa és Oroszország forradalmainak egymásrautaltságát fogalmazza meg. "Napnál világosabb - mondja a történelmi példák sora, köztük 1849 említése után -, hogy az orosz abszolutizmus bukása egyet jelent a nemzetközi forradalmi mozgalom győzelmével egész Európában."³³⁴ Csak az a kérdés, hogy "milyen feltételek mellett győzhet Oroszországban a forradalmi mozgalom az orosz abszolutizmus felett?"³³⁵

Az oroszországi társadalomfejlődés vitáinak botrányköve eddig az obscsina volt. "Oroszország régi gazdasági alapjai - mondja Plehanov - a teljes felbomlás állapotában vannak. A valamikor még egyes szocialistáinknak is annyira kedves, valójában azonban az orosz abszolutizmus fő támaszául szolgáló / - saját kiemelésem/ falusi obscsinánk egyre inkább a földművelő lakosság nagy részének kizsákmányolását szolgáló eszköz lesz a falusi burzsoázia kezében."³³⁶ Az obscsina prostituálódása következtében a fő forradalmi erő nem a paraszt, hanem a munkás.

Az orosz forradalmárok eddigi nagy és hősies erőfeszítései ellenére a forradalmi mozgalom eddig nem tudott győzni, elsősorban azért nem, mert "a forradalmárok el vannak szigetelve a népi tömegektől."³³⁷ Így pedig elégtelen minden önfeláldozás, egészen az öngyilkos merényletekig. "Forradalmi ideológusaink ereje és önfeláldozása elégséges lehet a cárok mint egyes személyek ellen vivandó harchoz, de tulságo-

san kevés a cárizmus mint politikai rendszer feletti győzelemhez."³³⁸ A forradalmi értelmiségnek a fentiekből következő feladata egyrészt a tudományos szocializmus elsajátítása, másrészt elterjesztése a munkások között, harmadrészt pedig a munkások harcra szervezése az önkényuralom ellen. Plehanov a következő - az orosz forradalmi mozgalomban szálóigévé vált - kijelentéssel fejezi be beszédét: "A forradalmi mozgalom Oroszországban csak mint a munkások forradalmi mozgalma győzhet. Más kiút nálunk nincs és nem is lehet."³³⁹

A narodnyik ideológia teljes eszmei szétzúzása a kilencvenes évek első felében történik meg. Ekkorra a cárizmus már egyértelműen a kapitalizálódást szolgáló gazdaságpolitikát folytat, s világossá válik - elsősorban a kilencvenes évek elején bekövetkező éhínség révén - a jobbágyfelszabadítással kezdődő porosz utas fejlődés csődje. A kapitalizálódás a kilencvenes évek első felében felgyorsul, bár a munkásmozgalom az évtized közepéig még nem jelentős.

A narodnyikságban ekkorra már a reformista vagy liberális áramlat válik uralkodóvá, amely N.K.Mihajlovszkij vezetésével 1893-94 fordulóján a "Russzkoje Bogatsztvo" /Orosz Gazdagság/ nevű folyóirat körül kristályosodik ki /V.P.Voroncov, Sz.N.Krivenko, Sz.N.Juzsakov, N.F.Danielszon/. Új áramlatként jelentkezik az ún. legális marxizmus /P.B.Sztruve, M.I.Tugan-Baranovszkij, Sz.N.Bulgakov/, az önálló politikai szervezetbe még nem formálódott orosz burzsoázia elméleti-politikai áramlata, amelynek megjelenése egyúttal a marxizmus legális megjelenését is jelenti Oroszországban.

A legális marxizmus a szociáldemokrata áramlattal szövetségben semmisíti meg a reformista narodnyikság eszmei bázisát. A harcot a szociáldemokraták részéről Plehanov és az Oszvobozsgyénijje truda vezeti, s segítik őket az idős Engels utolsó megállapításai. Jelentkezik már az orosz marxis-

ták új generációja, mindenekelőtt N.J.Fedoszejev /1871-1898/ és V.I.Uljanov-Lenin /1870-1924/, akik a narodnyikság eszmei ivét a legtökéletesebben rajzolják meg.

Elsősorban Plehanov viszi végig a narodnyikság világnézeti alapjainak és a szubjektív szociológiai módszernek a kritikáját, Lenin pedig a szubjektivizmus mellett a legális marxisták objektivizmusa ellen is eszmei harcot folytat. Végleg összeomlik az obscsina mítosza. Sorsa beteljesült, nemcsak belső dinamikája, de passzív szerepe sincs már a társadalomfejlődésben. Egyáltalán annak, hogy az obscsina kapcsán felmerülhetett a szocialista perspektiva, obscsinán kívüli oka van. "Oroszországban, csakugy mint másutt - írja Engels -, nem lehetséges egy magasabb társadalmi forma kifejlesztése a kezdetleges agrárkommunizmusból, ha ez a magasabb forma nem áll már fenn egy másik országban, ugy hogy mintaképpül szolgálhat / - saját kiemelésem/. Minthogy ez a magasabb forma - bárhol nyílik is rá történelmi lehetőség - a tőkés termelési mód és az általa létrehozott dualisztikus társadalmi antagónizmus szükségszerű következménye, nem fejlődhetik ki közvetlenül a földközösségből, csak egy valahol meglevő példát követve."³⁴⁰

A nagyüzemi kapitalizmus vagy népi termelés vitában Lenin végül így összegzi a szociáldemokrata álláspontot: 1.nemcsak a nagyüzem kapitalista termelési forma; 2.az orosz kapitalizmus szervesen az orosz feudalizmusból nőtt ki; 3.a népi

termelés már a kapitalizmus egyik fejlődési foka; 4.a narodnyik reformok a kapitalizálódást segítik elő; 5.a kapitalizmus - elsősorban termelőfogyasztása révén - piacot teremtet.

A kapitalizálódás felgyorsulásával szertefoszlott az orosz állam osztályokfölöttiségének narodnyik mítosza, Sztruve megfogalmazása szerint 'a modern állam kilép abból a homályból, amely a patriarchális időkben még beburkolja'. Az obscsinát végül is nem proletárforradalom, hanem a kapitalizmus szervezi a maga rendszerébe, a parasztság ebből következően kispolgári jellegű, azaz nem önálló és nem forradalmi társadalmi csoporttá válik - nem lehet tehát az orosz forradalom vezető osztálya. Ahogyan Lenin fogalmaz, "ez a tétel a MUNKÁS SZOCIALIZMUS elméletének sarkpontja, a régi parasztszocializmussal szemben".³⁴¹

Az Oroszországban napirenden levő forradalom jellege polgári, de már nem a klasszikus 1789-es értelemben. A XX.század permanens forradalmainak elméleti csiráját megadva írja Lenin, hogy "az orosz MUNKÁS, valamennyi demokratikus elem élére állva, megdönti az abszolutizmust és a nyílt politikai harc egyenes útján elvezeti az OROSZ PROLETARIÁTUST /AZ EGÉSZ VILÁG proletariátusával együtt/ a GYŐZELMES KOMMUNISTA FORRADALOMHOZ."³⁴²

Jegyzetek

1. G.V. Plehanov: Beszéd a II. Internacionálé első kongresszusán 1889. In: Oroszország a kapitalizmus és az imperializmus korában. Válogatott dokumentumok. II. kötet. Szerk. Honfi József etc. Tankönyvkiadó, Budapest, 1958. /A továbbiakban: Dokumentumok II/. p. 313.
2. K. Marx: A V.I. Zaszulics levelére adandó válasz harmadik fogalmazványa. In: K. Marx és F. Engels művei 19. kötet. Kosuth, Budapest, 1969. /A továbbiakban: MEM 19/. p. 278.
3. K. Marx és F. Engels: Előszó "A Kommunista Párt kiáltványa" második orosz kiadásához 1882. In: MEM 19. p. 44o.
4. Peredovaja sztatyja iz No. 1. "Csornij Peregyel" 188o. /A "Csornij Peregyel" 1. számának vezércikke/. In: Revoljucionnoje narodnyicsesztvo szelimgyeszjatih godov XIX veka. Szbornyik dokumentov i matyerialov v 2-h tomah. /A XIX. század hetvenes éveinek forradalmi narodnyiksága. Dokumentumok és anyagok gyűjteménye két kötetben/. Red. Sz. N. Valk etc. Tom 2. 1876-1882. Nauka, Moszkva-Leningrad, 1965. /A továbbiakban: Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II/. p. 141.
5. V.A. Tvardovszkaja: Probléma goszudarsztva v ideologii narodnyicsesztva 1879-1883 gg. /Az állam problémája a narodnyikság ideológiájában/. In: Isztoricseszkiye Zapiszki, 74. kötet, Moszkva, 1963. /A továbbiakban: Tvardovszkaja/. p. 17o.

6. Peredovaja sztatyja... In: Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.139.
7. uo.p.142.
8. uo.p.139.
9. uo.p.138-139.
10. Tvardovszkaja.p.170.
11. Peredovaja sztatyja... In: Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.142.
12. uo.
13. uo.p.143.
14. uo.p.144.
15. Tvardovszkaja.p.158.
16. Peredovaja sztatyja... In: Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.144.
17. uo.p.143.
18. Programma "Narodnoj Partyii" /A "Néppárt" programja/ 1881.
In: Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.150-151.
19. uo.p.151.
20. uo.
21. Programma "Széverno-russzkogo obscsesztva 'Zemlja^a i Volja'" /Az "Észak-országi 'Zemlja i Volja' társaság programja/ 1880. In: Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.149.
22. Projekt programmi csornoperegyelszkogo obscsesztva 'Zemlja i Volja' /A csornoperegyelista 'Zemlja i Volja' társaság programjának tervezete/ 1880. In: Revoljucionnoje narodnyi-

- csesztvo II.p.145.
- 23.uo.p.146.
- 24.Programma "Széverno... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.149-150.
- 25.Projekt programmi... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.146.
- 26.Otvét csornoperegylcev-emigrantov Iszpolnyityelnomu Komityétu "Narodnoj Voli" /A csornoperegylista emigránsok válasza a Narodnaja Volja VB-nek/ 1882. In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.335.
- 27.uo.
- 28.O.V.Aptyekman: Obscsesztvo "Zemlja i Volja" 70-h godov. /A hetvenes évek "Zemlja i Volja" társasága/.sztr.434. -
Idézi:G.G.Vodolazov: Ot Csernisevszkogo k Plehanovu.Ob o-szobennosztyah razvityija szocialiszttyicseszkoj miszli v Rosszii /Csernisevszkijtól Plehanovhoz.A szocialista gondolat fejlődésének sajátosságairól Oroszországban/.Izd. Moszk-go un-ta,1969. /A továbbiakban: Vodolazov/.p.178.
- 29.Programma "Szévernogo Szojuza Russzkih Rabocsih" /Az Orosz Munkások Északi Szövetségének programja/ 1879. In: Rabocseje dvizsényije v Rosszii v XIX. veke.Szbornyik dokumentov i matyerialov /Munkásmozgalom Oroszországban a XIX.században.Dokumentumok és anyagok gyűjteménye/. Pod.red.A.M.Pankratovoj.Tom II./1861-1884/,cs.2./1875-1884/.Goszpolitizdat.pol.lit.Moszkva,1950. /A továbbiak-

ban: Rabocseje dvizsényije/.p.273-274.

30.uo.274.

31.uo.

32.uo.274.

33.uo.

34.uo.

35.Az "Észak-Oroszországi Munkásszövetség" programja 1878.

In:Dokumentumok II.p.197.

36.uo.

37.Programma "Szévernogo Szojuza... In:Rabocseje dvizsényije.p.274.

38.Az "Észak-Oroszországi... In:Dokumentumok II.p.197.

39.Az "Északi Szövetség" munkásainak levele a "Zemlja i Volja" szerkesztőségéhez 1879. In:Dokumentumok II.p.199.

40.uo.

41.uo.

42.Piszmo rabocsih "Szévernogo Szojuza" k redakcii "Zemlja i Volja" /Az "Északi Szövetség" munkásainak levele a "Zemlja i Volja" szerkesztőségéhez/ 1879. In:Rabocseje dvizsényije.p.244.

43.Programma Juzsno-russzkogo Rabocsego szojuza /A Délorosz Munkásszövetség programja/. In:Rabocseje dvizsényije.p.

433.

44.uo.

45.uo.434.

46.uo.

47.uo.435.

48.uo.433.

49.uo.436.

50.uo.

51.uo.437.

52.Proklamacija Juzsno-russzkogo Rabocsego szozuza o poku-
sényii Alekszandra II-go /A Délorosz Munkásszövetség prok-
lamációja II.Sándor megöléséről/ 1881. In:Rabocseje dvi-
zsényije.p.439.

53.Vera Figner: Vihar Oroszország felett.Európa,Budapest,
1968. /A továbbiakban: Figner/.p.161.

54.uo.162.

55.uo.

56.uo.

57.uo.

58.Programma Iszpolnyityelnogo komitjéta /A Végrehajtó Bi-
zottság programja/ 1879. In:Revoljucionnoje narodnyi-
csesztvo II.p.171.

59.uo.170.

60.Tvardovszkaja.p.163.

61.Programma Iszpolnyityelnogo... In:Revoljucionnoje narod-
nyicsesztvo II.p.171.

62.Figner.p.163.

63.Tvardovszkaja.p.163.

- 64.uo.p.169.
- 65.Isztorija filozsofii v SzSzSzR v pjatyj tomah /A filozófia története Oroszországban öt kötetben/.Red.V.Je.Jevgrafov.Tom 3.Konyec 50-h - szeregyn² 90-h godov XIX v. Izd.An SzSzSzR In-t Fil-ii.Moszkva,Nauka.1968. /A továbbiakban: Isztorija filozsofii/.p.273.
- 66.Tvardovszkaja.p.171.
- 67.uo.p.164.
- 68.uo.p.168..
- 69.Figner.p.166-167.
- 70.Insztrukcija "Podgotovityelnaja rabota partyii" /A "Párt előkészítő munkájának" instrukciója/ 1880. In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.175.
- 71.Programma rabocsih, cslénov partyii "Narodnoj Voli" /A Narodnaja Volja párt munkástagjainak programja/ 1880. In: Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.186.
- 72.Figner.p.167.
- 73.Tvardovszkaja.p.167.
- 74.uo.p.160.
- 75.uo.
- 76.uo.
- 77.Figner.p.363.
- 78.O.V.Aptyekman: Obscsesztvo "Zemlja i Volja" 70-h gg.sztr. 412. - Idézi:Vodolazov.p.175.
- 79.Programma Iszpolnyityelnog^o... In:Revoljucionnoje narodnyi-

csesztvo II.p.174.

80.Insztrukcija "Podgotovityelnaja... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.180-181.

81.Programma rabocsih... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.189.

82.N.A.Morozov: Cári börtönökben és erődökben.Gondolat,Budapest,1966. /A továbbiakban: Morozov/.p.567.

83.Figner.p.256.

84.uo.209.

85.Insztrukcija "Podgotovityelnaja... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.176.

86.Programma Iszpolnyityelnogo... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.174.

87.Figner.p.175.

88.Programma Iszpolnyityelnogo... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.173.

89.P.A.Kropotkin: Egy forradalmár feljegyzései.Európa,Budapest, 1966. /A továbbiakban: Kropotkin/.p.420-421.

90.uo.421.

91.uo.

92.Figner.p.171.

93.uo.p.232.

94.uo.p.362.

95.uo.p.258.

A különbség a terror tkacsovi, mihajlovszkiji és narodovo-

lec értelmezésében az, hogy míg Tkacsov elsősorban a politikai hatalom megszerzésére szolgáló eszköznek tekintette, Mihajlovszkijnál pedig az állam reformra kényszerítésének eszköze, addig a Narodnaja Volja esetében elsősorban a népi robbanást előidéző szikra.

- 96.Tvardovszkaja.p.167.
- 97.uo.
- .98.Programma Iszpolnyityelnogo... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.171-172.
- 99.uo.p.172.
- 100.uo.
- 101.Tvardovszkaja.p.164.
- 102.uo.165.
- 103.Figner.p.167.
- 104.A Narodnaja Volja VB programja 1880. In:Dokumentumok II. p.218.
- 105.Figner.p.168.
- 106.Tvardovszkaja.p.175.
- 107.uo.
- 108.Programma rabocsih... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.188.
- 109.Tvardovszkaja.p.179.
- 110.Programma rabocsih... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.184.
- 111.uo.p.188.

112.uo.p.185.

113.Figner.p.164-165.

114.uo.165.

115.Sz.J.Vitte: Egy kegyvesztett visszaemlékezései.Gondolat,
Budapest,1964. /A továbbiakban: Vitte/.p.51-52.

116.Piszmo Iszpólnyityelnogo komityéta Alekszandra III. /A
VB levele III.Sándornak/ 1881. In:Revoljucionnoje narod-
nyicsesztvo II.p.193.

117.uo.194.

118.uo.

119.uo.

120.uo.

121.uo.p.195.

122.F.Engels: A munkásmozgalom Németországban, Franciaország-
ban, az Egyesült Államokban és Oroszországban. In:MEM 19.
p.116.

123.F.Engels: Előzetes megjegyzés "Az oroszországi társadal-
mi viszonyokról" c. brosurához. In:MEM 18.p.553.uo

124.uo.

125.F.Engels levele J.Weydemeyerhez 1853 márc.12. In: Marx
Engels válogatott levelei.Szakra,Budapest,1950. /A to-
vábbiakban: Levelek/.p.80.

126.uo.

127.F.Engels: Európa munkásai 1877-ben. In:MEM 19.p.132.

- 128.F.Engels: Az oroszországi társadalmi viszonyokról. In:
Marx Engels válogatott művek II.k.Szikra,Budapest,1949.
/A továbbiakban: MEVM/.p.47.
- 129.K.Marx levele F.Sorgénak 1877 szept. In:Levelek.p.366.
- 130.F.Engels: A munkásmozgalom... In:MEM 19.p.115-116.
- 131.uo.p.115.
- 132.F.Engels: Az oroszországi... In:MEVM.p.55.
- 133.F.Engels: A munkásmozgalom... In:MEM 19.p.115.
- 134.F.Engels levele A.Bebelnek 1879 dec. In:Levelek.p.399.
- 135.K.Marx levele F.Sorgénak 1877 szept. In:Levelek.p.366.
- 136.F.Engels levele V.I.Zaszulicsnak 1885 április. In:Leve-
lek.p.452.
- 137.uo.
- 138.uo.p.453.
- 139.uo.
- 140.Zapiszka P.L.Lavrova o szozdanyii jegyinoj ~~revoljucionnoj~~
partyii /P.L.Lavrov feljegyzése egységes forradalmi párt
létrehozásáról/ 1881. In:Revoljucionnoje narodnyicseszt-
vo II.p.308.
- 141.Piszmo Iszpolnyityelnogo komityéta Narodnoj Voli zagra-
nyicsnim tovariscsam /A Narodnaja Volja VB levele a kül-
földi elvtársaknak/ 1881. In:Revoljucionnoje narodnyi-
csesztvo II.p.316.
- 142.uo.
- 143.uo.

144. Otvét P.L.Lavrova na pismo Iszpolnyityelnogo komityéta Narodnoj Voli /P.L.Lavrov válasza a Narodnaja Volja VB levelére/ 1882. In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II. p.325.
- 145.uo.p.327.
- 146.uo.p.329.
147. Pismo Iszpolnyityelnogo... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.316.
- 148.uo.
149. Otvét csornoperegyelcev-emigrantov Iszpolnyityelnomu komityétu Narodnoj Voli /A csornoperegyelista emigránsok válasza a Narodnaja Volja VB-nek/ 1882. In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.336.
- 150.uo.
- 151.uo.
- 152.uo.
- 153.uo.
154. Pismo Iszpolnyityelnogo... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.320.
- 155.uo.
156. Otvét csornoperegyelcev... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.338.
157. Otvét P.L.Lavrova... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo II.p.329.
158. Otvét Sz.M.Kravcsinszkogo na pismo Iszpolnyityelnogo ko-

mityéta Narodnoj Voli /Sz.M.Kravcsinszkij válasza a
Narodnaja Volja VB-nek/ 1882. In:Revoljucionnoje narod-
nyicsesztvo II.p.341.

159.Otvét csornoperegyelcev... In:Revoljucionnoje narodnyi-
csesztvo II.p.335.

160.uo.p.337.

161.uo.p.338.

162.Otvét ^{PL}~~p.~~ Lavrova... In:Revoljucionnoje narodnyicseszt-
vo II.p.325.

163.uo.p.327.

164.Piszmo Iszpolnyityelnogo... In:Revoljucionnoje narodnyi-
csesztvo II.p.319.

165.uo.p.320.

166.Otvét csornoperegyelcev... In:Revoljucionnoje narodnyi-
csesztvo II.p.338.

167.Otvét P.L.Lavrova... In:Revoljucionnoje narodnyicseszt-
vo II.p.324.

168. uo.p.325.

169.uo.p.327.

170.Zapieszka P.L.Lavrova... In:Revoljucionnoje narodnyicseszt-
vo II.p.310-311.

171.Otvét P.L.Lavrova... In:Revoljucionnoje narodnyicsesztvo
II.p.328.

172.Otvét csornoperegyelcev... In:Revoljucionnoje narodnyi-
csesztvo II.p.338.

173. Piszmo Iszpolnyityelnogo... In: Revoljucionnoje národnyicseszto II.p.320-321.
174. uo.p.321.
175. uo1
176. Otvét P.L.Lavrova... In: Revoljucionnoje národnyicseszto II.p.329.
177. Vitte.p.52.
178. F.Engels levele V.I.Zaszulicsnak 1883 nov.13. In: Perepiszka K.Marksza i F.Engelsza sz russzkimi polityicseszskimi gyejátjeljami. Goszizdat. pol.lit. Moszkva, 1951. /A továbbiakban: Perepiszka/.p.303.
179. V.I.Zaszulics levele F.Engelsnek 1884 márc.2. In: Perepiszka.p.304.
180. V.I.Zaszulics levele F.Engelsnek 1884 ápr. In: Perepiszka p.311.
181. uo.
182. Isztorija filozofii.p.284.
183. F.Engels levele N.F.Danielszonnak. In: Perepiszka.p.159.
184. "Vesztnyik 'Národnoj Voli'" 1884.2.sztr.257-258. - Idézi: Vodolazov.p.195.
185. "Vesztnyik 'Národnoj Voli'" 1884.2.sztr.339. - Idézi: G. V.Plehanov: Szocializm/ i polityicseszskaja borba. Nasi raznoglaszija. Ogiz. Goszpolitizdat. Moszkva, 1948. /A továbbiakban: Szocializm/.p.183.
186. uo.

187. Louis Fischer: Das Leben Lenins. Band 1. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1970. p.29.
188. G.V. Plehanov: Nézeteltéréseink. In: Plehanov: Válogatott filozófiai írásai. Kossuth, Budapest, 1972. /A továbbiakban: Plehanov válogatott/. p.88-89.
189. uo. p.160.
190. Szocializm. p.173.
191. uo. 181-182.
192. Plehanov válogatott. p.622.
193. "Vesztnyik 'Narodnoj Voli'" 1884.2.sztr.259. - Idézi: Vodolazov. p.196.
194. Plehanov: Nézeteltéréseink. In: Plehanov válogatott. p.183.
195. L. Fischer: Das Leben... p.30.
196. "Vesztnyik 'Narodnoj Voli'" 1884.2.sztr.257-258. - Idézi: Vodolazov. p.195.
197. Vodolazov. p.196.
198. uo. 195.
199. MEM 21. p.445.
200. G.V. Plehanov: Novij zascsitnyik szamogyerzsavija, ili gore g.L. Tyihomirova. Otvét na brosuru "Pocsemu ja pere-sztal bity revoljucionyerom". /Az önkényuralom új védelmezője vagy Tyihomirov ur bánata. Válasz a "Miért szüntem meg forradalmár lenni" c. brosurára/ 1889. In: Plehanov: Izbranniye filozofszkije proizvegyénija v 5-i

tomah.Tom 1.Goszizdat.pol.lit.Moszkva,1956. /A továbbiakban: Novij zascsitnyik/.p.384.

201.uo.

202.Az orosz szociáldemokraták /Blagoev-csoport/ programtervezete 1884. In:Dokumentumok II.p.304.

203.uo.

204.uo.

205.uo.303.

206.uo.

207.uo.304.

208.uo.

209.Mihalik István-Szigeti Endre: Fejezetek a marxista-leninista közgazdaságtan történetéből.Kossuth,Budapest,1970.
/A továbbiakban: Fejezetek/.p.273.

210.uo.274.

211.Vodolazov.p.186.

212.Plehanov: Szocs.t.l.sztr.60. - Idézi:Vodolazov.p.189.

213.sztanyica= kozák falu.

214.F.Ja.Poljanszkij: Plehanov i russzkaja ekonomicseszka-ja miszl.Izd.Moszk.Un-ta,Moszkva,1965. /A továbbiakban: Poljanszkij/.p.28.

215.Plehanov: Szocs.t.l.sztr.66. - Idézi:Vodolazov.p.189.

216.uo.

217.Csornoperegylista nézeteinek legteljesebb kifejtését a "Csornij Peregyel" 1.számának általa irt /1880 janu-

ár/ és korábban már elemzett vezércikke adja.

218. Poljanszkij.p.49.

219. Orosz forradalmárok a XIX. században. ÖÁl. Dolmányos István stb. Gondolat /Európai antológia. A XIX. századi Oroszország/, Budapest, 1970.p.216-217.

220. Szocializm.p.170.

221.uo.

222.uo.

223. Orosz forradalmárok... p.207.

224. Poljanszkij.p.26.

225. Figner.p.190.

226. Poljanszkij.p.206.

227. Perepizska.p.302.

228. Szocializm.p.216.

229. Novij zascsitnyik.p.392.

230. Szocializm.p.115.

231. Plehanov: Nézeteltéréseink. In: Plehanov válogatott.p. 127.

232. Szocializm.p.119.

233.uo.

234. Plehanov: Nézeteltéréseink. In: Plehanov válogatott.p. 113.

235. Poljanszkij.p.216.

236.uo.

237. Plehanov: Nézeteltéréseink. In: Plehanov válogatott.p.

113.

238.Poljanszkij.p.216.

239.Novij zascsitnyik.p.394.

240.Plehanov: Nézeteltéréseink. In:Plehanov válogatott.p.

109-110.

241.uo.110.

242.Plehanov: Nézeteltéréseink. In:Plehanov válogatott.p.

139.

243.Plehanov: Nézeteltéréseink. In:Plehanov válogatott.p.

111.

244.uo.112.

245.Plehanov: Nézeteltéréseink. In:Plehanov válogatott.p.

131.

246.uo.132.

247.uo.147.

248.uo.

Később, 1905-ben Plehanov az állam e hatását visszaveti-
ti az obscsina keletkezésére is, mondván, hogy "ma már
bizonyítást nyert az orosz földközösség kincstári eredete."
/Plehanov: Nézeteltéréseink. In:Plehanov válogatott.
127./ Ennek "az orosz falusi obscsinának semmi köze a pri-
mitiv obscsinához. A nyolcvanas évek elején azonban ezt
még nem tudtuk." /uo.61./

249.Plehanov: Nézeteltéréseink. In:Plehanov válogatott.p.

112.

250.uo.

251.Plehanov: A Munka Felszabadítása csoport programjának tervezete 1887. In:Dokumentumok II.p.308.

252.Plehanov: Nézeteltéréseink. In:Plehanov válogatott.p. 176.

253.uo.199.

254.Fejezetek.p.285.

255.Plehanov: Izbr.fil.proizv.t.l.sztr.207. - Idézi:Vodolazov.p.198-199.

256.Novij zascsitnyik.p.395.

257.Plehanov: Nézeteltéréseink. In:Plehanov válogatott.p. 53.

258.Plehanov: Szocializmus és politikai harc.1883. In:Dokumentumok II.p.297.

259.uo.

260.uo.

261.uo.

262.uo.

263.Plehanov: Nézeteltéréseink. In:Plehanov válogatott.p. 196-197.

264.Plehanov: Szocializmus és politikai harc. In:Plehanov válogatott.p.17.

265.uo.19.

266.uo.23.

267.uo.

268.uo.

269.uo.

270.uo.17.

271.Novij zascsitnyik.p.390.

272.uo.p.387.

273.Plehanov: Szocializmus... In:Plehanov válogatott.p.22.

274.uo.

275.Plehanov: A szociáldemokrata munkásmozgalom történetéhez. In:Dokumentumok II.p.319.

276.Plehanov: Nézeteltéréseink. In:Plehanov válogatott.p.
182-183.

277.uo.164.

278.uo.48.

279.uo.

280.uo.64.

281.uo.48.

282.Plehanov: Szocializmus... In:Dokumentumok II.p.298.

283.Novij zascsitnyik.p.216.

284.Plehanov: Nézeteltéréseink. In:Plehanov válogatott.p.
184.

285.uo.

286.uo.112.

287.uo.48.

288.uo.191.

289.uo.172.

290.Plehanov: Szocializmus... In:Dokumentumok II.p.299.

291.Plehanov: Nézeteltéréseink. In:Plehanov válogatott.p.

200.

292.uo.173.

A narodovolec népállam gyakorlati kritikáját adja például Kinában a tajping-felkelés eredményeként megvalósult hatalom, amely narodnyik típusu elvök gyakorlatba ültetésével Kína kapitalizálódásához készítette elő a mezőgazdaságban a talajt.

293.Szocializm.p.69.

294.Primecsanyija. In:Plehanov:Izbrannije filozofszkije proizvegyenyija v 5-i tomah... p.490.

295.Szocializm.p.160.

296.Plehanov: A Munka Felszabadítása ~~és~~ 1884. In:Dokumentumok II.p.301.

297.Novij Zascsitnyik.p.414.

298.uo.

299.uo.

300.Szocializm.p.68-69.

301.Szocializm.176.

302.Plehanov: A Munka... In:Dokumentumok II.p.303.

303.Novij zascsitnyik.p.391.

304.uo.413.

305.Plehanov: A Munka... In:Dokumentumok II.p.306.

- 306. Poljanszkij.p.211.
- 307. Plehanov: Szocializmus... In: Plehanov válogatott.p.30.
- 308. Szocializmus.p.68.
- 309. Plehanov: A Munka... In: Dokumentumok II.p.306.
- 310. Plehanov: Szocializmus... In: Plehanov válogatott.p.26.
- 311. uo.
- 312. Plehanov: Szocializmus... In: Dokumentumok II.p.300.
- 313. Plehanov: Szocializmus... In: Plehanov válogatott.p.21.
- 314. uo.
- 315. Plehanov: A Munka... In: Dokumentumok II.p.306.
- 316. uo.307.
- 317. Novij zascsitnyik.p.411.
- 318. uo.
- 319. uo.410.
- 320. uo.411.
- 321. uo.410.
- 322. uo.411.
- 323. Plehanov: A Munka... In: Dokumentumok II.p.306.
- 324. Poljanszkij.p.208.
- 325. Szocializmus.p.70.
- 326. uo.79.
- 327. uo.
- 328. Plehanov: A Munka... In: Dokumentumok II.p.306.
- 329. Szocializmus.p.75.
- 330. Plehanov: A Munka... In: Dokumentumok II.p.302.

331.Szocializm.p.179.

332.Poljanszkij,p.211.

333.uo.

334.Plehanov: Beszéd a II.Internacionálé első kongresszusán.

1889. In:Dokumentumok II.p.313.

335.uo.

336.uo.

337.uo.

338.uo.

339.uo. .

340.Levelek.p.543.

341.V.I.Lenin: Kik azok a "népbarátok" és hogyan hadakoznak

a szociáldemokraták ellen? In: Lenin összes művei 1. Kos-
suth,Budapest,1964.p.218.

342.uo.p.285.

Bírálat

Pándi Lajos "A narodnyikságtól a marxizmusig" című egyetemi doktori értekezéséről.

Pándi Lajos egyetemi doktori disszertációjának témaválasztása is elmélyült, tudományos igényességet jelez. Munkája elsősorban az állam és forradalomelmélet kérdéseit vizsgálja, s fontosságát eszmetörténeti jelentősége határozza meg. A témáról magyar nyelven eddig megjelent ismertetések, vagy összefoglalók meglehetősen elnagyolt képet festettek, főleg a narodnyikok eszmei továbbfejlődéséről.

A disszertáns munkájában a narodnyik eszmék változását, megrekedését, belső eszmei harcát, valamint az egyes áramlatok közötti eltéréseket veszi számba. Részletesen elemzi a 70-es évek végén kialakult narodnyik szervezetek ideológiáját, majd lépésről-lépésre mutatja be "Narodnaja Volja" mint első összerosz forradalmi párt politikai programját. E szervezet tevékenységének értékelésekor ugyanakkor utalni kellett volna arra, hogy a "Narodnaja Volja" objektíve a polgári demokratikus átalakulást hirdető programot fogadott el.

A szerző differenciáltan vizsgálja Lavrov, Kravcsinszkij politikai nézeteit. Igen sikerültnek mondható Lavrov felfogásának összefoglalása. A szerző behatóan vizsgálja a narodnyik szervezetek eszmei, politikai felfogásában végbemenő változásokat, a szocialista eszmének a narodnyikság politikai koncepciójára gyakorolt hatását.

A dolgozatban központi helyen szerepel Plehanov eszmei fejlődésének - a meggyőződéses narodovolectól a marxizmus elfogadásáig - való bemutatása.

Plehanov írásait elemezte, lépésről-lépésre mutatja be a narodnyik nézetektől való elhatárolódását, s egyben utal arra is, hogy a marxizmust is fokozatosan - néhol eklektikusan - sajátítja el. A szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy amikor Plehanov bírálta a narodnyik nézeteket, egyben azonosulni tudott a cárizmus ellen folytatott harcukkal. A harmadik fejezetben a szerző szerencsésen elemzi Plehanov korai munkásságát. Bemutatja a narodnyik nézetek achilles-sarkát: az obscsináról alkotott felfogást, majd a narodnyik ideológia nem kapitalista utra vonatkozó főbb tételeit. Érinti a lavrovisták, de főleg a bakunyinisták nézeteinek plehanovi kritikáját. Ismerteti Plehanov elemzését a kialakuló oroszországi munkásosztályról, annak maj-

szaki történelmi szerepéről.

Az egészében sikerült mű - mely kiterjedtebb kutatás része - fogyatékoságaként említhető, hogy a korabeli nyugat-európai eszmei források részletesebb feltérképezésére nem vállalkozott, valamint hiányosnak tűnik az oroszországi társadalmi- gazdasági viszonyok marxi elemzésének bemutatása. A szerző jól szerkesztett munkájában részletesebb kritikai értékelést is adhatott volna a plehanovi nézetek formálódásáról. Pándi munkája egyes fogyatékoságok ellenére is igényes, elemző, összefoglaló mű, s a fontos elméleti kérdéseket következetes marxista metodológiával oldja meg.

A dolgozatot summa cum laude minősítéssel ajánlom elfogadásra.
Szeged, 1975 május 15.

/Dr. Varga Lajos/
kandidátus
egyetemi docens